

III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ

TARİH BİLDİRİLERİ

10-13 MAYIS 2026
BAKÜ, AZERBAYCAN

SATIR
YAYINLARI

**III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI
GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ**

TARİH BİLDİRİLERİ

Editörler

Dr. Necmettin AYAN
Hülya ASLAN

III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI
GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ
TARİH BİLDİRİLERİ

Editörler: Dr. Necmettin AYAN
Hülya ASLAN

Satır Yayınları : 014

© Satır Yayınları.

Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Yayın Hakları Satır Yayınlarına aittir. Kitabın hiçbirbölümü yayıncının izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

1. Baskı, 2026

Genel Yayın Yönetmeni: Dr. Mustafa Murat BATMAN

Yayın Yönetmeni: Dr. Necmettin AYAN

Kapak ve İç Tasarım: Genç Akademisyenler Birliği

Sertifika No: 52518

KÜTÜPHANE KARTI

Editör: Ayan, Necmettin, Aslan, Hülya.

III. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ TARİH
BİLDİRİLERİ

1. Baskı, 17x24 cm 168 sayfa.

ISBN: 978-625-91300-3-3

1. Türk Dünyası 2. Kongre 3. Genç Akademisyenler

SATIR YAYINLARI

Şenyuva Mahallesi Şeyhan Caddesi, No:11-C/13 Keçiören/Ankara

Satır Yayınları, Genç Akademisyenler Birliği Derneği kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	4
KONGRE BİLGİLERİ	7
DOĞU AVRUPA’NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU’NA BAKIŞ AÇISINDAKİ DEĞİŞİM: GÜÇLÜ AUGUSTUS DÖNEMİNDE DİPLOMASİ, SANAT VE KOLEKSİYONCULUK <i>Ahmet Yasin AYDIN</i>	31
KRALİ İSKİT KURGANLARININ COĞRAFİ DAĞILIMI ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME <i>Ramazan SARIKAYA</i>	45
TÜRK DÜNYASINDA ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ VE NEKROPOLLER: VAN HAVZASI İLE NAHÇIVAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER <i>Günay Bayramova Mirza-zade</i>	67
XVII. YÜZYIL SAFEVİ-GÜRCÜ DİPLOMASİSİNDE BİR BÜROKRAT VE MÜELLİF: PARSADAN GORGİJANİDZE’NİN HAYATI VE FAALİYETLERİ <i>Onur GÜVEN</i>	87
TİMUR’UN İZMİR’E GELİŞİ VE TİRE YAZITI ÜZERİNE <i>Ümit BAĞATUR</i>	121
TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE KARŞILIKLI İNSANİ YARDIMLAŞMA VE DİPLOMATİK ETKİLEŞİM: “BAKÜ MÜSLÜMAN CEMİYYET-İ HAYRİYESİ”NİN FAALİYETLERİ <i>Gunay Aliyeva</i>	133
OSMANLI DEVLETİ’NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞİNDE RUSYA ETKİSİ <i>Ezgi SOYLU</i> <i>Tekin Aycan TAŞCI</i>	147

KONGRE YÜRÜTÜCÜSÜ

Genç Akademisyenler Birliği

DESTEKLEYEN KURUMLAR

T. C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

Türkiye Maarif Vakfı

Yunus Emre Enstitüsü

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)

PAYDAŞ ÜNİVERSİTE VE KURUMLAR

Amasya Üniversitesi

Ankara Üniversitesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Azerbaycan Hazar Üniversitesi

Azerbaycan İlahiyat İnstitutu

Azerbaycan Milli Aviasiya Akademiyası

Bartın Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Erzurum Teknik Üniversitesi

Gazi Üniversitesi

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

İbn Haldun Üniversitesi

İslam Ülkeleri Akademisyenler ve Yazarlar Birliği

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

İzmir Bakırçay Üniversitesi

Kayseri Üniversitesi

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)

Sakarya Üniversitesi

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Somali Plasma Üniversitesi
Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üniversitesi
Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi
Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı
Uluslararası Balkan Üniversitesi
Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Yalova Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi

KONGRE ONUR KURULU

Dr. Abdullah ÇALIŞKAN, Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı Başkanı
Abdullah EREN, TİKA Başkanı
Prof. Dr. Abdurrahman ALİY, Yunus Emre Enstitüsü Başkanı
Doç. Dr. Agil ŞİRİNOV, Azerbaycan İlahiyat İnstitutu Rektörü
Prof. Dr. Ahmet AKKAYA, Bartın Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN, Uluslararası Vizyon Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Ali Cengiz KÖSEOĞLU, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Ahmet YOZGATLIGİL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörü
Prof. Dr. Arif PAŞAYEV, Azerbaycan Milli Aviasiya Akademiyası Rektörü
Prof. Dr. Atilla ARKAN, İbn Haldun Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Bakhshillo K. KHOJAEV, Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Birol AKGÜN, Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan Büyükelçisi
Prof. Dr. Bülent ÇAKMAK, Erzurum Teknik Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Jafar M. Jafarov, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN, AYBİR Başkanı
Prof. Dr. Eyüp DEBİK, Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Hamlet ISAXANLİ, Azerbaycan Hazar Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Hamza AL, Sakarya Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Hassan Mohamed HASSAN, Plasma Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. İsmail KÜÇÜK, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Kayseri Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Lütfi SUNAR, Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü
Mahmut M. ÖZDİL, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı
Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI, Yalova Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Mustafa Kasım KARAHOCAGİL, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR, Ankara Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Rasim AKPINAR, İzmir Bakırçay Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. R. Gulchehra Shavkatovna, Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üni. Rektörü
Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü
Selim Cerrah, Cihannüma Genel Başkanı
Sultan RAEV, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı Genel Sekreteri
Prof. Dr. Uğur ÜNAL, Gazi Üniversitesi Rektörü

KONGRE BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdülkerim YILDIRIM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Saim KILAVUZ (Mudanya Üniversitesi)
Prof. Dr. Almir FATİC (Sarajevo Üniversitesi-Bosna Hersek)
Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Prof. Dr. Arshi KHAN (Aligarh Muslim Üniversitesi-Hindistan)
Prof. Dr. Ayşen APAYDIN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Azra ZAIMOVIC (Sarajevo Üniversitesi-Bosna Hersek)
Prof. Dr. Bakhtiyor RASULOV (Andijon Devlet Pedagoji Enstitüsü Rektörü)
Prof. Dr. B. Shahnez SOUMAYA (E. Abdülkadir İslami İlimler Üniversitesi- Cezayir)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz BUYAR (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Prof. Dr. Dildora UMARKHANOVA (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi – Özbekistan)
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Eldar ASLANOV (Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi-Azerbaycan)
Prof. Dr. Elman QULIYEV (Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi-Azerbaycan)

Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL (Kars Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp BAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KOCA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Gaybulla BABAYAR (Özbekistan Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Habibullaev Davlatjon YULCHİBOYEVİCH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamid LAHMAR (Sidi Mohamed Ben Abdellah Üniversitesi-Fas)
Prof. Dr. Hasan Ali ÇELİK (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Hazratqulov Odilbek TURSUNOVICH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TERZİOĞLU (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim ERMENEK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İldor TULYAKOV (Özbekistan Devlet Gelişim ve Strateji Merkezi)
Prof. Dr. Inom MAJIDOV Urishevich (Özbekistan Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan ASLAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli Elimler Akademisi)
Prof. Dr. İslam HASSANİ (Priştine İslami İlimler Fakültesi – Kosova)
Prof. Dr. İslambek RUSTAMBEKOV (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Silk Road International Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Jusup PIRIMBAEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Prof. Dr. Kamalia MEHTİYEVA (Paris 1 Panthéon Sorbonne Üniversitesi-Fransa)
Doç. Dr. Kamile TÜRKOĞLU ÜSTÜN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Katerina TOSHEVSKA (SS. Cyril And Methodius-Kuzey Makedonya)
Prof. Dr. Kürşat GÖKTÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV (State Institute of Arts and Culture-Özbekistan)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa SARIBIYIK (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Narziev Otabek SADİEVİCH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuz GÖKSU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman EMİN (Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramakrushna PRADHAN (Hindistan Guru Ghasidas Vishwavidyalaya Ün.)
Prof. Dr. Rodziah Binti ATAN (Putra Üniversitesi-Malezya)
Prof. Dr. Said GULYAMOV (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Shuhrat SİROJİDDİNOV (Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üni. – Özbekistan)
Prof. Dr. Şafak NARBAY (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU (Kilis Üniversitesi)
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar SARI (İbn Haldun Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem YILDIRIM (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Arsan Hashım MAHMMOOD (Erbil Salahaddin Üniversitesi – Irak)
Doç. Dr. Azizullah Aral (Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Damira JAPAROVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Doç. Dr. Denis KUZNETSOV (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü-Rusya)
Doç. Dr. Dilfuza JORAKULOVA (Semerkant Devlet Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Francirosy CAMPOS BARBOSA (São Paulo Üniversitesi-Brezilya)
Doç. Dr. Mehtap YÜCEL BODUR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Obidjon SHOFİYEV (Termiz Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Telman NUSRETOĞLU (Hazar Üniversitesi – Azerbaycan)
Doç. Dr. Tezcan ABASIZ (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Zaur GASIMOV (Bonn Üniversitesi – Almanya)
Dr. Ergash JUMAEV (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Hamid SLİMİ (Kanada Dini Araştırmalar Merkezi-Kanada)
Dr. Raziyanah ABDİEVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)

KONGRE DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Dr. Yunus KOCABIYIK

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Hasan SÖZEN

Doç. Dr. Telman NUSRETOĞLU

Dr. Mustafa Alper ENER

Dr. Mustafa Murat BATMAN

Dr. Necmettin AYAN

Dr. Ömer Faruk KARAMAN

Dr. Emre Emrullah BOĞAZLIYAN

Dr. Volkan KUTLUCA

Dr. Mesut ARSLAN

Dr. Talha TURHAN

Dr. Abdullah ÇELİK

Öğr. Gör. Nurşen ÇAĞLAK

Öğr. Gör. Cihad İslam YILMAZ

Öğr. Gör. Baycan ATEŞ

Arş. Gör. Tuğba TÜRKAN

Arş. Gör. Ali KOÇ

Arş. Gör. Merve Nur ASLAN

Arş. Gör. Esra KARACA

Arş. Gör. Gökçehan AKTÜRK

Ramazan Furkan TÜRKAN

Hülya ASLAN

KATILIMCILAR

Prof. Dr. Abderrahmane Younes	Cezayir Endüstriyel Teknolojiler Araştırma Merkezi
Prof. Dr. Ali Cımbız	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Çımat	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Alparslan Okur	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı Büyükokutan Töret	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Aziza Kuldashaeva	Semerkant Uluslararası Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Bekzhan Torobekov	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Dilşad Güzel	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Aday	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Esra Banu Sipahi	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhat Mehtiyev	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Gasim Hacıyev	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Hamza Çakır	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Anıl Değermen	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlham Rustamov	Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal Şamlıoğlu	Samsun Üniversitesi
Prof. Dr. Kurbanova Aziza	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Prof. Dr. Mehmet Arslan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Yüce	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Caner Ilgaroglu	Londra SOAS Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Akdağ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Muradov	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Mohamed Amine	Cezayir Mascara Üniversitesi
Prof. Dr. Pelin Ö. Göçmen	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Said S. Gulyamov	Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi
Prof. Dr. Shener Bilalli	Uluslararası Balkan Üniversitesi
Prof. Dr. Sübhan Öliyev	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife Yurdağül Kumcu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit Göktaş	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Gelişli	Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Adem Yıldırım	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. A. Filiz Çalışkan Keçe	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Agil Asadov	Center for Analysis of Economic Reforms and Communication
Doç. Dr. Ahmet Gani	Kayseri Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten Qurbanova	ANAS, University of Literature
Doç. Dr. Bahar Özsoy	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berat Barış Buldum	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Emel Sherif Miftar	Üsküp Milli Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Evita Yuliatul Wahidah	Yogyakarta Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Doç. Dr. Eyüp Kurt	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Gulnar Yunusova	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Doç. Dr. Gulnara Rizakhoyeva	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Doç. Dr. Gülay Yazıcı	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Gülfem Kurt	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Gülşen Yağır	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Akkurt	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Hammad Badar	Faysalabad Tarım Üniversitesi, Pakistan
Doç. Dr. Hasan Sözen	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. İlyas Uçar	Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Dönmez	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Lala Aliyeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Masuma Obidjonova	Alisher Navo'i Taşkent Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Nurlana Mustafayeva	Bakü Slavyan Üniversitesi
Doç. Dr. Öncel Demirdaş	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevdâ Abdullayeva	Azerbaycan Devlet Ziraat Üniversitesi
Doç. Dr. Sevil Hümətova	Bakü Slavyan Üniversitesi
Doç. Dr. Şeref İba	TBMM ve Ufuk Üniversitesi
Doç. Dr. Tark Demir	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Telman Nusretoğlu	Hazar Üniversitesi
Doç. Dr. Vəfa Allahverdiyeva	Bakü Slav Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Uzun	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Zahra Gasimzade	Özyeğin Üniversitesi

Doç. Dr. Zulfiya Marufova	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Doç. Dr. Qasımlı İnci Təvəkgül qızı	AMEA Z.M.Bünyadov Adına Doğu Araştırmaları Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Ahmad Dhiyaul Haq	Makassar Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Bedri Yavuz	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gümüştop	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Almaz Erbay	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arife Eray	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Baybarshan Ali Kazancı	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Beyza Çakır	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Doğan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Bekaroğlu	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Sakar	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Dılrao Abdazimova	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilnoza Rahmatillaeva	Kırgızistan–Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Tanır	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdal Elmas	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Cüre	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ekici	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Esenyel Hanaz	Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Goncha Eyvazova	Bakü Devlet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Goshgar Baylarov	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim Alperen Çıtak	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Alkan	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Kaya	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Eren	Girne Amerikan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Türk	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlahə Dadaşova	Azerbaycan Spor Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi İntikam Mammadov	Azerbaycan Diller Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Jülide Erken	Fenerbahçe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kenan Özmen	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Khaiitmirza Sotvoldiev	Kırgızistan–Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad Gölğeli	Erciyes Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Makhsuda Tillyashaykhova	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Bolat	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Metin Uzun	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Miray Hallak	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Alper Ener	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Murat Batman	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Salih Edis	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl Şenarslan	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necmettin Ayan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Güzel	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Karaman	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özden Baskan	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Recep Çolak	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rümeyza Nur Doğan	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sadia Khanum	Bahria Üniversitesi, Islamabad
Dr. Öğr. Üyesi Serhat Keskin	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Akseki	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şafak Güleç	Ankara Bilim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şehriban Aygün	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tabriz Jafarov	ADA Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Talha Turhan	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan Taşçı	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ulvu Rahimli	Batı Hazar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Yenginar	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Kocabıyık	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Yıldırım	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Abdulhan Taşbaşı	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Afat Farzullayeva	Milli Aviasiya Akademiyası
Dr. Agil Abdur Rohim	Airlangga Üniversitesi, Endonezya
Dr. Ahmet Erkam Selvi	Gazi Üniversitesi
Dr. Aigul Turikpenova	Shakarim Üniversitesi
Dr. Aladdin Sultanov	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Dr. Ali Can Gözcü	Hakkari Üniversitesi
Dr. Arzu Mammadkhanly	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Aydın Talişinski	UID Azerbaycan
Dr. Aynur Babayeva	Bakü Devlet Üniversitesi
Dr. Ayşegül Baykan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Aytac Bayramova	Azerbaycan Milli Edebiyatı Müzesi
Dr. Beyza Alparslan Kaba	Alanya Üniversitesi
Dr. Bürhan Mustafa Büyükarşlan	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Büşra Gök	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Büşra Üzehan	İstanbul Üniversitesi
Dr. Ebru Değre Güven	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Ebru Kaya	Ankara Üniversitesi
Dr. Elçin Zamanov	Aliabad İslam Koleji
Dr. Eldar Kərimov	Bakü, Azerbaycan
Dr. Elmas Burcu Karataş	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Enes Mert Demir	Gazi Üniversitesi
Dr. Esin Altun	Atatürk Üniversitesi
Dr. Fatih Çakmak	Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
Dr. Fatma Betül Damar Çıtak	Ankara Üniversitesi
Dr. Festim Rızanaj	Priştina Üniversitesi
Dr. Güler Abdullayeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Gülşen Yaylı	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Günel Ahmedova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Hakan Ülker	T.C. Ticaret Bakanlığı
Dr. Hakim Aziz	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi Akademisi
Dr. Hande Gündüz	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Hanife Gül Bozkurt	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Hasan Altawil	Gazze İslam Üniversitesi
Dr. Humay Usubbaylı	Bakü, Azerbaycan
Dr. Hüsameddin Mehmet Tüzün	T.C. Cumhurbaşkanlığı
Dr. Hüseyin Çakır	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. İbrahim İslah	Milli Eğitim Bakanlığı

Dr. Ilyas Huseynov	Center for Analysis of Economic Reforms and Communication
Dr. Kamal Salimov	Bakü, Azərbaycan
Dr. Khairil Anwar	Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Dr. Komilova Gavharoy	Alisher Navo'ı Tashkent Devlet Üniversitesi
Dr. Kübra Kamer Ekici	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr. Lamiyə Nəsirova	Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi
Dr. Leyla Hasanzade	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Leyla Ramazanova Mirzə qızı	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Manabayeve Saltanat	Darul Huda İslam Üniversitesi
Dr. Mukadder Güneri	Bağımsız Araştırmacı
Dr. Nawal Bouchentouf	Tlemcen Üniversitesi, Cezayir
Dr. Necati Bükecik	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Nigar Abdullayeva	Ankara Üniversitesi
Dr. Nigora Rakhimdzhanova	Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi
Dr. Nilüfer Karadavut	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Onur Güven	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Ömer Faruk Güngör	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Özkul Haraç	Kuzey Kıbrıs Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Özlem Utku Bilici	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Saadoon Obaid Eyada	Al Maarif Üniversitesi, Irak
Dr. Salman Shahzad	Institute of Clinical Psychology, University of Karachi
Dr. Samet Balta	Bandırma Onyedı Eylöl Üniversitesi
Dr. Samira Dadashova	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Sidra Abbas	Pakistan Virtual Üniversitesi
Dr. Sümeyye Akpınar	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr. Sümeyye Kılınç	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Şahin Hancanov	Şeki İslam Koleji
Dr. Şohimardan Orunbekov	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Tolkun Bekturgan kyzy	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Tuğçe Yaşa Toprak	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Volkan Kutluca	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Yusuf Altun	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Yusuf Duygu	Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Zeki Okyay	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Zenfira Aslan	Gence Şehir Okulu
Dr. Zeynep Atılğan	Atatürk Üniversitesi
Dr. Zümrüd Hüseynova	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi
Öğr. Gör. Ayşegül Aydın	Trabzon Üniversitesi
Öğr. Gör. Baycan Ateş	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Öğr. Gör. Cihad İslam Yılmaz	Milli Savunma Üniversitesi
Öğr. Gör. Dilorom Sogukpınar	Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi
Öğr. Gör. Edip Özkan	Mardin Artuklu Üniversitesi
Öğr. Gör. Ergas. Zilola Saydulloevna	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Öğr. Gör. Elif Yaren Özcan	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Öğr. Gör. Esin Ekşi	Sakarya Üniversitesi
Öğr. Gör. Esmâ Nur Batur	İstanbul Medipol Üniversitesi
Öğr. Gör. Eyyublu Zərqələm	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Fidan Doğru	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Öğr. Gör. Gulgun Elc. gizi Baghirova	Azərbaycan Devlet Kültür və Sanat Üniversitesi
Öğr. Gör. Gulnar Nazarova	Azərbaycan Üniversitesi
Öğr. Gör. Gunay Bayr.Mirza-zade	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Gunel Jabbarli	Milli Havacılık Akademisi
Öğr. Gör. Gültəkin Knyazova	Mingəçevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Günay Mecidova	Azərbaycan Üniversitesi
Öğr. Gör. İlaha Sadigova	Nahçıvan Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. İrem Güçlü	Polis Akademisi
Öğr. Gör. Kamilla Gamzatova	Sankt Petersburg Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Kamola Nosirova	Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi
Öğr. Gör. Khansa Nabila	Darussalam Gontor Üniversitesi
Öğr. Gör. Laman Guliyeva	Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Lamiye Orucova	Azərbaycan Mingəçevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Matanat Mammadzada	Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Meerim Erkinbek kzy	Kyrgyz Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Mehmet Latif Candemir	Muş Alparslan Üniversitesi

Öğr. Gör. Mesut Şara	Ankara Üniversitesi
Öğr. Gör. Musayeva Sahibe	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Öğr. Gör. Nail Mammadov	Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Narmina Mirzaliyeva	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Nəzrin Nağıyeva	Azərbaycan Milli Havacılık Akademisi
Öğr. Gör. Nurana Aliyeva	Bakü Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Nureddin İzbasar	Bağımsız Araştırmacı
Öğr. Gör. Nurhoca Akbulayev	Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Nurşen Çağlak Emiroğlu	Yüksek İhtisas Üniversitesi
Öğr. Gör. Osman Bostancı	Ege Üniversitesi
Öğr. Gör. Oynisa Hojiyeva	Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi
Öğr. Gör. Parvana Karimova	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi
Öğr. Gör. Ramiz Abisov	Azərbaycan Spor Akademisi
Öğr. Gör. Rasim Hasanzade	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Öğr. Gör. Sabır Murataliev	Kırgızistan–Türkiye Manas Üniversitesi
Öğr. Gör. Sabina Mammadova	Sabah Group
Öğr. Gör. Sani Hammad	Türkiye Maarif Vakfı Kırgızistan
Öğr. Gör. Sebahat Çakırlar	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa
Öğr. Gör. Selda Alkan	Kayseri Üniversitesi
Öğr. Gör. Səma Süleymanova	Mingachevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Seval Bozkurt	İstanbul Gedik Üniversitesi
Öğr. Gör. Shafag Mustafayeva	Azərbaycan Dil Üniversitesi
Öğr. Gör. Sümeyye Anıl	İstanbul Kent Üniversitesi
Öğr. Gör. Seyidnisa Aliyeva	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Öğr. Gör. Şəbnəm Quliyeva	Mingəçevir Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Şule Dirilen	İstanbul Medipol Üniversitesi
Öğr. Gör. Tuğçe Coşkun	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Öğr. Gör. Zeynep Arıcı	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Öğr. Gör. Zhanyl Barpybaeva	Kyrgyz Devlet Üniversitesi
Öğr. Gör. Zulfıya Aghayeva	Azərbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi
Arş. Gör. Abdurrahman Enes Bozkurt	Kırıkkale Üniversitesi
Arş. Gör. Abrar Abdallatif Aldebsawi	El-İsra Üniversitesi, Amman

Arş. Gör. Ahmet Yasin Aydın	Atatürk Üniversitesi
Arş. Gör. Anıl Yasin Oğuz	İbn Haldun Üniversitesi
Arş. Gör. Büşra Öçal	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Arş. Gör. Chountagi Bekir	İbn Haldun Üniversitesi
Arş. Gör. Cinara Rzayeva	Lankaran Meyve Yetiştiriciliği ve Çay Yetiştiriciliği Enstitüsü
Arş. Gör. Dinara Sazanova	Yesevi Araştırma Merkezi, Kazakistan
Arş. Gör. Djilali Allou	Endüstriyel Teknolojiler Araştırma Merkezi, Cezayir
Arş. Gör. Enes Doğanalp	Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Eren Akkoç	Ege Üniversitesi
Arş. Gör. Fatima Asadova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Fidan Rzazadeh	Lankaran Meyve Yetiştiriciliği ve Çay Yetiştiriciliği Enstitüsü
Arş. Gör. Gizem Korkut	Munzur Üniversitesi
Arş. Gör. Gulnisa Samedova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Günay Aliyeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Hafsa Mobarek	Cezayir 2 Üniversitesi
Arş. Gör. Hayriye Gencil Sözen	Erciyes Üniversitesi
Arş. Gör. İbtisam Shhob Alahmar	Libya Mühendislik Teknolojisi Fakültesi
Arş. Gör. Javohir Azimkulov	Özbekistan Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Javohir Zafarzoda	Özbekistan Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Khuraman Hajjiyeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Kuldasheva Nafisa	Navoi Specialized School of Culture
Arş. Gör. Lamiyye Bagirzade	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Mesut Arslan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Mahammadali Ayrarov	Bakü Mühendislik Üniversitesi
Arş. Gör. Mehmet Tarık Copur	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Arş. Gör. Merve Nur Helvacı	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Arş. Gör. Mevlüt Sami Ergül	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Muhammed Furkan Arık	İbn Haldun Üniversitesi
Arş. Gör. Narmina Mustafaeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Naziya Mammadova	The Institute of Philosophy and Sociology of ANAS
Arş. Gör. Nebi Coşkun	İstanbul Arel Üniversitesi
Arş. Gör. Nurhayat Bekir	İbn Haldun Üniversitesi

Arş. Gör. Nushaba Yagubova	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Arş. Gör. Pelin Nur Çağlayan	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. Ramila Jafarli	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Arş. Gör. Reshad Abilzade	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Arş. Gör. Samira Naghiyeva	Lankaran Meyve Yetiştiriciliği ve Çay Yetiştiriciliği Enstitüsü
Arş. Gör. Şəhanə Hümətli	Sumgayit Devlet Üniversitesi
Arş. Gör. Shams Shirinova	Sumgayit Devlet Üniversitesi
Arş. Gör. Tuğba Çelik	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Tuğba Türkan	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Arş. Gör. Vəsilə Salmanova	Bakü Avrasya Üniversitesi
Arş. Gör. Vildan Doğanay	Atatürk Üniversitesi
Arş. Gör. Yeldos Toktarbay	Şakarim Üniversitesi
Doktora Öğr. Adrian Sadowski	Adam Mickiewicz University, Pozna
Doktora Öğr. Ahmed Aladini	Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi
Doktora Öğr. Aigerim Zhanatkyzy	Astana, Kazakistan
Doktora Öğr. Akegozhayeva Raya	Kazakistan Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi
Doktora Öğr. Ali Mammadzada	Varşova Üniversitesi
Doktora Öğr. Alibek Baibol	Abai Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Asiye Işık	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doktora Öğr. Assel Yessenbayeva	Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Doktora Öğr. Ayan Mirzayeva	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Öğr. Aybike Karahan Gökdere	İnönü Üniversitesi
Doktora Öğr. Aygun Samadzada	Batı Hazar Üniversitesi
Doktora Öğr. Aynur Nəzərova	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Öğr. Aytaç Anak	Milli Eğitim Bakanlığı
Doktora Öğr. Bendjelloul Abdelhak	Mascara Üniversitesi, Cezayir
Doktora Öğr. Berna Cantekin	Ege Üniversitesi
Doktora Öğr. Büşra Ari	Fırat Üniversitesi
Doktora Öğr. Chandra Dwi. Widodo	University of Darussalam Gontor, Indonesia
Doktora Öğr. Cihat Ulu	Marmara Üniversitesi
Doktora Öğr. Dana Ruslankyzy	Marmara Üniversitesi
Doktora Öğr. Demet Erken Taşoğlu	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doktora Öğr. Dilek Uysal	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Doktora Öğr. Elat Abdurrahmanov	Şeki, Azerbaycan
Doktora Öğr. Elif Yıldız Yüce	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doktora Öğr. Elgiz Jamalzade	Bakü, Azerbaycan
Doktora Öğr. Elifnur Bahşi	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doktora Öğr. Elshad Guliyev	Bakü, Azerbaycan
Doktora Öğr. Emir Attokurov	İbn Haldun İslam Enstitüsü, Bişkek
Doktora Öğr. Eshraq A. M. A. Al-Olofi	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doktora Öğr. Fatıma Koç	Uludağ Üniversitesi
Doktora Öğr. Fatma Ismayilova	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Fatma Zehra Dost	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Fariz Hasanov	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Ferhad Rüstemzade	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Öğr. F. Elshod Tadhikhuzhaeva	Taşkent Devlet Doğu Bilimleri Üniversitesi
Doktora Öğr. G. E. Sánchez Ramírez	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Gul Jamal Jahid	Afganistan
Doktora Öğr. Guzal Najmidinova	Buhara Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Hande Saraçoğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doktora Öğr. Hulusi Gölpınar	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doktora Öğr. Huseyn Guliyev	Katowice Ekonomi Üniversitesi
Doktora Öğr. Hüseyin Furkan Çolak	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doktora Öğr. Hülya Aslan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doktora Öğr. Isa Kasum	Uluslararası Balkan Üniversitesi
Doktora Öğr. İlah Ahmedova	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. İlahe Seferzade	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. İpek Senem Gedikoğlu	Bahçeşehir Üniversitesi
Doktora Öğr. İsmihan Topdağ	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Javid Zeynalov	Selçuk Üniversitesi
Doktora Öğr. Khadija Ahuilat	Ibnou Zohr Üniversitesi, Agadir, Fas
Doktora Öğr. Kübra Şahin Ceren	Mersin Üniversitesi
Doktora Öğr. Laghouati Youcef	Cezayir Mascara Üniversitesi
Doktora Öğr. Lale Memmedli	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi Akademisi

Doktora Ögr. Lale Şabanova	Halkbilim Enstitüsü, Azərbaycan
Doktora Ögr. Lalə Qurbanova	Sumgayit Devlet Üniversitesi
Doktora Ögr. Ləman Hüseynova	AMEA Tarix və Etnologiya İnstitutu
Doktora Ögr. Leyla Pirimova	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doktora Ögr. Malik Atar	Kocaeli Üniversitesi
Doktora Ögr. Mehın Mehdiyeva	Ankara Üniversitesi
Doktora Ögr. Mirza Mubarez	Atatürk Üniversitesi
Doktora Ögr. Mirzo Zokirov	Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi
Doktora Ögr. Muhammad Yasir Khan	Pakistan
Doktora Ögr. Muratcan Işıldak	Uluslararası Balkan Üniversitesi
Doktora Ögr. Muxhahid İsmaili	Tiran Avrupa Üniversitesi
Doktora Ögr. Mürsade Meryem Kılıç	İstanbul Üniversitesi
Doktora Ögr. Nargiza Zhusueva	Kırgız Devlet Teknik Üniversitesi
Doktora Ögr. Narmin Alizade	Bakü Mühendislik Üniversitesi
Doktora Ögr. Nurcan Çevik	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doktora Ögr. Olena Kronina	İstanbul Üniversitesi
Doktora Ögr. Osman Sevim	Sakarya Üniversitesi
Doktora Ögr. Özge Akkoç Tüzün	TED Üniversitesi
Doktora Ögr. Pınar Çiftci	Sakarya Üniversitesi
Doktora Ögr. Ramazan Furkan Türkan	Ankara Üniversitesi
Doktora Ögr. Ramazanov Shoirə	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Doktora Ögr. Ramiz Orujaliyev	SGH Varşova Ekonomi Üniversitesi
Doktora Ögr. Rashad Mammadov	Gazi Üniversitesi
Doktora Ögr. Ravi Raj	Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Yeni Delhi
Doktora Ögr. Rovhsan Gulmammadov	Akdeniz Üniversitesi
Doktora Ögr. Saida Aliyeva	The State University of Management
Doktora Ögr. Saleha Irfan Khan	Pakistan
Doktora Ögr. Səbuhi Quliyev	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Ögr. Səkinə Əliyeva	Azərbaycan Tıp Üniversitesi
Doktora Ögr. Sherali Shavkatov	Taşkent Devlet Doğu Bilimleri Üniversitesi
Doktora Ögr. Suela Kocibellin	Tarım Üniversitesi, Tiran
Doktora Ögr. Surayyo Khodjoeva	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doktora Öğr. Syifa Firdausi Putri	Sunan Kalijaga İslam Devlet Üniversitesi, Endonezya
Doktora Öğr. Taleh Mirzayev	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Tazabekqyzy Moldir	Kazakistan Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi
Doktora Öğr. Telzhan Myrzabekov	Zhanibekov Güney Kazakistan Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Tuğçe Vural	Hacettepe Üniversitesi
Doktora Öğr. Tural Ahmadli	Hazar Üniversitesi
Doktora Öğr. Turan Karimli	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doktora Öğr. Umid E. Arabboy Oğli	Taşkent Devlet Doğu Bilimleri Üniversitesi
Doktora Öğr. Umud Orujov	Bakü, Azerbaycan
Doktora Öğr. U. Khum. Ahmadjanovna	Özbekistan Devlet Sanat ve Kültür Enstitüsü
Doktora Öğr. Ümit Bağatur	İstanbul Üniversitesi
Doktora Öğr. Vaibhavi Gupta	Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Hindistan
Doktora Öğr. Vüsalə Cəmilzadə	Bakü Devlet Üniversitesi
Doktora Öğr. Yenglik Zhamansariyeva	Kazakistan Ulusal Kadın Öğretmen Yetiştirme Üniversitesi
Doktora Öğr. Yessengazy Turalin	Abai Kazakh National Pedagogical University
Doktora Öğr. Yusuf Yılmaz	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doktora Öğr. Zabita Mammadzada	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doktora Öğr. Zaur Şüküroğlu	Ankara Üniversitesi
Doktora Öğr. Zeynab Hajamova	Office of the Presidium of the ANAS
Doktora Öğr. Zhanerke Amangeldi	Çukurova Üniversitesi
Doktora Öğr. Zibeydə Quliyeva	Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi
Doktora Öğr. Zülal Söğüt	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
YL Öğr. Aday Albada	Tulkarem, Filistin
YL Öğr. Afra Betül Daşdan	Kırıkkale Üniversitesi
YL Öğr. Ahmad Farhan Rif'an Najib	Darussalam Gontor Üniversitesi
YL Öğr. Ahmet Can Yavuz	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
YL Öğr. Aigerim Toktobekova	Uluslararası Orta Asya Üniversitesi
YL Öğr. Alime Büşra Hamzayev	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
YL Öğr. Aliyə Allahverdiyeva	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Alma Bogenbay	L. N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi
YL Öğr. Aray Yedilbayeva	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
YL Öğr. Ayaz Mammadov	ADA Üniversitesi

YL Öğr. Aysel Huseynova	ADA Üniversitesi
YL Öğr. Ayşegül Turan	Atatürk Üniversitesi
YL Öğr. Ayşenur Güney	Uludağ Üniversitesi
YL Öğr. Babayeva Nəzrin	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti
YL Öğr. Badam Mammadova	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
YL Öğr. Betül Sude Batman	Düzce Üniversitesi
YL Öğr. Canberk Şahin	Gazi Üniversitesi
YL Öğr. Ece Oruçan	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
YL Öğr. Elif Kara	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
YL Öğr. Elif Zengin Çelik	Anadolu Üniversitesi
YL Öğr. Erva Aydın	Gent Üniversitesi
YL Öğr. Esra Söylemez	İstanbul Üniversitesi
YL Öğr. Ezgi Soylu	Erciyes Üniversitesi
YL Öğr. Fatma Betül Alıcılar	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
YL Öğr. Fatma Melike Kocabıyık	Necmettin Erbakan Üniversitesi
YL Öğr. Ferhat Can Ozar	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
YL Öğr. Fidan Vahid	Bakü Dövlət Universiteti
YL Öğr. Gunel Allahverdiyeva	Hazar Üniversitesi
YL Öğr. Gül Kuş	Mersin Üniversitesi
YL Öğr. Gülsüm Karimova	Bakü, Azərbaycan
YL Öğr. Hasan Satılmışoğlu	Amasya Üniversitesi
YL Öğr. Həzizadə Cavidan	UNEC Zaqatala
YL Öğr. Hilal Tekeoğlu	Erciyes Üniversitesi
YL Öğr. Hilmi Karcı	Kayseri Üniversitesi
YL Öğr. Hüsna Talu	Fırat Üniversitesi
YL Öğr. Islomkulova İroda	Özbəkistan Zamed Universiteti
YL Öğr. İbrahim Furkan Çal	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
YL Öğr. İrem Sude Macit	Düzce Üniversitesi
YL Öğr. İsmail Ülger	Kırıkkale Üniversitesi
YL Öğr. Kamala Hasanova	Azərbaycan Tıp Universiteti
YL Öğr. Kristina Grigoreva	Ankara Üniversitesi
YL Öğr. Lütfiye İrem Özgeriş	Moskova İktisat Yüksəkoku

YL Öğr. Malika Nurlanova	Bişkek, Kırgızistan
YL Öğr. Marta Hirs	SGH Varşova Ekonomi Üniversitesi
YL Öğr. Martin Putra Perdana	Darussalam Üniversitesi (UNIDA) Gontor, Endonezya
YL Öğr. Melis Yıldız	Gedik Üniversitesi
YL Öğr. Merve Atış	Bursa Uludağ Üniversitesi
YL Öğr. Merve İkinci	Bartın Üniversitesi
YL Öğr. Merve Şahin	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
YL Öğr. Muhammed Çalış	Iğdır Üniversitesi
YL Öğr. Muhammet Yasir Çolak	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
YL Öğr. Musa Chiragli	Anadolu Üniversitesi
YL Öğr. Nigar Muradlı	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Nijat Huseynov	Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kamu Yönetimi Akademisi
YL Öğr. Nurbanu Tinas	Gaziantep Üniversitesi
YL Öğr. Omneya Elkafafy	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
YL Öğr. Orkhan Ahmad	Bakü Devlet Üniversitesi
YL Öğr. Pelin Elmalı	Giresun Üniversitesi
YL Öğr. Pervin Hazar	Mudanya Üniversitesi
YL Öğr. Ramazan Asgarkhanov	Ankara Üniversitesi
YL Öğr. Ramazan Sarıkaya	Yalova Üniversitesi
YL Öğr. Renato Mirze	Ecole Conte Üniversitesi, Lyon
YL Öğr. Rizvan İbrahimov	Bakü, Azerbaycan
YL Öğr. Robina Ali Ahmed	Faysalabad Tarım Üniversitesi, Pakistan
YL Öğr. Romaisa Munawar	Institute of Clinical Psychology, University of Karachi
YL Öğr. Rufina Rahimli	ADA Üniversitesi
YL Öğr. Sabrina Med Krachai	Cezayir
YL Öğr. Safarov Saddam	Bakü, Azerbaycan
YL Öğr. Sefa Çiçek	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
YL Öğr. Sefa Gündoğdu	Yalova Üniversitesi
YL Öğr. Semiha Dede Erel	Milli Eğitim Bakanlığı
YL Öğr. Semiha Dilber	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
YL Öğr. Sevdâ Akkan	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
YL Öğr. Shirinoy Davlyatova	Özbekistan Angren Üniversitesi

YL Öğr. Shynar Abiir	L. N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi
YL Öğr. Sinem Sena Keser	Adnan Menderes Üniversitesi
YL Öğr. Südəbə Eyubova	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Üniversitesi
YL Öğr. Sümeyye Küpüç	Marmara Üniversitesi
YL Öğr. Tologon Sabyrbekov	Kırgızistan-Türkey Manas Üniversitesi
YL Öğr. Tuba Kılıç	Bursa Uludağ Üniversitesi
YL Öğr. Tuğba Çiftci	İstanbul Rumeli Üniversitesi
YL Öğr. Tuğba Nur Tomakin	Sakarya Üniversitesi
YL Öğr. Tural Gafarlı	Ankara Üniversitesi
YL Öğr. Turgınbay Ayjan Sabitkızı	L. N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi
YL Öğr. Türkan Ahmedzade	Anadolu Üniversitesi
YL Öğr. Ulduz Uralay Bəkirova	Bakü Dövlət Üniversitesi
YL Öğr. Vusal Khalilli	Azərbaycan Spor Akademisi
YL Öğr. Vusal Suleymanli	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
YL Öğr. Yusuf Çeliktaş	Akdeniz Üniversitesi
YL Öğr. Zübeyde Korkmaz	Marmara Üniversitesi
Abderahim Abada	University of Saad Dahleb Blida, Cezayir
Abdur Rohman Hizbullah	Kahire El-Ezher Üniversitesi
Arif Susanto	Yogyakarta Muhammadiyah Üniversitesi, Endonezya
Damla Karadeniz	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Gunay Azizova	Bakü Uluslararası Tıp Merkezi
Manal Najdawi	Orta Doğu Üniversitesi, Amman, Ürdün
Muammer Özbebit	Milli Eğitim Bakanlığı
Mustopa, M.Ag	Uin Siber Syekh Nurjati Cirebon, Endonezya
Nuray Abbasova	Bağımsız Araştırmacı, Azerbaycan
Otabek Omonkulov	Bağımsız Araştırmacı, Özbekistan
Rachid Amraoui	Endüstriyel Teknolojiler Araştırma Merkezi, Cezayir
Rəmzi Həsənquliyev	Bağımsız Araştırmacı, Azerbaycan
Rezo Gasanov	Bağımsız Araştırmacı, Azerbaycan
Silda Ghazi Mohammed Doori	Al-Qalam Üniversitesi, Kerkük
Sohaib Safique	GIFT Gujranwala Üniversitesi Pakistan
Sümeyye Yıldırım Büyükarşlan	Bağımsız Araştırmacı, Türkiye
Thamer Y. Ahmed	Anbar Üniversitesi, Irak

Doğu Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Bakış Açısındaki Değişim: Güçlü Augustus Döneminde Diplomasi, Sanat ve Koleksiyonculuk

Ahmet Yasin AYDIN*

Özet

Doğu Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki tarihi ilişkiler, literatürde çoğunlukla Habsburg Hanedanı merkezli askeri ve siyasi çatışmalar üzerinden incelenmekte; Saksonya gibi kıtanın kültür ve diplomasisine yön veren diğer önemli güç odaklarının bu etkileşimdeki rolü ise sıklıkla göz ardı edilmektedir. Bu çalışma, söz konusu tarihsel ve coğrafi boşluğa odaklanarak 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Avrupa saraylarını saran “Turquerie, Türkenmode, Alla Turca” gibi Türk modası akımlarını, Saksonya Seçmeni ve Leh Kralı Güçlü Augustus’un vizyonu üzerinden incelemektedir. Çalışmanın temel eksenini, Dresden’de kurulan ve günümüzde Avrupa’nın en görkemli Osmanlı sanat ve silah koleksiyonlarından biri olan “Türkische Cammer” (Türk Odası) ile Güçlü Augustus’un tasarladığı yeniçeri muhafız birliği oluşturmaktadır. İkinci Viyana Kuşatması gibi büyük askeri çarpışmalardan elde edilen savaş ganimetleri ile gelişen Osmanlı nesnelere duyulan ilgi, Nalkıran Augustus döneminde çok daha bilinçli bir kültürel diplomasi, estetik hayranlık ve monarşik güç gösterisi aracına dönüşmüştür.

Böylece bu çalışma Türk Osmanlı imgesinin Doğu Avrupa zihninde “korkulan yıkıcı düşman” statüsünden saraylarda taklit edilen bir “prestij, zarafet ve ihtişam” sembolüne doğru geçirdiği tarihsel evrimi ortaya koymaktadır. Arşiv belgelerinin ve somut koleksiyon verilerinin harmanlandığı bulgular, geleneksel Habsburg odaklı tarih anlatısının ötesine geçerek diplomasi, sanat ve otorite inşası üzerinden Osmanlı-Doğu Avrupa ilişkilerine çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Saksonya, Güçlü Augustus, Türkische Cammer

*Arş. Gör., Ahmet Yasin AYDIN, Atatürk Üniversitesi, Türkiye, ahmet.aydin@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0562-4838.

The Shift in Eastern Europe's Perspective on the Ottoman Empire: Diplomacy, Art, and Collecting During the Era of Augustus the Strong

Abstract

Historical relations between Eastern Europe and the Ottoman Empire are typically examined in the literature through the lens of military and political conflicts centered on the Habsburg Dynasty; the role of other significant power centers—such as Saxony—that shaped the continent's culture and diplomacy in these interactions is, however, often overlooked. By focusing on this historical and geographical gap, this study examines the “Turquerie,” “Türkenmode,” and “Alla Turca” trends in Turkish fashion that swept through European courts in the late 17th and early 18th centuries, through the lens of Augustus the Strong's vision, Elector of Saxony and King of Poland. The central focus of the study is the “Türkische Cammer” (Turkish Chamber)—established in Dresden and today one of Europe's most magnificent collections of Ottoman art and weapons—along with the Janissary guard unit designed by Augustus the Strong. The interest in Ottoman artifacts, which had developed through war booty obtained from major military conflicts such as the Second Siege of Vienna, evolved during the reign of Augustus the Strong into a more deliberate tool of cultural diplomacy, aesthetic admiration, and the display of monarchical power.

Thus, this study reveals the historical evolution of the Ottoman image in the Eastern European imagination—from that of a “feared and destructive enemy” to a symbol of “prestige, elegance, and splendor” emulated in royal courts. By combining archival documents with tangible collection data, these findings move beyond the traditional Habsburg-centered historical narrative to offer a multidimensional approach to Ottoman-Eastern European relations through the lenses of diplomacy, art, and the construction of authority.

Keywords: Ottoman, Saxony, Augustus the Strong, Türkische Cammer

Giriş

17. ve 18. yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa ilişkileri genel olarak Osmanlı'nın Kutsal Roma İmparatorluğu (Habsburg Hanedanlığı) ve Rusya ile ilişkileri üzerinden incelenmektedir. Bu çalışma, Osmanlı-Doğu Avrupa ilişkilerinin görünmeyen yüzü olan Lehistan-Litvanya Birliği ve Saksonya başlıkları üzerinden, bu ilişkiler sonucunda oluşan Osmanlı'ya bakış açısındaki değişimleri çok yönlü biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalkantılı tarihsel süreçleri olan Lehler ve Saksonların, 17. yüzyıl sonunda “Güçlü ve Nalkıran*” unvanlarıyla da tanınan Saksonya Seçmeni I. Friedrich Augustus’un** 1697 yılında Lehistan-Litvanya Birliği Kralı olarak seçilmesiyle***, gelecekleri bir süre beraber ilerleyecektir (Beydilli, 2007, s. 314; Schuckelt, 2010, s. 228). Bu birliktelik de her iki topluluğun tarihsel süreçleri gibi karmaşıktır. Bu durumu karmaşık olarak nitelendirmemizin sebebi II. Augustus’un oğlu III. Augustus’un ölümüyle genel hatlarıyla son bulan Sakson ve Leh birlikteliğinin yaşandığı dönemde bile Lehistan ve Litvanya Birliği tahtına Güçlü Augustus ve oğlu dışında başka kralların da seçilerek hüküm sürmeleridir.

Bu birliktelikte değinilmesi gereken bir diğer önemli konu ise oldukça küçük bir alanda hüküm sürmesine rağmen Saksonya'nın Avrupa tarihinde önemli bir rol oynamış olmasıdır. Örneğin, çalışmamızdaki ana kişilik olan Güçlü Augustus, Saksonya Seçmeni olarak Saksonya'yı yönetmeye başladıktan kısa bir süre sonra, Saksonya'dan yaklaşık 10 kat daha büyük olan Lehistan ve Litvanya topraklarını da yönetmeye başlamıştır. Seçmeni olduğu Saksonya gibi tuhaf bir hayat hikayesi olan Güçlü Augustus'un Saksonya'yı yönetebilmek için bir teşebbüsü olmamasına rağmen, abisinin çiçek hastalığına yakalanarak ölmesiyle Güçlü Augustus kendini Saksonya Seçmeni olarak bulmuştur. Ancak bu süreçten sonra muhtemelen yönetme arzusu arttığı için ilerleyen yıllarda mutlak monarşi hayranlığıyla kral olmak için birçok teşebbüste bulunmuştur.

* Fiziksel gücünü göstermeyi sevdiği, bununla övündüğü ve kendisine “Sakson Herkülü” denilmesinden hoşlandığı da bilinen II. Augustus, gençliğinden itibaren gücünü kullanarak birçok gösteri düzenlemiştir. Bu gösterilerin en önemlilerinden biri, 1711 yılında Dresden Sarayı'nda düzenlenen bir karnavalda demir bir at nalını kırmış olmasıdır. Osmanlı metinlerinde bile daha önce yalnızca Leh Kralı olarak adı geçen II. Augustus'un, “Nalkıran” olarak da adlandırılmaya başlanması bu güç gösterisinin hedefine fazlasıyla ulaştığını göstermektedir (Schuckelt, 2010, ss. 241-242; Yoldaki Elçi, 2014, ss. 221, 425, 445). Hatta bu olay, babası II. Augustus'un ölümünden sonra Lehistan-Litvanya Birliği tahtına oturan III. Augustus'un da “Nalkıranoglu” olarak isimlendirilmesine sebep olacaktır (Yoldaki Elçi, 2014, ss. 226, 237, 425, 445).

** Lehistan-Litvanya Birliği Kralı olarak seçildiğinde II. Augustus olarak anılmaya başlayacaktır.

*** O yıllarda Lehistan-Litvanya Birliği'nin yönetim şekli, hükümdarın soylular meclisi tarafından seçildiği bir seçimli monarşiydi. Monarşiyle yönetilen krallıklarda nadir olarak görülen kral seçme geleneği, doğal olarak farklı ülkelerin bu seçimi kendi destekledikleri adayları seçtirmeye çalışmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı'nın da bu seçimleri kendi lehine sonuçlandırmak için müdahalelerde bulunduğu ve bazı dönemlerde başarılı olduğu bilinmektedir (Schuckelt, 2010, s. 231; Arık, 2009, s. 1560).

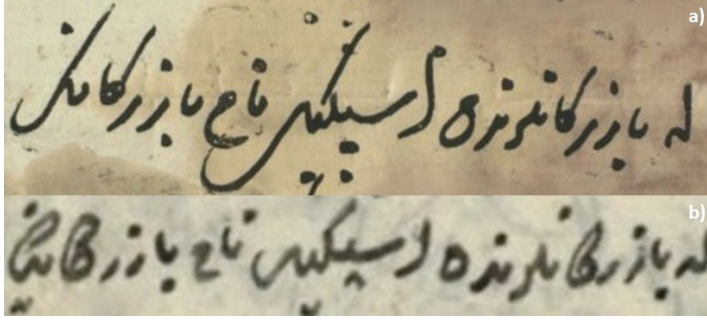
Bu teşebbüsleri sonucunda asıl hedefi olan Kutsal Roma tahtını elde edemese de Leh tahtına oturmaya başarmıştır. Bu başarı, 1697 yılındaki kral seçimindeki diğer adaylardan Fransız Conti Dükü'nün gemi kazasına uğraması ve Avusturyalı adaya rüşvet verilmesi gibi çeşitli entrikalar sonucunda elde edilmiştir. Burada dikkat çeken bir diğer önemli husus ise Protestan Hristiyan dünyasının merkezi olarak sayılan Dresden'in Seçmeni Augustus'un Leh kralı olabilmek için mezhep değiştirerek Katolik olmasıdır (Schuckelt, 2010, ss. 231-234; Davies, 2011, s. 704). Aslında bu durum Güçlü Augustus'un taht için neler yapabileceğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Güçlü Augustus'un mutlak monarşi hayranlığı, yaşadığı dönemin mutlak monarşiyle yönetilen en güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı'ya bakış açısını da etkilemiştir. Yaşadığı dönemde Saksonya'nın başkenti olan Dresden'de birçok imar faaliyetinde bulunmasının yanı sıra, bu şehre farklı kültürlerin eşyalarını da toplayarak döneminin en görkemli koleksiyonlarından bazılarının Dresden'de oluşmasını sağlamıştır. Bu koleksiyonlardan biri de günümüzde Dresden Kraliyet Sarayı'nda bulunan "Türkische Cammer" olarak adlandırılan Türk Odası'dır. Bu koleksiyonun oluşumu müzedeki* bilgilere göre 16. yüzyıl sonuna kadar indirilmektedir. Muhtemelen Osmanlı'yı henüz bu kadar yakından tanımadıkları için, başlangıçta "Ungerische Cammer" (Macar Odası) olarak adlandırılan bu koleksiyondaki eserler; diplomatik hediyelerden savaş ganimetlerine, siparişlerden sahte üretimlere kadar oldukça çeşitlilik göstermektedir. Odada kullanılan bazı eserler, Güçlü Augustus tahta geçmeden önce Lehistan-Litvanya Birliği Kralı Jan Sobieski tarafından Saksonya'ya hediye olarak gönderilmiştir. Jan Sobieski döneminde Sarmatizm akımının moda olduğu ve kendisinin de bu akımın önemli temsilcilerinden biri olduğu belirtmekte fayda var. Çünkü bu akımla birlikte, o dönemki diğer Avrupa akımlarının aksine, doğudan gelen Türk modası Leh giyim kuşamını oldukça etkilemiştir (Emiroğlu, 325-331). Viyana Kuşatması'nda yer alan en önemli figür olan Jan Sobieski'nin yerine tahta oturacak Güçlü Augustus'un Jan Sobieski'nin bu özelliklerinden de etkilenmiş olabileceği söylenebilir.

Nalkıran Augustus, bu odadaki eserlerden de anlaşılacağı üzere salt ganimetlerle yetinmeyerek Osmanlı maddi kültürüne ait objeleri aktif olarak satın alma yoluna da gitmiştir. Osmanlı topraklarına giden elçilerine birçok kez siparişler vermiştir. Bu bağlamda en çok eseri getiren elçinin Türk Esir Fatima'nın eşi Johann Georg Spiegel olduğu Dresden müzelerindeki eserlerden anlaşılmaktadır. Johann Georg Spiegel tarafından gerçekleştirilen ziyaretlerde Osmanlı'dan çok sayıda lüks tüketim malı, silah, kıyafet

* Dresden Kraliyet Sarayı'na 23 Mayıs 2026 tarihinde gerçekleştirilen müze ziyaretimde, müzenin bilgilendirme amaçlı kullanılan etiketleri ve dijital ekranlarından elde edilen bilgiler kastedilmektedir.

ve çadır satın aldırıldığı müzedeki eserler incelendiğinde açıkça görülmektedir. Ayrıca Johann Georg Spiegel'in Osmanlı'ya gerçekleştirdiği bu ziyaretleri destekler nitelikte bazı arşiv belgelerine* ulaşılmıştır (Görsel 1). Bu otantik objeler, salt birer sanat eseri olarak depolanmamış, saray şenliklerinde sürekli dekor olarak kullanılmıştır. 1715'te Dresden'de kurulan "Türkisches Haus" (Türk Evi) ve daha sonra Nalkıran Augustus'un oğlu için düzenlediği 1719'daki görkemli düğün şenlikleri** için dönüştürülen bu ev ve içindeki eserler kültürel aktarımların zirve noktaları olmalarına rağmen ev günümüze ulaşamamıştır (Schuckelt, 2010, s. 245). Ev ve içindeki eserlerin çoğu günümüze ulaşmasa da Dresden Kraliyet Sarayı Müzesinde bulunan Türkische Cammer bölümünde hatırı sayılır miktarda Türk-Osmanlı eseri bulunmaktadır.

Görsel 1 a) Johann Georg Spiegel'in ticari faaliyetlerinden bahsedildiği düşünülen birinci belge (BOA, C.HR.00023.01134.001), **b)** Johann Georg Spiegel'in ticari faaliyetlerinden bahsedildiği düşünülen ikinci belge (BOA, A. DVNSMHM.d.00120)

Güçlü Augustus ve Yeniçeri Birliği

Güçlü Augustus Leh Kralı olmadan önce de günümüzdeki Polonya, Letonya, Litvanya, Ukrayna, Estonya ve Rusya topraklarının bir bölümünü kapsayan Lehistan-Litvanya Birliği topraklarında Türk kültürünün derin izleri bulunmaktaydı. Özellikle Osmanlı'nın desteğiyle Leh Kralı olarak seçilen Stefan Batori Dönemi'nde (1576-1586) Türk kültürü etkilerinin bu bölgede arttığı bilinmektedir. Bu dönemde

* Bu özel imtiyaz içeren iki belgede de Johann Georg Spiegel'in "Leh bazarganlarından Espigil (Spiegel) nam bazarganın" olarak geçtiği görülmektedir. Tarafımca "Espigil" olarak okunan bu isim, Devlet Arşivleri görevlileri tarafından bir belgede "Espekyan" diğer belgede ise "İspekil" olarak okunmuştur (BOA, C.HR.00023.01134.001; BOA, A. DVNSMHM.d.00120; Görsel 1a-1b). Bu belgelerin tam çevirilerinin daha kapsamlı bir yayında ele alınması düşünülmektedir.

** II. Augustus'un oğlunu Avusturya Arşidüşesi Maria Josepha ile evlendirdiği düğün şenliklerinde dikkate değer biçimde Türk kültürünün etkisi olduğu bilinmektedir. Hatta düğüne katılan misafirlere de Türk kıyafetleri giymelerinin zorunlu tutulduğundan bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bak. İstek, 2020, s. 35.

bölgedeki dokumacılık ve tütüncülük gibi faaliyetlerde Türk kültürünün önemli etkileri olduğu bilinmektedir (Arık, 2009:1560-1561). İlerleyen dönemlerde ise Leh ordusunun oluşumunda ve diğer askeri alanlarda da Türk kültürünün oldukça güçlü bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır (Arık, 2009, s. 1562). Osmanlı ordularındaki askeri düzen ve askeri sembolleri almalarının yanı sıra “horda veya orda” (ordu), “janczar” (yeniçeri), “buzdygan” (bozdoğan), “szajdak veya sajdak” (sadak), “kałkan” (kalkan), “spachi” (sipahi), “jatagan” (yatağan) ve “karabela” (karabela)* gibi birçok kelimeyi de kendi dillerine aktarmışlardır** (Arık, 2009, s. 1561-1562; Emiroğlu, 2016, ss. 338-340, 343). Bunlar arasındaki en önemli askeri terimlerden biri şüphesiz yeniçeridir.

Yeniçeri terimi sadece Osmanlı ordusundaki yeniçerileri nitelendirmek için değil, Leh ordularında*** bulunan yeniçeri birlikleri için de kullanılmıştır (Arık, 2009, s. 1562). Leh ordusunda, Osmanlı ordusunda olduğu gibi ayrı bir mehteran yeniçeri birliği bulunduğu, hatta bu yeniçerilerin de tıpkı Osmanlı ordusundaki yeniçeriler gibi giyindikleri bilinmektedir (Kitowicz, 1925, ss. 223-226). Bu birliğin Leh ordusunda tam olarak ne zaman çıktığı ve tam olarak nasıl giyindiklerine dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak Güçlü Augustus ve oğlunun hüküm sürdüğü dönemlerde yeniçeri birliklerinin varlığının devam ettiğini kesin olarak bilmekteyiz. Hatta Nalkıran Augustus bir dönem kendi muhafız birliğini de yeniçerilerin**** örnek alındığı bir askeri birlikten kurduğu bilinmektedir. Güçlü Augustus’a ait yeniçeri muhafız birliğinin tam olarak nasıl giyindiklerini, günümüze kalan kıyafetleri sayesinde de öğrenmekteyiz. Bu kıyafetlerin tasarımının da Güçlü Augustus tarafından bizzat yapılması bu yeniçeri kıyafetlerini ayrıca önemli kılmaktadır (Tonert, 2010, s. 16, Görsel 2).

Güçlü Augustus’un tasarladığı yeniçeri kıyafetlerinin çok sayıda örneği Dresden Kraliyet Sarayı’ndaki “Türkische Cammer” isimli bölümde sergilenmektedir (Görsel 3). Ancak bu yeniçeri kıyafetleri sadece Dresden’deki örnekleriyle sınırlı kalmamakta, Polonya’daki farklı şehirlerde bulunan müzelerde de görülmektedir (Görsel 4-5). Müzelerdeki bilgilendirmelere göre, Güçlü Augustus’un kurduğu yeniçeri birliğinin kuruluşundan kısa bir süre sonra başka bir birliğe entegre edilerek tasarlanan bu kıyafetler kraliyet cephaneliğine kaldırılmıştır. Bu kıyafetlere ve diğer Türk eserleri-

* Karabela kelimesi gerçek anlamının dışında, Polonyalılar tarafından Türk eğri kılıcına benzer şekilde üretilen bir kesici silah türüne verilen bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bak. Ostrowski-Bochnak, 1979, ss. 220-237.

** Türkçeden Lehçeye geçen diğer kelimeler hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Emiroğlu, 2016, ss. 321-367.

*** Leh ordularında sadece yeniçeri birlikleri değil, Macar ve İtalyan gibi yabancı askeri birliklerin de yer aldığı bilinmektedir (Arık, 2009, s. 1562).

**** Dresden’deki müze bildilendirme yazılarında bu birlikten “Sakson Yeniçeri Muhafızları” olarak da bahsedilmektedir (<https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/289073> E.T.: 14.09.2026).

ne Dresden Kraliyet Sarayı Müzesi'nin "Türkische Cammer" bölümünden sorumlu müze personeli Holger Schuckelt eserlerinde birçok kez değinmiştir.

Görsel 2 Güçlü Augustus tarafından elle çizilmiş yeniçeri tasarımı (Tonert, 2010, s. 14)

Poznan'da ki Poznan Wielkopolska Askeri Müzesinde bulunan Güçlü Augustus'un yeniçeri birliğine ait kesici silahlardan birinin açıklamasında şöyle yazmaktadır:

"Tasak janczarów polsko-saskich króla Augusta II, Polska lub Saksonia, 1729-1731; ślady srebrzenia na rękojeści wskazują na broń podoficera; w 1729 roku król August II utworzył batalion janczarów na wzór turecki, zaliczonych do gwardii, już w 1731 wcielono ich jednak do grenadierów, a broń zlikwidowanego oddziału złożono w zbrojowni królewskiej"

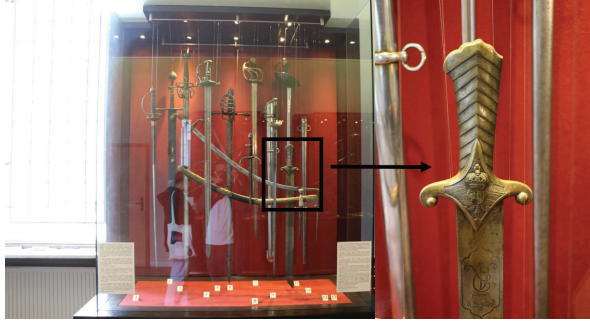
"Polonya-Saksonya Kralı II. Augustus'a ait yeniçeri tipi pala; Polonya veya Saksonya, 1729-1731; kabzadaki gümüş kaplama izleri, bunun bir astsubay silahı olduğuna işaret etmektedir. Kral II. Augustus 1729'da Türk tarzını örnek alan ve kra-

liyet muhafız birliğine dahil edilen bir yeniçeri taburu oluşturmuş; ancak bu birlik 1731’de grenadiers sınıfına entegre edilmiş ve dağıtılan birliğin silahları kraliyet cephaneliğine kaldırılmıştır.”

Bu bilgilendirmeyi bazı eklemelerle genişletebiliriz. 1729 yılında II. Augustus tarafından eskizi çizilerek nasıl giyinecekleri belirlenen yeni bir muhafız birliği kuruldu. Aslında, Güçlü Augustus zamanındaki daha önceki çeşitli askeri oyunlarda yeniçeri kıyafetlerinin kullanıldığı, hatta takım halinde oynanan bu oyunlardan birinde Güçlü Augustus’un Osmanlıları temsil ederek “Sultan” rolüne girdiği de bilinmektedir (Schuckelt, 2010, s. 230). Ancak bu yeniçeri birliği eski örneklerinden farklı biçimde tasarlanmıştır. Başlangıçta subaylar ve 42 müzisyen dahil olmak üzere toplam 603 kişiden ve dört bölükten oluşan bu birliğin maaşları da oldukça yüksekti. Sadece Yeniçeri Muhafız Birliği’nin aylık giderlerinin 1415 taler olduğu bilinmektedir. Bu sebeple kurulduğu yıldan sonra hızla küçültülen birlik 31 Ağustos 1731’de Nalkıran Augustus tarafından verilen emirle General von Friesen komutasında farklı bir tabura dönüştürülmüştür (Schuckelt, 2010, s. 251).

Görsel 3 Güçlü Augustus’un yeniçeri birliğine ait eserler (Dresden Kraliyet Sarayı, Türkische Cammer)

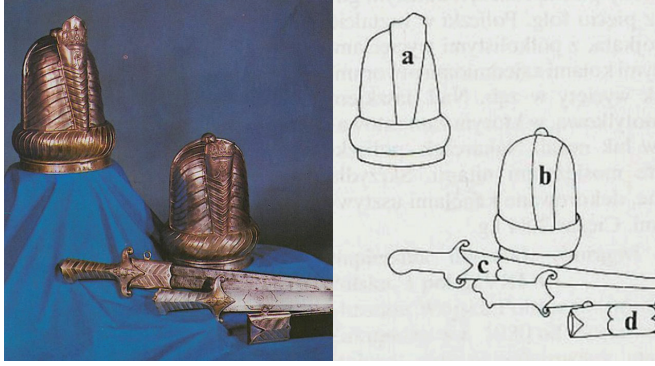
Görsel 4 Güçlü Augustus’un yeniçeri birliğine ait eser (Poznan, Wielkopolsko Askeri Müzesi)

Kıyafetlerin oluşturulmasında tasarım ve form açısından Osmanlı Yeniçeri Ocağı’nın kıyafetleri örnek alınsa da Güçlü Augustus’un tasarladığı yeniçeri kıyafetleri farklı özellikleriyle ayırt edilebilmektedir. Bunlardan ilk göze çarpanı “Augustus Rex”, yani Kral Augustus anlamına gelen AR harfleriyle oluşturulan simgenin bu giysilerin farklı yerlerinde kullanılmış olmasıdır (Görsel 4-5-6b).

Bunun dışında önemli biçimsel farklılıklar da izlenmektedir. Örneğin Osmanlı yeniçerilerinin başlıklarında bez kullanılırken, Güçlü Augustus’un kendi yeniçeri birliği için tasarladığı kıyafetlerdeki başlıklar tamamen metalden yapılmıştır (Görsel 6a-6b). Ancak Augustus tarafından tasarlanmak istenen asıl başlığın solaklar ya da peykler tarafından kullanılan tombaklı metal başlıklar olduğu düşünülmektedir. Çünkü zerrin külâh olarak da adlandırılan peykler ve solaklar tarafından kullanılan bu başlıklar hem biçimsel olarak hem de yapı malzemesi olarak Augustus’un yeniçeri birliğindeki başlıklara daha çok benzemektedir (Erkmen, 2019, s. 547; Görsel 6b-6c-6d). Ayrıca seferlerde sadece solakbaşılar ve peykbaşışların padişahla birlikte yürüyebiliyor olması ve Güçlü Augustus’un da bu birliği kendi özel muhafız birliği olarak tasarlaması bu düşünceyi destekler niteliktedir (Erkmen, 2019, s. 89).

Osmanlı askeri teşkilatı içinde solaklar, padişahın muhafızlığını yapan ve tören bölüğü işlevini yerine getiren yaya askerlerdi (Tarım Ertuğ, 2009, s. 368). Peykler ise resmi haber götüren yaya postacı sınıfı olup alaylarda padişahın hemen yanında ve solakların önünde yer alırdı (Tarım Ertuğ, 2007, s. 263). Padişah alaylarında gösterişli kıyafetleriyle dikkat çeken bu iki zümre, Osmanlı saray teşkilatı tarafından kullanılan zerrin külâhlar takarlardı. Uzun silindirik bir formda olan ve bu biçimleriyle Mevlevi sikkelerine benzeyen bu miğferlerin önünde, miğfer boyunca uzanan bir sorguç yuvası bulunmaktadır. Bu sor-

guç yuvasına, solaklar ve peykler tarafından balıkçıl veya turna gibi kuşların tüylerinden oluşan gösterişli sorguçlar takılırdı (Tarım Ertuğ, 2007, s. 263; Tarım Ertuğ, 2009, s. 369).

Görsel 5 Güçlü Augustus'un yeniçeri birliğine ait eserler ve çizimleri (Varşova, Polonya Ordusu Müzesi; Żygulski, 1984, s. 40)

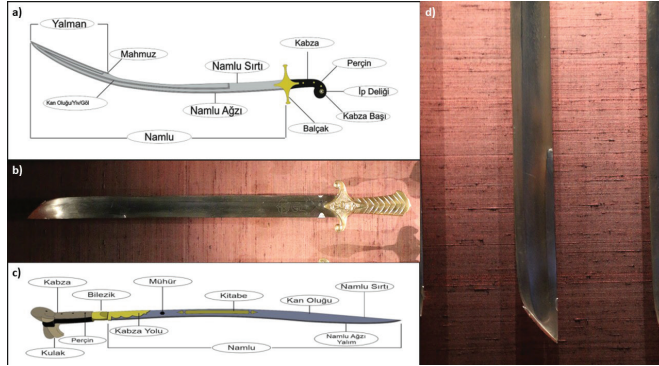
Görsel 6 a) Yeniçeri kıyafetleriyle Mustafa Kemal ATATÜRK (https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Yeni%C3%A7eri_Atat%C3%BCrk.JPG E.T.: 11.05.2026) **b)**

Güçlü Augustus'un yeniçeri birliğinde kullanılan miğfer (Dresden Kraliyet Sarayı, Türkische Cammer) **c)** Topkapı Sarayı Müzesi Zerrin Külâh (Erkmen, 2019, Resim 206a) **d)** İstanbul Askerî Müze Zerrin Külâh (Erkmen, 2019, Resim 206b)

Kesici silahlarda ise durum biraz daha karmaşıktır. Poznań'da bulunan müze bilgilendirmesinde de görüldüğü gibi, bu silahlar Polonya müzelerinde Lehçe “tasak” kelimesiyle belirtilmiş olup, bu kelime Türkçeye “satır, pala” olarak çevrilmektedir. Bazı yayınlarda bu silahların “yatağan” olarak tanımlandığı da görülmektedir (Emiroğlu, 2016, s. 336). Ancak yatağan olarak tanımlanan bu eser, atıf gösterilen kaynakta da (Żygulski, 1984, s. 249) “tasak” olarak adlandırılmakta ve tasak-jatagan ayırımına gidilmektedir. Diğer Polonya müzelerindeki silahlarda da “yatağan (jatagan)”

ayrımına gidildiği bilinmektedir (Majda, 1999, ss. 20-21, Görsel 34-36). Bu yüzden Polonya’da Güçlü Augustus’un yeniçeri birliği için tasarladığı kesici aletlerin farklı bir türde olduklarını belirtmek için “pala” olarak adlandırıldıkları söylenebilir.

Nitekim Nalkıran Augustus’un tasarladığı kesici silahların formları ayrıntılı olarak incelendiğinde karabelalarda olduğu gibi klasik Türk eğri kılıcı formunun taklit edilmek istendiği anlaşılmaktadır (Görsel 3-4-5-7b-7d). Türk eğri kılıcına benzer şekilde, bu kesici silahlarında yalman bölümüne kadar uzanarak mahmuzla ayrılan arka yüzleri keskin değildir ve sadece kılıcın ön yüzüyle birleşen yalman bölümleri çift yüzü keskin olacak şekilde imal edilmiştir (Görsel 7a-7b-7d). Yani bu kesici silahların yalnızca tek yüzleri keskin olan ve yalman bölümleri bulunmayan yatağan olmaları mümkün değildir (Görsel 7c). Ayrıca yatağan kabzalarının genellikle hayvan kemiğinden, hayvan boynuzundan ya da ağaçlardan yapılması ve iki yana doğru açılan kulaklı formda olması da ayırt edici başka bir unsurdur. Çünkü Kitowicz’de Leh yeniçeri birlikleri tanıtılırken yatağanlar bu şekilde boynuz saplı tasvir edilmektedir (Kitowicz, 1925, s. 224). Yani Güçlü Augustus bu silahların yerine yatağan imal ettirmek isteseydi muhtemelen kabzalarını da bu şekilde tasarlayarak ayırt edici unsurlardan biri olan balçak kısmını da kendi yeniçeri muhafız birliğindeki kesici silahlarda kullanmazdı.

Görsel 7 a) Türk eğri kılıcının bölümleri (Korkmaz, 2026, s. 4), **b)** Güçlü Augustus’un yeniçeri birliğine ait kesici silah, **c)** Yatağanın bölümleri (Korkmaz, 2026, s. 27), **d)** Güçlü Augustus’un yeniçeri birliğine ait kılıcın uç kısmı (Türkische Cammer)

Osmanlı yatağanlarıyla, Güçlü Augustus’un kendi yeniçeri birliği için tasarladığı kesici silahların benzer özelliklerinden en önemlilerinden biri uzunluklarıdır. Çünkü yatağanlar, Türk eğri kılıçlarından daha kısa olacak biçimde 50-100 cm uzunluğundadır (Korkmaz, 2026, s. 27). Dresden Kraliyet Sarayı’nda ve Poznan Askeri Müze-

si'nde bulunan eserlerin fotoğrafları ilgili müzelerin teşhir vitrinlerinden çekildiği için uzunlukları tam olarak bilinmemektedir. Ancak Varşova Polonya Ordusu Müzesi'nde bulunan eserlerin ölçülerine, görsellerinde yer aldığı “Stara broń w polskich zbiorach (Polonya Koleksiyonlarındaki Eski Silahlar)” isimli kitapta yer verilmiştir. Burada Güçlü Augustus'un tasarladığı yeniçeri birliklerine ait kılıcın kını hariç, ölçüsü 82,5 cm olarak belirtilmiştir (Görsel 5; Żygulski, 1984, s. 40). Bunun dışında, Güçlü Augustus'un yeniçeri birliğinin kesici silahları Türk eğri kılıçları gibi eğimli olmayıp, yatağanlar gibi daha düz bir görünüme sahiptir. Bu yönleriyle yatağanlara benzerirler.

Augustus'un kendi askeri birliklerinin kılıçlarını üretirken model almış olabileceği benzer eserler günümüzde bu eserlerle birlikte Dresden Müzesi'nin koleksiyonlarında yer almaktadır. Bu kılıçlar, müze bilgilerinde* 1700'lü yıllara tarihlendirilmiş ve Osmanlı'ya ait oldukları belirtilmiştir (Görsel 8a-8b). Yalnızca estetik bir hayranlık veya koleksiyonerlik güdüsüyle hareket etmeyen Augustus, Osmanlı harp teknolojisinin ve silah tasarımının işlevselliğini ile formunu kendi ordusuna entegre etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, bizzat kendi koleksiyonunda el altında tuttuğu ve yapısını yakından incelediği bu silahları, kendi özel askeri birliklerin donanımını üretecek olan yerel ustaları için birer şablon olarak belirlediği düşünülmektedir. Burada belirtmemiz gereken bir diğer unsur ise Görsel 8b'deki kılıç namlusunun da aslında tam olarak “Osmanlı Türk Eğri Kılıcı” formunu yansıtmadığı ve Saksonya'da üretilen bir örneği olabileceğidir. Dikkatli bir inceleme, bu kılıç namlusunun da Augustus'un tasarladığı kılıç namlularına benzediğini göstermektedir.

Görsel 8 a) Dresden müze koleksiyonlarında bulunan 1695-1703 yılları arasına tarihlenen Osmanlı kılıcı (<https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/289073> E.T.: 14.09.2026), **b)** Dresden müze koleksiyonlarında bulunan

* Ayrıca bu bilgilendirme yazılarında bahsedilen kesici silahlar Almanca “Säbel” olarak adlandırılmıştır. Bu kelimenin Türkçe'ye çevirisi “pala” veya “eğri kılıç” olarak iki şekilde yapılmaktadır (<https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/289072>; <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/289073> E.T.: 14.09.2026).

1700'lere tarihlenen Osmanlı (?) kılıcı (<https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/289072> E.T.: 14.09.2026)

Sonuç

17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında Avrupa saraylarında etkisini gösteren Turquerie, Türkenmode ve Alla Turca gibi Türk modası akımları, Saksonya'da diğer Avrupa merkezlerinden oldukça farklı bir kültürel aktarım süreci geçirmiştir. Viyana gibi merkezlerde Türk imgesi daha çok "inanç düşmanına karşı kazanılan zaferin" ikonografik bir nesnesi iken, Dresden Sarayı'nda Türk imgesi coşkulu bir hayranlık nesnesine dönüşmüştür.

Güçlü Augustus'un Osmanlı kültürüne olan ilgisi, henüz genç bir prens iken babası III. Johann Georg'un 1683 Viyana Kuşatması sonrasında Dresden'e getirdiği Osmanlı esirleri ve ganimetleriyle beslenmiştir. Ancak onun asıl farklılığı, kendi mutlakiyetçi iktidarını meşrulaştırmak ve yüceltmek için Osmanlı Sultanı imgesini bir rol model olarak benimsemesidir. Nalkıran Augustus, kendi askerî gücünü yanlış değerlendirerek kendisini Osmanlı Sultanı ile aynı kefeye koymuş ve neredeyse 40 yıllık saltanatı boyunca sayısız şenlikte Doğu'nun mutlakiyetçi hükümdarı rolünü üstlenmiştir. Güçlü Augustus'un Türk hayranlığının en kalıcı mirası, bugün de eşsizliğini koruyan Türkische Cammer (Türk Odası) envanteri ve saray içindeki mekânsal kurgudur.

Nitekim bu dönemdeki Türk modasının, yüzeysel bir egzotizmden ibaret olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Yukarıda verdiğimiz çokça örnekten anlaşılabileceği üzere askeri mücadelelerin doğurduğu korku, yerini derin bir saygıya ve estetik bir çekime bırakmıştır. Güçlü Augustus, Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolik dilini, askeri disiplini ve maddi kültürünü, mutlakiyetçi iktidarını Avrupa sahnesinde daha ihtişamlı bir şekilde temsil etmek için bilinçli bir siyasi ve kültürel araç olarak kullanmıştır. Bunun sonucunda, kendi muhafız birliğini dönemin en görkemli askerî birliklerinden biri olan Osmanlı yeniçerileri gibi bizzat tasarlamıştır. Her ne kadar bu birliğin ömrü çok uzun olmasa da Osmanlı'ya duyulan hayranlığın görkemli bir kanıtı olarak günümüze ulaşmıştır.

KAYNAKLAR

- Arık, S. (2009). Polonya (Lehistan) Kültüründe Görülen Türk Etkileri, 6. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (21-26 Kasım 2005, Ankara)*, s. 1257-1266, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Beydilli, K. (2007). Polonya “II. Tarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, s. 309-317.
- Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi (Doğu’dan Batı’ya: Buz Çağı’ndan Soğuk Savaş’a; Ural-lar’dan Cebelitarık’a Avrupa’nın Panoraması)*, (M. A. Kılıçbay, B. Çığman, E. Topçugil, K. Emiroğlu & S. Kaya, Çev.), İmge Kitabevi.
- Erkmen, S. E. (2019). *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silahları Ve Teçhizatları)*, (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emiroğlu, Ö. (2016). Türk İslam Kültürünün ve Sanatının Polonya Kültürüne ve Sanatına Etkisi, *Balkanlarda İslam Miadi Dolmayan Umud (Türkistan’dan Balkanlara)*, 2, s. 321-368, Karınca Yayınları.
- İstek, E. (2020). XVIII. Yüzyılda Avusturya’da Alla-Turca Anlayışı ve Buna Etki Eden Unsurlar, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), s. 33-43.
- Kitowicz, J. (1925). *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*, Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Majda, T. (1999). *Savaş ve Barış (15-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri)*, s. 6-32, Fako İlaçları A. Ş.
- Ostrowski, J. & Bochnak, W., (1979). Polish Sabres Their Origins and Evolutions, *Art, Arms and Armour: An International Anthology*, 1, s. 220-237.
- Schuckelt, H. (2010). *Die Türkische Cammer*, Sandstein Verlag.
- Tarım Ertuğ, Z. (2007). Peyk “Osmanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, s. 263-264.
- Tarım Ertuğ, Z. (2009). Solak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, s. 368-369.
- Tonert, A. (2010). “Türkische Cammer” außerhalb des Schlossbezirks. Türken im Dresden des 18. Jahrhunderts, *Sächsisches Archivblatt*, 2/2010, s. 14–16, Sächsisches Staatsarchiv.
- Yekeler, N., Wajs, H., Atik, V., Zawadzki, J., Özkılınç, A., Szymczuk, E., Albayrak, M., Próba, M., Köse, R., Badowska, M., Karaca, Y., Sierocka-Pośpiech, M., Kırca, E., Kulecki, M., Sivridağ, A., Jankowski, R. & Koç, H. (Yayına Hazırlayanlar). (2014). *Yoldaki Elçi (Osmanlı’dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri)*, Bion Matbaacılık.
- Żygulski, Z. (1984). *Stara broń w polskich zbiorach*, Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Arşiv ve Web Kaynakları
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *121 Numaralı Mühimme Defteri*. A.DVNSMHM.d.00120.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet-Hariciye*. C.HR.00023.01134.001.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Yeni%C3%A7eri_Atat%C3%BCrk.JPG (E.T.: 11.05.2026)
- <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/289072> (E.T.: 14.09.2026).
- <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/289073> (E.T.: 14.09.2026).

Krali İskit Kurganlarının Coğrafi Dağılımı Üzerinde Bir Değerlendirme

Ramazan SARIKAYA*

Özet

MÖ I. binyılda Avrasya bozkırlarında hâkim bir güç olan İskitler, bu coğrafyadaki hâkimiyetlerinin bir sembolü olarak ataları için kurgan denilen mezar yapıları inşa etmişlerdir. İskit soylularına ait olan Krali İskit kurganlarının coğrafi dağılımı, Avrasya bozkır kuşağında erken bozkır aristokrasisinin doğudan batıya gelişen hareketliliğini izlenebilir kılan kronolojik bir hat ortaya koymaktadır. İskit elitler hiyerarşisi dağılımının en erken arkeolojik örnekleri, Tuva havzasındaki Arzhan I ve Arzhan II kurganlarıdır. MÖ IX-VII. yüzyıllara tarihlenen bu anıtsal mezarlar, merkezî gömü odası, çoklu at definleri ve elit sembolizmiyle İskit aristokrat mezar geleneğinin ilk kurumsal biçimini temsil ederler. Bu çekirdek gelenek daha sonra Altaylar ve Doğu Kazakistan’a taşınmış; Pazırık, Berel ve Şibe gibi elit mezar komplekslerinde bölgesel çeşitliliklerle devam etmiştir. MÖ VII-V. yüzyıllar arasında bu hat, Kazak bozkırları üzerinden Ural kuşağına uzanarak batı bozkırlarına geçiş sağlamıştır.

Bu coğrafi dağılımın anıtsal mimarideki doruk noktası ise MÖ V-IV. yüzyıllarda Kuzey Karadeniz bozkırlarında görülür. Solokha, Chertomlyk, Oğuz, Aleksandropol, Kelermes, Kostromskaya, Yedi Kardeşler, Kuloba ve benzeri büyük kurganlar, doğudaki erken İskit elit mezar modelinin Karadeniz’in kuzeyindeki sahada siyasal olarak merkezîleşmiş “Kraliyet İskit” aristokrasisi tarafından yeniden yorumlanmış biçimdir. Bu dağılım, kraliyet İskit kurganlarının münferit mezarlar değil; Tuva’dan Karadeniz bozkırına uzanan ortak bir elit ideolojinin ve aristokratik gömü geleneğinin mekânsal yansımaları olduğunu göstermektedir. Bu yansımalar ana göç ve ticaret koridorları, nehir vadileri ve otlak geçiş kuşakları ile şekillenmiştir. Bu bildiride Tuva’dan başlayıp Kuzey Karadeniz bozkırlarına uzanan İskit elit kurganlarının mekânsal dağılımında öne çıkan topografik unsurların anıtsal peyzaj ile olan ilişkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağ Tarihi, İskitler, Krali Kurganlar, Orta Asya, Kuzey Karadeniz.

* Lisansüstü Öğrenci, Ramazan SARIKAYA, Türkiye, rasarikayaa@gmail.com, ORCID: 0009-0004-2536-3745

An Assessment on the Geographical Distribution of the Royal Scythian Kurgans

Abstract

The Scythians, who were a dominant power in the Eurasian steppes in the 1st millennium BC, constructed burial structures called kurgans for their ancestors as a symbol of their sovereignty in this geography. The geographical distribution of Royal Scythian kurgans belonging to the Scythian nobility reveals a chronological line that renders traceable the east-to-west mobility of the early steppe aristocracy across the Eurasian steppe belt. The earliest archaeological examples representing the distribution of the Scythian elite hierarchy are the Arzhan I and Arzhan II kurgans in the Tuva basin. Dated to the 9th–7th centuries BC, these monumental tombs represent the first institutionalized form of the Scythian aristocratic burial tradition with their central burial chamber, multiple horse interments, and elite symbolism. This core tradition was subsequently transmitted to the Altai Mountains and Eastern Kazakhstan, continuing with regional variations in elite funerary complexes such as Pazyryk, Berel, and Shibe. Between the 7th and 5th centuries BC, this trajectory extended across the Kazakh steppes through the Ural belt, facilitating a transition to the western steppes. The pinnacle of this geographical distribution in monumental architecture is observed in the Northern Black Sea steppes during the 5th–4th centuries BC. Grand kurgans such as Solokha, Chertomlyk, Oğuz, Aleksandropol, Kelermes, Kostromskaya, Yedi Kardeşler, Kul-Oba, and similar structures represent a reinterpreted version of the eastern early Scythian elite burial model by the politically centralized “Royal Scythian” aristocracy in the region north of the Black Sea. This distribution demonstrates that royal Scythian kurgans were not isolated graves, but rather spatial reflections of a shared elite ideology and aristocratic burial tradition extending from Tuva to the Black Sea steppes. These reflections were shaped by main migration and trade corridors, river valleys, and pasture transition belts. This paper examines the relationship between the prominent topographic elements in the spatial distribution of Scythian elite kurgans—extending from Tuva to the Northern Black Sea steppes—and the monumental landscape.

Keywords: Ancient History, Scythians, Royal Kurgans, Central Asia, Northern Black Sea.

Krali İskit Kurganlarının Coğrafi Dağılımı Üzerinde Bir Değerlendirme

1. Giriş

MÖ I. binyılda Avrasya bozkırlarında etkin bir güç olan İskitler, doğuda Çin Seddi'nden Batı'da Tuna Nehri'ne kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır (Harita 1). Onlarla ilgili en eski yazılı bilgilere Asur, Grek, Pers ve Çinlilere ait belgelerden ulaşılmaktadır. Örneğin Asurlar İskitlerden “Aşguzai” olarak bahsederken, Grekler “Skythai”, Persler “Saka”, Çinliler ise “Sai” olarak bahsetmişlerdir (Durmuş, 2008b). Yazılı kaynaklardan başka İskitlere ait arkeolojik kaynaklar da oldukça önemlidir. İskitlere ait buluntulara kurganlarda gerçekleştirilen kazılar aracılığıyla ulaşabilmekteyiz. Tuva, Altaylar, Kazak bozkırları ve özellikle Kırım ve çevresinde İskitlere ait kurganların yoğunlaştığını görmekteyiz. İskitler hakkında bilgi veren kaynakların çeşitli millet ve topluluklara ait olması onların çok geniş bir coğrafyada etki oluşturmalarını göstermektedir.

İskitlerin tarihinin aydınlatılmasında o döneme ait yazılı kaynakların sınırlılığı sebebiyle kurgan arkeolojisi önemli bir yer tutmaktadır. Karmaşık mezar yapıları olan kurganlar bu erken konargöçer topluluğun yazısız tarihine ışık tutarak onlarla komşu olan yerleşik kavimlerle gerçekleştirilen yoğun ticari ve kültürel ilişkileri de belgelemektedir (Durmuş, 2008b). Bahsedilen gömü alanları içerisinde “krali kurganlar”, bozkır aristokrasisinin ve yönetici elitlerin gömüldüğü anıtsal yapılar olarak sıradan mezarlardan ayrılmaktadır. Bu anıt mezarlar; devasa mimari yapıları, karmaşık gömü odaları, çoklu at definleri ve içerdikleri zengin madenî envanterlerle hiyerarşik bir güç sembolü niteliği taşımaktadır (Rudenko, 1953/1970). Erken bozkır elitlerinin kurganlar için seçtikleri alanlar tesadüfi olmayıp coğrafi, topografik ve stratejik ortak özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada krali İskit kurganlarının Avrasya bozkır kuşağındaki kronolojik ve coğrafi dağılımı incelenerek İskitlerin, kurganlar üzerinden oluşturmaya çalıştıkları hâkimiyet algısı ele alınmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede çalışmamızda antik tarihi ve coğrafi verilerin yanı sıra kazı raporlarının karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

2. İskitlerin Tarih Sahnesine Çıkması ve Avrasya'daki Önemi

İskitler, atlı bozkır kavimleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Onların tarih sahnesine çıkışları hakkındaki ilk bilgiler kendilerinden önce Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya bölgesinde yaşayan Kimmerler ile temas etmelerine dayanmaktadır. Buna göre MÖ VIII. yüzyılda Moğolistan ve Türkistan'da gerçekleşen kuraklık ve Çin'e karşı verilen askeri mücadeleleri kaybeden Hunlar batıya doğru göç etmeye

başlayarak, İskitleri yerlerinden etmişlerdir (Durmuş, 2008b; Tarhan, 1979). Herodotos da İskitlerin Massagetlerle yaptıkları mücadeleleri kaybetmelerinden sonra Kimmerlerin yaşadığı bölgeye yani Kırım ve çevresine geldiklerini söylemektedir (Herodotos, 1973). Görüldüğü üzere her ne kadar İskitlerin batıya ilerlemesine sebep olan kavim hakkında birtakım farklı bilgiler olsa da ortak görüş, İskitlerin kuraklık ve askeri mücadeleler gibi farklı sebeplerle batıya doğru göç ederek Kimmerleri yerlerinden edip onların yaşadığı bölgelere yerleşmeleridir (Tarhan, 1979). Ayrıca o dönemlerde gerçekleşen bu göç hareketlerinin Önasya dünyasında pek çok devlet ve kavmi etkilediği de bilinmektedir. İskitlerin gerçekleştirdikleri bu göç hareketleri sonucunda Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Karadeniz'in kuzeyi, Kafkasya ve Balkanlara kadar geldikleri onlara ait kurganlardan anlaşılmaktadır (Özgül, 2022 - Harita 2).

İskitler hakkında bilgi veren yazılı belgelere baktığımızda Çin, Grek, Asur ve Perslere ait kaynaklarda onlardan farklı isimlerle bahsedildiği görülmektedir. Örneğin Çin yıllıklarında İskitlerden Sai adıyla bahsedilirken, Asurlar onlardan Aşguzai olarak bahsetmiştir. Grekler Skudai, Skythai, Skyth gibi birbirine yakın adlandırma yapmışlardır (Durmuş, 2008b; Herodotos, 1973; Ksenophon, 1944; Strabon, 2000). Pers kaynakları ise İskitlerden genel anlamda Saka olarak bahsederken daha özelde Saka tigrakhauda (sivri başlıklı Sakalar - Görsel 4), Saka tiay para daray (denizin ötesindeki Sakalar), Saka haumavarga olmak üzere üç ayrı İskit topluluğundan söz etmektedir. İskitlerin farklı kavimlere ait kaynaklarda değişik isimlerle anılması onların çok geniş alanlara yayılmalarından kaynaklanmaktadır (Durmuş, 2008b - Harita 1).

İskitlerin siyasi tarihine bakacak olduğumuzda, MÖ VIII. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine gelen İskitler, burada Grek kolonileriyle ticaret yapmaya başlamışlardır (Durmuş, 2008b). Ardından Kafkasya'ya kadar Kimmerleri takip eden İskitler, Önasya dünyasında görülmeye başlamışlardır. Kimmerler, İskitlerin önünden çekilerek önce Urartu sınırlarına ardından da Anadolu'ya yönelince Urartular yıkılmaktan kurtulmuştur. Ancak onları takip eden İskitler, Kimmerlerden sonra Kafkasya üzerinden Urartu sınırlarını tehdit etmeye başlayınca Urartu Kralı onlarla bir anlaşma yapsa da (Tarhan, 1979) bu anlaşma çok uzun süreli olmamış ve İskitler VI. yüzyılın başlarında Urartu yerleşimlerine saldırmaya başlamış, bu saldırılara dayanamayan Urartular yıkılmışlardır (Durmuş, 2008b). İskitlerin, Urartularla mücadeleleri sırasında Önasya'da jeopolitik anlamda hâkim güç haline gelmeye başladıkları anlaşılmaktadır. MÖ 680-668 yıllarında yaşayan Asur Kralı Asarhaddon, kuzeyden gelen Kimmer saldırılarına karşı İskitlerin desteğini alabilmek için kızını İskit Kralı

Bartatua'ya vererek bir ittifak yapmıştır(Durmuş, 2008b). Bu ittifaktan sonra Asurların İskitlerin bilhassa askeri kapasitesinden faydalanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Medlerin MÖ 626'da Asurların önemli şehirlerinden biri olan Ninive'yi kuşatması sırasında İskitler sayesinde bu kuşatmadan kurtuldukları görülmektedir (Durmuş, 2008b). Bu zaferden sonra İskitlerin Mısır'a yürüyüşleri Mısır Kralı Psametikos'un onlara haraç ödemesiyle durdurulmuştur(Herodotos, 1973). Bu dönemlerde Medler ve Babilliler de Asurlara karşı ittifak yaparak Asurların yıkılmasına sebep olmuş ardından da İskitlere karşı mücadele ederek onları kuzeye Urartuların yaşadıkları bölgeye kadar itmişlerdir (Durmuş, 2008b).

İskit-Pers ilişkilerine baktığımızda Pers Kralı Kirus döneminde (MÖ 555-528) Türkistan'da bulunan Sakalar(İskitler) üzerine gerçekleştirilen bir seferde Kirus, bölgedeki İskitlerin lideri Tomris tarafından, bozkır savaş taktiği olan Turan taktiği uygulanarak ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (Durmuş, 2008b; Herodotos, 1973). I. Darius zamanında MÖ 518-517'de ise Türkistan'da yaşayan Sakalar(İskitler) üzerine seferler yapan Persler, buradaki İskitlerin bir kısmını mağlup etmiş, bir kısmını öldürmüştür(Durmuş, 2008b). Behistun Kitabesi'nde bu seferden detaylıca bahsedilmiştir (Durmuş, 2008b; King & Thompson, 1907). Kitabede mağlup edilen Sakalardan Sivri başlıklı Sakalar olarak bahsedilmiştir (Görsel 4). I. Darius, Sivri başlıklı Sakaları mağlup ettikten sonra MÖ 513'de İstanbul boğazından karşıya geçmiş ve Denizin ötesindeki Sakalar üzerine sefere çıkmış fakat bu seferden bir sonuç alınamamıştır (Herodotos, 1973; Mansel, 2020).

İskitler, Perslerle gerçekleştirdikleri bu mücadelelerden sonra MÖ III. yüzyılda doğudan gelen Sarmatlar ve batıda Kelt saldırıyla uğraşmışlardır (Durmuş, 2008b). MS II. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürseler de artık eski siyasi ve askeri güçlerini yitirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim İskitlerin kontrol ettikleri topraklardaki bütünlüğünü sağlayamamaları, ele geçirilen bölgelerde nüfusun azınlık kalması, ekonomik gelir getiren bölge ve kaynakların elden çıkması siyasi birliğin tam manasıyla kurulamaması ve askeri anlamda çağdaşlarının gerisinde kalması gibi sebeplerle yıkıldıkları görülmektedir (Durmuş, 2008a) En son Dobruca bölgesindeki İskitya'ya sıkışan İskitler, MS II. yüzyılda Güney Avrupa'ya inen Gotlarla yaşanan mücadeleleri kaybederek yıkılmışlardır (Ceylan & Günaşdı, 2013; Durmuş, 2008b).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere İskitler MÖ I. binyılda Önasya'nın siyasi tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayıdır ki İskitlerin kökeni meselesi geçmişten günümüze bilim camiasının en çok tartışılan mese-

lelerinden birisi olmuştur. İskitlerin kökeni hakkında onların İrani, Slav veya Ural-Alтай ırkına mensup olabilecekleri görüşleri öne atılmıştır (Artamonov, 2020; Durmuş, 2002; Grakov, 2008). Fakat bu görüşler içerisinde en çok, onların Ural-Alтай kökenli olabileceklerine dair olan görüş rağbet görmüştür (Durmuş, 2008b). Gerçekten de İskitlerin Ural-Alтай kökenli bir topluluk olduğu hatta Ön Türkler (Proto Türkler) içerisinde önemli bir Türk kavmi oldukları görüşünü savunanların ve sundukları verilerin sayısı ve niteliği de her geçen yıl artmaktadır (Özgül, 2022).

İskitlerin Avrasya'daki önemine değinecek olursak bunların başında onların bin yıl boyunca yaşayan bir kavim olması ve bu özelliğiyle dünya tarihinin nadir kavimlerinden biri olması gelmektedir (Durmuş, 2002). İskitlerin idari yapılanmalarına bakıldığında boy birliği şeklinde örgütlendikleri, İskit ordusunun büyük çoğunluğunun atlı askerlerden oluştuğu ve bunların yay kullandıkları, İskitlerin askerlik konusunda yaşadıkları dönemde çok iyi durumda oldukları, bozkır savaş taktiklerini aktif bir şekilde kullandıkları, ordularında kadın savaşçıların bulunduğu görülmektedir (Durmuş, 2008b; Thukydides, 2019). Bununla birlikte İskitlerin tamamı konargöçer olmayıp içlerinde tarım yapanlar da bulunmaktadır (Herodotos, 1973). Bu sebeple de İskitlerin, Di Cosmo'nun konargöçerler için ifade ettiği gibi hayvancılık ve tarımı birleştiren bir ekonomiye sahip oldukları görülmektedir (Di Cosmo, 1994). İskitler ölümlerini, değerli eşyaları ve atlarıyla birlikte kurgan adı verilen mezar yapılarına defnetmişlerdir (Görsel 1). Çin Seddi'nden başlayıp Tuna Nehri'ne kadar uzanan sahada İskitlere ait kurganlarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen buluntularda onların maden işlemeciliğinde çok ileri düzeyde oldukları görülmektedir. Maden işlemeciliğindeki gelişmişlikleri sebebiyle İskitlere "Bozkırın Kuyumcuları" ünvanı verilmiştir. İskitlere ait kurganlarda bozkır kavimlerinde görülen hayvan üslubunun onlar tarafından da kullanıldığı ve bu üslubu kullanarak taşınabilir madeni eşyalar yaptıkları görülmektedir (Tarhan, 2002). Bu eşyaların günümüze gelmesinde hiç şüphesiz kurganların rolü ve önemi büyüktür. Şimdi Avrasya bozkırlarındaki kurgan geleneginden ve İskitlere yansımalarından bahsedeceğiz.

3. Avrasya Bozkırlarında Kurgan Geleneği

Konargöçer bir yaşam tarzı benimseyen atlı kavimler, bozkırın getirdiği dinamizm sebebiyle günümüze gelen fazla kalıcı eser bırakamamışlardır (Ekim, 2006). Bozkır kavimlerine ait izlere genellikle kurganlar aracılığıyla ulaşabilmekteyiz. Kurgan kelimesi Eski Türkçedeki "korugan" kelimesinden gelmekte olup (Çoruhlu, 2016) TDK'nin dijital sözlüğünde "İlk Çağ'da mezar üzerine toprak yığılarak yapı-

lan küçük tepe” ve “Tepe biçiminde mezar” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2026). Ancak kurgan ifadesinin mezarın üzerindeki yığma tepe veya toprağı ifade ettiği düşünülmektedir (Çoruhlu, 2016). Bu şekilde kabul etsek bile kelimenin günümüzde bir anlam genişlemesine uğrayarak “ölülerin değerli eşyalarıyla birlikte gömüldükleri mezar veya mezar kompleksi” olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Bazı bilim insanları kurgan ifadesi yerine “kurganlı mezar” ifadesinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir (Çoruhlu, 2016).

En eski kurgan örnekleri, cesedin bırakıldığı basit çukurlar olarak ortaya çıkmış zamanla bunların etrafına taşlar çevrilmiştir. Sonrasında ise ahşap veya taştan mezar odaları yapılarak bu mezar odalarına ölünün kendisiyle birlikte karısı, hizmetkarları, atı ve değerli eşyaları da gömülmüştür (Doğan, 2019 - Görsel 1). Mezar odasını korumak için ise yığma toprak kullanılmıştır. Kurganların ilk defa hangi dönemde yapılmaya başlandığı tam olarak bilinemese Batı Avrasya’da en erken örnekleri MÖ VI. ve V. binyıllara Neolitik ve Kalkolitik Çağ’a kadar uzanmaktadır. Neolitik Çağ’da, MÖ 5500-4800’de Samarra Kültürü ile kurgan yapıları görülmeye başlanmış, bu kültürü MÖ 3500-3300’de görülen Sredni Stok Kültürü izlemiş, MÖ 2700-2500’de görülen Yamna Kültürü ile gelişmeye devam etmiştir (Bahar, 2013). Orta Asya’da kurgan geleneğinin gelişimini gösteren Anav Kültürü (MÖ 4000-1000), Afanesyova Kültürü (MÖ 3000- MÖ 1700), Okunev Kültürü (MÖ 2. bin yıl), Andronova (MÖ 1700-MÖ 1200), Karasuk (MÖ 1300-MÖ 800) ve Tagar ve Taştık Kültürleri (MÖ 700-MÖ 100) kurgan geleneğinin ortaya çıkışında oldukça önemlidir (Bahar, 2013). Bu kültürleri Karadeniz’in kuzeyi ve Kafkaslarda farklı kültürler takip ettikten sonra kurgan geleneğinin Kimmerler ve İskitlere aktarıldığı görülmektedir. İskitlerle birlikte ise kurgan geleneğinin en gelişmiş örneklerinin ortaya çıktığı, kurgan buluntularından anlaşılmaktadır.

Kurganların yayılım sahasına bakacak olursak da onların Avrasya Bozkır Kuşağı olarak adlandırılan ve çok geniş alanlara uzanan bir bölgede görüldüğü anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yapıların yayılım sahasını Yaşar Çoruhlu şöyle ifade etmiştir. “Baykal ötesinden Urallara, Kuzey Karadeniz’den Polonya’ya, Orta ve Doğu Avrupa’ya, Türkiye’nin bilhassa Trakya, Karadeniz, Orta ve Doğu Anadolu bölgelerine, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan, Çin gibi ülkeler ve onların yakın çevrelerine bakmamız gerektiği düşünülürse kavranılması zor büyüklükte olan bu coğrafi alanı kurganların yayılma alanı olarak ifade etmek yanlış olmaz” (Çoruhlu, 2016). Bazı batılı bilim insanları kurganların Hint Avrupalı kavimlere ait olduğunu

iddia etse de elde edilen buluntuların Türk defin gelenekleriyle olan benzerliği, kurganların Türk kültürünün bir parçası olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Çoruhlu, 2016; Galata, 2020).

İskitler gibi en eski konargöçer kavimler hakkında yazılı belgeler oldukça sınırlı olsa da kurganlar aracılığıyla onların tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel yapıları hakkında bilgi sahibi olabilmek mümkündür. Kurganların her şeyden evvel Türklerde ve diğer bozkır kavimlerinde ölümden sonra yaşama inancı ortaya koyması onların inanç sistemini anlamamızı sağlamaktadır. Bu durum onlarda bir ahiret inancı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kurganlarda bozkır toplumlarındaki hiyerarşik yapının yansımalarını görmek mümkündür. Kurganların büyüklüğünden, içinde bulunan eserler ve sayısına kadar gömülen kişinin ölmenden önceki yaşamına dair önemli bilgilere ulaşılmaktadır (Vural, 2021). Aynı zamanda kurganların bir “mikrokozmos” yani evreni tanımlama biçiminin mezar yapılarına yansımaları olduğunu söylemek gerekmektedir (Çoruhlu, 2016). İskitler de bu kurgan geleneğinin kurumsallaşmasında önemli rol oynamışlardır. Onların kurganlarının yapımı hakkında Herodotos önemli bilgiler vermiştir (Herodotos, 1973)*. Ayrıca İskit Kralı İdanthysos’un, Pers Kralı Darius’un kendisini savaşa davet etmesi üzerine ona verdiği cevaptan** İskitlerin atalarının mezarları olan kurganlara ne kadar önem verdikleri de görülmektedir (Herodotos, 1973). İskitlerin herkes için anıtsal kurgan yapmadıkları genellikle önemli ve soylu kişiler için kurganlar yaptıkları bilinmektedir (Görsel 1). Söz konusu anıtsal mezarları sıradan mezarlardan ayırt edebilmek adına “krali kurgan” kavramı öne çıkmıştır. Bu doğrultuda, krali İskit kurganlarının coğrafi dağılımının incelenmesi konunun bütünlüğü açısından önem taşımaktadır.

* Herodotos İskitlerin kurgan gelenekleriyle ilgili şu bilgileri vermiştir. “Kral mezarları Gerrhos topraklarında, yani Borysthenes üzerinde gemilerin gidebildikleri son bölgededir. Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir, dörtgen, büyük bir mezar kazılır ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler: Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış, ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş sparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir; ölü bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür; teslim alanlar Şahane Skythlerin geleneklerini uygularlar: Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok sapları. Sonra arabanın içindeki kral ölüsü, gene kendi uyruğunda olan bir başka halk topluluğuna götürülür; ilk olarak götürüldüğü yerin ahalisi de peşinden gider. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur, ölü yere saplanmış, mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtar, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları, boğulup konulur; kullandıkları şeylerden birer tane konur (gümüş, ve bakır kullanmazlar). Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tepeyi yapmak için birbirleriyle yarış ederler” (Herodotos, 1973).

** İskit Kralı İdanthysos’un Pers Kralı Darius’a Cevabı: “...ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz?” (Herodotos, 1973).

4. Krali İskit Kurganlarının Coğrafi Dağılımı

Krali İskit kurganlarının coğrafi dağılımı incelendiğinde Avrasya bozkır kuşağında doğudan batıya doğru gelişen aristokratik bir hareketliliği yansıtan geniş bir alanda yer almaktadırlar (Harita 2). Bu hareketliliği yansıtan en eski anıtsal örnekler MÖ IX. ve VII. yüzyıl arasına tarihlenen Arzhan I ve Arzhan II kurganlarıdır (Chugunov vd., 2017; Gryaznov, 1980). Bu kurganlar günümüzde Rusya'ya bağlı Tuva Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde, arkeologlar tarafından çok sayıda krali mezar bulunması dolayısıyla “Krallar Vadisi” olarak adlandırılan Uyuk Vadisi'nde yer almaktadır (Doğan, 2019). Aynı zamanda Altay-Sayan dağlarının kuzeydoğu ucunda yer alan Arzhan kurganlarının bulunduğu bölge verimli otlaklara sahip bozkır ve tayga bölgelerinin kesiştiği bir noktada yer almaktadır (Doğan, 2019). Ayrıca bu kurganların bulunduğu bölge kış aylarında bile otlak bakımından verimli olması dolayısıyla konargöçerler açısından oldukça jeopolitik bir bölgedir. Bununla beraber “Arzhan” ifadesinin “şifalı su” anlamına gelmesi de öne çıkan bir özelliktir (Gryaznov, 1980). 2019'dan sonra farklı noktalarda kazılar devam ettirilmiştir (Doğan, 2019 - Harita 3).

İskitlerin kurgan geleneği Tuva'dan Altaylar ve Doğu Kazakistan'a aktarılmış olup Pazırık, Berel, Şibe ve Esik gibi kurganlarla bölgesel çeşitlilik kazanmıştır (Harita 2). Bu kurganların bulundukları coğrafyaların öne çıkan özellikleri aşağıda verilmiştir.

Pazırık Kurganı, Rusya'ya bağlı Altay Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Ulagan Vadisi'nde Çulışman ve Başkaus nehirleri arasında bulunmaktadır (Kutlu & Kutlu, 2022). Deniz seviyesinden 1650 metre yükseklikte yer alan kurganın bulunduğu alanda yaz aylarının bile serin geçmesi oldukça önemlidir. Burada bulunan kurganların MÖ V. ve III. yüzyıllara tarihlendiği bilinmekte ve burada bulunan eserler donmuş olduğundan günümüze kadar oldukça korunaklı gelebilmişlerdir (Çoruhlu, 2016). Bu kurganda bulunan Pazırık Halısı özellikle Türk kültür tarihi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir (Ekim, 2006).

Altaylarda bulunan ve MÖ I. yüzyıla tarihlendirilen Şibe Kurganı'nın coğrafi özellikleri incelendiğinde Ursul Nehri'nin yakınlığında konumlandırılmış olması dikkate değerdir. Bu kurganın tip olarak Pazırık ile benzer özellikler taşıdığı ifade edilmiştir (Çoruhlu, 2016; Ögel, 2003).

Doğu Kazakistan sahası ele alındığında burada Berel Kurganı öne çıkmaktadır. Bu kurgan denizden 1120 metre yükseklikte bulunmakta olup Berel köyünün yayla kesiminde yer almaktadır. Ayrıca güneydoğu kesiminin çam ormanlarıyla kaplı dağlarla

sınırlandırılması da belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Görsel 2). Burada bulunan kurganlar da MÖ IV. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Çoruhlu, 2016; Ögel, 2003).

Berel'den biraz daha güneybatıya doğru inildiğinde yine Türk kültür tarihinde oldukça önemli buluntular verilen Esik (Issık) Kurganı ile karşılaşmaktadır. MÖ V. ve IV. yüzyıla tarihlendirilen bu kurgan Almatı'nın doğusunda Issık Nehri'nin sol yanında bulunan Issık Gölü'ne yakın bir noktada bulunmaktadır (Arık, 2008). Bu kurganın Türk kültür tarihi açısından önemi burada bulunan "Altın Elbiseli Adam" ve bir gümüş kase üzerinde Göktürk alfabesinin bir prototipi* olduğu düşünülen runik yazının keşfidir (Arık, 2008; Çoruhlu, 2016).

İskit krali kurganları Kazak bozkırları üzerinden Urallara buradan da anıtsal mimarideki doruk noktası ve aynı zamanda esas tekâmül sahası olan Kuzey Karadeniz bozkırları ve Kırım'a yayılmıştır. Bu tekamülü gösteren Kelermes, Kostromskaya, Yedi Kardeşler, Kul-Oba, Chertomlyk, Solokha ve Oğuz gibi çok sayıda krali kurgan mevcuttur (Boztoprak, 2019). Kurganların Dinyeper, Don, Bug, Dinyester ve Kuban gibi nehirlerin yakınlara veya Grek Ticaret Kolonileri'ne yakın noktalara inşa edildikleri görülmektedir (Harita 1). Bu kurganların coğrafi özelliklerini daha iyi açıklayabilmek adına aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz (Özgül & Ceylan, 2019).

Doğu Grubu (Kafkasya ve Kuban): Yedi Kardeşler, Kostromskaya, Kelermes kurganları.

Batı Grubu (Kırım ve Kuzey Karadeniz Kurganları): Oğuz, Solokha, Chertomlyk ve Aleksandropol kurganları.

Doğu grubunu oluşturan Yedi Kardeşler, Kostromskaya ve Kelermes kurganların Kuban Nehri havzasına inşa edildikleri görülmektedir (Boztoprak, 2019). Bu bölgede bulunan kurganlar MÖ V. ve VI. yüzyıllara tarihlendirilmekte olup elde edilen buluntularda yerel eşyaların yanı sıra Grek ve Pers üsluplu eşyaların birlikte bulunması hem Greklerle hem de Perslerle bir etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir (Artamonov, 2020).

Batı Grubu'nda Kerç bölgesindeki Kul-Oba Kurganı'nın, bir Grek kolonisi olan Pantikapaion'a çok yakın bir noktada bulunması dolayısıyla oldukça stratejik bir

* Bahsi geçen yazı için farklı okumalar yapılsa da ağırlıklı olarak Olcas Süleymanov tarafından yapılan "Han'ın oğlu yirmi üç yasında yok oldu (Halkın?) adı sanı da yok oldu" okuması daha çok kabul görmüştür. Ahmet Bican Ercilasun, okumada tartışmalar olsa yazıtın Türkçe okunabilmesinin Türk dili açısından oldukça önemli olduğunu ifade etmiş ve Türk dili ve yazısının tarihini 1200 yıl eskiye götürdüğünü belirtmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. (Ercilasun, 2017)

nitelik taşımaktadır. MÖ V. yüzyıla tarihlendirilen kurganda bulunan eserlerde Grek ustaların etkisi görülmektedir. Dik bir yükseklikte yer alan bu kurganda zengin altın buluntular elde edilmiştir (Vural, 2021).

Yine Batı grubu içerisinde değerlendirilebilecek olan Oğuz, Solokha, Chertomlyk ve Aleksandropol kurganları da Dinyeper Nehri havzasında yer almaktadırlar (Grakov, 2008). MÖ V. ve IV. yüzyıllara tarihlendirilen bu kurganların 126 kilometrelik (Alekseev vd., 2001) bir hat üzerinde inşa edilmeleri bir sınır oluşturma ve hâkimiyet ifadesi olarak değerlendirilme ihtimalini öne çıkarmaktadır (Sezer, 2022). Ayrıca Solokha, Chertomlyk, Yedi Kardeşler, Kuloba, Oğuz ve benzeri büyük kurganlar, doğudaki erken İskit elit mezar modelinin Karadeniz'in kuzeyindeki sahada siyasal olarak merkezileşmiş "Kraliyet İskit" aristokrasisi tarafından yeniden yorumlanmış halidir.

5. Krali İskit Kurganlarının Dağılımında Öne Çıkan Unsurlar

Krali İskit kurganları münferit mezarlar olmayıp, Tuva'dan Karadeniz bozkırlarına uzanan ortak bir elit ideolojinin aristokratik gömü geleneğini de yansıtmaktadır (Harita 2). Bozkır kavimlerinin kurganlarını farklı sebep ve gerekçelerle farklı noktalara inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Kurganların yayılım sahası genellikle verimli otlaklara sahip vadiler, nehir yakınları, dağların hâkim noktaları veya ana göç ya da ticaret yolları olmuştur (Özgül, 2022). Bazen de kurganların soygunlardan ya da saldırılardan korunması için ıssız ve ulaşımı zor noktalara yapıldıkları düşünülmektedir (Belli, 2002). Avrasya bozkır kuşağında yer alan bu kurganların inşasında öne çıkan unsurları aşağıdaki gibi kategorize edebiliriz.

5.1. Otlak Geçişi ve Su Kaynakları

İskitlere ait krali kurganların konargöçer yaşam dolayısıyla belirli ekolojik çevrelerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu ekolojik çevreler; akarsular, göller ve verimli otlakların bulunduğu geçiş kuşaklarında yoğunlaşmıştır (Özgül, 2022). Mevsimsel olarak yaylak ve kışlaklara hareket eden bozkır kavimleri kurganlarını bu geçiş bölgelerine inşa etmişlerdir. Örneğin Arzhan kurganları, verimli otlaklara bozkır ile tayganın kesiştiği Uyuk Vadisi'nde bulunurken (Gryaznov, 1980 - Harita 3), Pazırık Kurganı, yaz aylarında bile serin kalabilen Ulagan Vadisinde Çulışman ve Başkaus nehirlerinin bulunduğu alanda yer almaktadır (Çoruhlu, 2016; Kutlu & Kutlu, 2022). Şibe Kurganı Ursul Nehri yakınlarında bulunurken (Ögel, 2003), Berel Kurganı, bulunduğu köyün yayla kesiminde güneydoğusunun çam ormanlarıyla kaplı olduğu dağların bulunduğu bir alanda yer almaktadır (Çoruhlu, 2016; Ögel, 2003).

Esik Kurganı ise Esik Nehri ve Esik Gölü'ne yakın bir noktada yer almaktadır (Arık, 2008). Karadeniz'in kuzeyindeki kurganlara baktığımızda Kelermes, Kostromskaya ve Yedi Kardeşler kurganları Kuban Nehri havzasında yer almaktadır (Boztoprak, 2019). Solokha, Chertomlyk, Oğuz ve Aleksandropol kurganları ise Dinyeper, Bug ve Dinyester nehirlerinin bulunduğu yerlerde yer almaktadır (Özgül & Ceylan, 2019). Heredotos'un da İskitlerin, kurganlarını Gerhos Nehri olarak adlandırılan nehrin yakınlarına yaptıklarını belirtmesi de dikkate değer bir durumdur (Herodotos, 1973). Kurganların otlak alanlara yapılması yalnızca ekolojik bir ihtiyaçtan değil İskit soylularının otlaklarını da kendileriyle beraber götürme anlayışından kaynaklanmaktadır (Parzinger, 2017)*.

5.2. Ana Göç ve Ticaret Yolları

Konargöçer yaşam içerisinde İskit kurganlarının ana göç ve ticaret yolları üzerinde yapıldıkları da görülmektedir. Örneğin, Arzhan kurganlarının Kuzey Çin ve Moğolistan ile Minusinsk Havzası'nı bağlayan eski uzun mesafeli ticaret yollarında bulunması, bununla beraber konargöçer yaşama uygun Uyük Vadisi'nde yer almaları oldukça dikkat çekicidir. Yine Pazırık Kurganı'nın konargöçer yaşama çok uygun bir yer olan Ulagan Vadisi'nde yer alması bu görüşümüzü desteklemektedir (Gryaznov, 1980; Kutlu & Kutlu, 2022). Kuban Nehri havzasındaki Kelermes, Kostromskaya ve Yedi Kardeşler gibi kurganların Kafkasya geçiş güzergahında özellikle Daryal ve Derbent geçitlerine yakın bir noktada olması, İskitlerin göçler sırasında bu kurganları inşa etmiş olduklarına ve bu sayede geçitleri kontrol altında tuttuklarına işaret etmektedir. (Boztoprak, 2019; Özgül & Ceylan, 2017). Karadeniz'in kuzeyindeki kurganların da benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Oğuz, Solokha, Chertomlyk ve Aleksandropol kurganları 126 kilometrelik bir hat üzerinde konumlandırılmıştır (Aleksseev vd., 2001). Benzer şekilde Kırım'da Kerç Boğazı'na yakın bir noktada bulunan Kul-Oba kurganının Grek kolonisi olan Pantikapion'a çok yakın bir noktada bulunması ve bu kurganda Grek tarzı eserlerin yer alması bu kurganın bu noktaya hâkim olmak amacıyla yapıldığını düşündürmektedir (Vural, 2021). Yine bir Grek kolonisi olan Olbia yakınlarında kurganların bulunması ve burada da Grek tarzı eserlerin yer alması da kurganlar aracılığıyla ticaret yollarına hâkimiyet kurulduğunu göstermektedir (Sezer, 2022).

* Parzinger bu durumu şöyle ifade etmiştir. "...Çertomlıkta, inşaat hazırlığı için çim tabakasının 75 hektardan daha büyük bir yüzey alanından kesilmesi gerektiği tahmin edilmektedir. Bu durum kurgan yapılarının asıl amacına dair bir izlenim de vermektedir: Prens, sembolik olarak otlagını (merasını) kendisiyle birlikte ölüme veya ölümden sonraki hayata götürmüştür. Dolayısıyla otlak da tıpkı kişisel eşyaları, maiyeti ve atları gibi prensin kişisel bir mülkiydü..." (Parzinger, 2017)

5.3. Atalar, Su ve Dağ Kültü

Krali İskit kurganlarının su kaynaklarının yakınlarında ve dağların önemli noktalarında yer alması, Atalar Kültü ile Su ve Dağ Kültü'nün* etkili olduğunu göstermektedir. Daha önceki bölümlerde değinilen krali kurganların dağılımı bu durumu somutlaştırmaktadır. Ayrıca konargöçerler arasında bu inanışların yaygın olduğu da bilinmektedir (Davis-Kimball vd., 1995). İskitlerin, atalarının mezarlarını dağlara ve su kaynaklarına yakın noktalarda yapmaları Tanrı'ya yakın olmak istemelerinden kaynaklanmakta ve Atalar Kültü ile ilişkili hale gelmektedir (Çoruhlu, 2000). Krali kurganların en eskilerinden biri olan Arzhan kurganlarının Sayan-Alтай Dağları eteklerinde yer alması, Pazırık Kurganı'nın Çulışman ve Başkaus nehirlerinin yakınlarında olması, Şibe Kurganı'nın Ursul Nehri yakınlarında olması, Esik Kurganı'nın Issık Gölü'ne yakın bir noktada olması, Kuzey Karadeniz ve Kafkasya'daki İskit kurganlarının ise Dinyeper, Dinyester ve Kuban nehirlerinin havzalarında inşa edilmiş olması bu inancın coğrafi yansımalarıdır (Artamonov, 2020; Boztoprak, 2019; Doğan, 2019; Grakov, 2008; Vural, 2021). Ayrıca bu kurgan alanlarında belirli aralıklarla çeşitli törenler gerçekleştirerek kurgan alanlarını bir kült merkezi haline getirdikleri görülmektedir (Davis-Kimball vd., 1995; Herodotos, 1973). Nitekim Herodotos'un İskitlerin cenaze törenlerine dair anlatıları, kurgan alanlarının birer kült merkezi haline geldiğini doğrulamaktadır** (Herodotos, 1973). Bununla beraber İskit Krali İdanthrysos'un Pers Kralı Darius'a atalarının mezarlarına bir saldırı gerçekleştirilmesi durumunda onlarla savaşacaklarını söylemesi, atalarının bulunduğu kurgan alanlarını önemli siyasi ve manevi merkez olarak gördüklerini göstermektedir (Herodotos, 1973). Böylece toprağı anlamlandırmaya başlayan İskitlerde, yurt/vatan kavramı oluşmaya başlamıştır (Özgül, 2022). Su ve Dağ Kültü'nün kurganlar üzerindeki etkisini etimolojik olarak da görmektediriz. Örneğin İskitlere ait en eski kurganların bulunduğu Tuva'da "Arzhan" kelimesinin "şifalı su" anlamına gelmesi de Su Kültü ile ilişkilendirilmektedir (Gryaznov, 1980).

5.4. Siyasi Hâkimiyet

İskit kurganlarının inşa edildikleri yerleri belirleyici kılan hususlardan bir tanesi de İskitlerin bulundukları coğrafyadaki siyasi hâkimiyetlerini gösterme ihtiyacı

* Daha fazla bilgi için bkz. (İnan, 1976; Kafesoğlu, 1980)

** Herodotos İskitlerde cenaze törenlerini şöyle anlatmaktadır; "...Aradan geçen bir yılın sonunda şu törenler yapılır: Kralın adamlarından ona en çok hizmet etmiş olanları seçilir; bunlar Skyth ırkındandırlar, ... bunlardan ve en güzel atlarından ellişer tanesi boğulur, bağrıları çıkartılır, içleri temizlenir, saman doldurulup dikilir; iki ağaç desteğin arasına bir tekerleğin yarısı, yuvarlak yanı yere dönük olarak konur; öbür yarı aynı şekilde ve aynı iki kazığa bağlanmıştır; bunlardan böyle çok sayıda yaparlar..."(Herodotos, 1973)

olmuştur. Her şeyden evvel bozkırda insan eliyle oluşturulmuş yapay tepelerden oluşan kurganların başlı başına bir hâkimiyet ifadesi olduğu açıktır (Sezer, 2022 - Görsel 3). Nitekim kurgan ifadesinin farklı Türk lehçelerinde “kale/sur” anlamına gelmesi de dikkat çekicidir (Çoruhlu, 2000). Bu anlam, kurganların sınır güvenliğini sağlayan bir sur, kale oluşturma işlevi kazandığını düşündürmektedir. Aynı zamanda İskitlere ait kurganların yükseklikleriyle birlikte çok geniş bir düzlemde hâkimiyet alanı oluşturma işlevine de sahip oldukları da görülmektedir (Sezer, 2022). Kurganların siyasi otorite sembolü olması dönem dönem yaşadıkları bilinçli tahribatlarda gizlidir. Çünkü bozkır yaşamında eskiyi ortadan kaldırmak ve kendini otorite olarak kabul ettirmek isteyen grupların kendilerinden öncesine ait olan kurganları bilinçli olarak tahrip ettikleri bilinmektedir (Parzinger, 2017). Daha önce bahsettiğimiz Karadeniz’in kuzeyindeki Kuban Nehri havzasındaki kurganlardan Kelermes, Kostromskaya ve Yedi Kardeşler kurganlarının ana geçiş güzergâhında bulunması, Kırım’daki Kul-Oba kurganının ise Kerç Boğazı’na hâkim bir noktaya yerleştirilmesi, İskitlerin bu geçitler üzerinden bölgesel egemenliklerini anıtsal olarak ilan ettiklerini göstermektedir (Grakov, 2008; Vural, 2021). Ayrıca Solokha, Oğuz, Aleksandropol ve Chertomlyk kurganlarının 126 kilometrelik bir hat üzerinde ana ulaşım ve ticaret yolu boyunca yer alması ve Chertomlyk Kurganı’nın daha eski bir kurganın bulunduğu noktaya yapılmasının bu kurganlar aracılığıyla bir sınır oluşturma veya siyasi hâkimiyeti vurgulama amacı taşıdığı anlaşılmaktadır (Alekseev vd., 2001; Grakov, 2008; Sezer, 2022). Ayrıca bu siyasi hâkimiyetin belirli bir zaman sonra yer adlarına da yansıdığı da görülmektedir (Özgül, 2015).

6. Sonuç

MÖ I. binyılda Avrasya bozkırlarında etkin olan İskitler; Kimmerler, Urartular, Asurlar, Persler, Mısırlılar ve Grekler ile etkileşim içerisinde olmuşlardır. MÖ III. yüzyılda Sarmatların baskısıyla iyice zayıflayan İskitler, MS II. yüzyılda ise tarihten çekilmişlerdir. Çok geniş bir alanda uzun bir süre yaşayan bir kavim olan İskitlere ait yazılı kaynaklar sınırlıdır. Bu sebeple İskit tarihinin aydınlatılmasında onların ataları için yaptıkları mezar yapıları olan kurganlar önemli bir yer tutmaktadır. Kurgan geleneğinin geçmişi MÖ VI. binyıla kadar gitse de bu geleneğin mimari ve buluntu niteliği göz önünde bulundurulunca İskitlerle beraber kurumsal hale gelmeye başladığı görülmektedir. Bozkırın Kuyumcuları olarak adlandırılan İskitlere ait soylu/elit kurganları krali kurganlar olarak ifade edilmiştir. Bu krali kurganlarda ele geçirilen altından yapılan nadide eşyalar İskitlerin dönemine göre üst düzey bir metalurji bilgisine

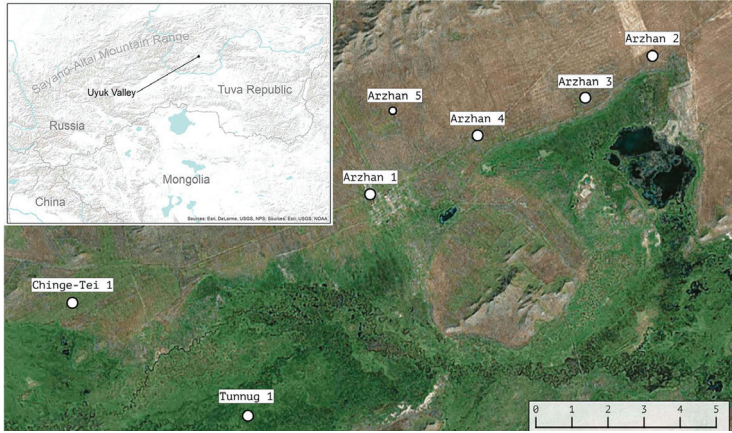
sahip olduklarını göstermektedir. Krali İskit Kurganlarının coğrafi dağılımına baktığımızda bu kurganların en eski örnekleri Tuva’da bulunan Arzhan kurganlarıdır. Merkezi gömü odaları, çoklu at definleri ve elit sembolizmiyle krali kurganların en erken örneklerini oluşturan bu çekirdek geleneğin Altaylar ve Doğu Kazakistan’a taşınarak Pazırık, Berel, Şibe ve Esik gibi kurganlarda bölgesel çeşitlilikle devam ettiği görülmektedir. Burada temelleri atılan kurgan geleneğinin anıtsal anlamda doruk noktası yani tekâmül sahası ise Kuzey Karadeniz bozkırları olmuştur. Erken dönem kurgan geleneğinin Solokha, Chertomlyk, Oğuz, Aleksandropol, Kul-Oba, Yedi Kardeşler, Kostromskaya ve Kelermes gibi kurganlar vasıtasıyla merkezileşmiş İskit aristokrasi tarafından yeniden yorumlanmış olduğunu görmekteyiz. Çok geniş bir coğrafyada yer alan İskit krali kurganları münferit mezarlar olmayıp rastgele alanlara inşa edilmişlerdir. Kurganların dağılımına baktığımızda Tuva’dan Karadeniz bozkırına uzanan ortak bir elit ideolojinin ve aristokratik gömü geleneğinin mekânsal yansımalarını kurganlardan elde edilen buluntular sayesinde görmekteyiz. Krali İskit kurganlarının mekânsal dağılımında pek çok faktör etkili olmuştur. İskit krali kurganlarının bilinçli olarak ana göç ve ticaret koridorlarında, su kaynaklarında (nehir ve göl kenarlarında), dağ eteklerinde ve orman-bozkır geçiş kuşaklarında yoğunlaştığını görmekteyiz. Kurganların inşasında atalar kültü ile dağ kültü ve su kültürünün bir ilişkisi olduğu ve kurganlar aracılığıyla siyasi hâkimiyeti vurgulama ihtiyacı duyulduğu görülmektedir. Krali İskit kurganları, İskitlerin hâkim oldukları bölgelerdeki hâkimiyetlerini fiziki olarak yansıttıkları bir “iktidar mührü”; Avrasya bozkırlarında kilometrelerce öteden görülen ve atalarının ruhunu o coğrafyaya kazıyan eşsiz bir “anıtsal peyzaj” oluşturma işlevine sahiptir.

KAYNAKÇA

- Alekseev, A. Y., Bokovenko, N. A., Boltrik, Y., Chugunov, K. A., Cook, G., Dergachev, V. A., Kovalyukh, N., Possnert, G., van der Plicht, J., Scott, E. M., Sementsov, A., Skripkin, V., Vasiliev, S., & Zaitseva, G. (2001). A Chronology of the Scythian Antiquities of Eurasia Based on New Archaeological and 14C Data. *Radiocarbon*, 43(2B), 1085-1107. Cambridge Core.
- Arık, M. (2008). *Esik Kurganı Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Artamonov, M. İ. (2020). *Kimmerler ve İskitler* (M. Şen, Çev.). Selenge Yayınları.
- Bahar, H. (2013). Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü. İçinde *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı* (ss. 267-304).
- Belli, O. (2002). Eski Çağ ve Orta Çağ'da Türkler'de Kurgan Yapma Geleneği. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 3, 927-931.
- Boztoprak, H. (2019). *Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkaslarda Kurganlar (Kurgan Kültürü ve Kurganlardan Çıkan Malzeme)* [Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Ceylan, A., & Günaşdı, Y. (2013). Balkanlarda İskitler. *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, Trakya Üniversitesi Yayınları, (145).
- Chugunov, K. V., Parzinger, H., & Nagler, A. (2017). *Tsarskiy Kurgan Skifskogo Vremeni Arzhan-2 v Tuve*. İzdatel'stvo İAET SO RAN.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalıcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. Ötüken.
- Davis-Kimball, J., Bashilov, V. A., & Yablonsky, L. T. (1995). *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*. Zinat Press Berkeley.
- Di Cosmo, N. (1994). Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History. *The Journal of Asian Studies*, 53(4), 1092-1126. <https://doi.org/10.2307/2059235>
- Doğan, K., Aslan. (2019). *Arzhan Kurgan Buluntularına Göre Bozkır Kültür Çevresinde Ölü Gömme Geleneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Durmuş, İ. (2002). İskitlerin Kimliği. *Türkler*, (1), 620-627.
- Durmuş, İ. (2008a). *İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri*. 1(2), 199-214.
- Durmuş, İ. (2008b). *İskitler(Sakalar)*. Genelkurmay ATASE Yayınları.
- Ekim, Y. (2006). *Pazırık Kurganları, Buluntuları ve Arkeolojik Açısından Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. (2017). Bilinmeyen Metinlerin Çözülmesi Konusunda Teorik Bir Yaklaşım ve Altın Elbiseli Adam Yazıtı İçin Yeni Bir Okuma Denemesi. *Dil Araştırmaları*, 11(20), 7-14.
- Galata, Y. C. (2020). *Türklerde Kaya Resimleri ve Mezar Geleneği* [Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Grakov, B. N. (2008). *İskitler* (D. A. Batur, Çev.; 2. bs.). Selenge Yayınları.
- Gryaznov, M. P. (1980). *Arzhan: Tsarskiy Kurgan Ranneskijskogo Vremeni*. Nauka Yayınları.
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi* (M. Ökmen, Çev.). Remzi Kitabevi.

- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- King, L. W., & Thompson, R. C. (1907). *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistun in Persia*. British Museum.
- Ksenophon. (1944). *Anabasis* (H. Örs, Çev.). Maarif Matbaası.
- Kutlu, M., & Kutlu, L. (2022). Pazırık Kültüründe Ölü Gömme Gelenekleri ve Kurgan Mimarisine Yansımaları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31(1), 321-353.
- Mansel, A. M. (2020). *Ege ve Yunan Tarihi* (11. Baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Netchev, S. (2026). *İskitler* [Harita]. <https://www.worldhistory.org/image/14359/map-of-the-scythian-expanse-c-700-300-bce/>
- Ögel, B. (2003). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (5. Baskı).
- Özgül, O. (2015). Çoruh ve Kür Vadisinde Kimmer-İskit Yer Adları. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi*, (2), 159-179.
- Özgül, O. (2022). İskitler'de Atalar Kültü ve Yurt Kavramı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 9(47), 57-84.
- Özgül, O., & Ceylan, N. (2017). Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 24-62.
- Özgül, O., & Ceylan, N. (2019). Göçerlik ve Yerleşiklik Arasında Bir Bileşen; Fergana Vadisi. *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu*, 472-495.
- Parzinger, H. (2017). Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries. *Journal of the British Academy*, 5. <https://doi.org/10.5871/jba/005.331>
- Rudenko, S. I. (1970). *Frozen Tombs of Siberia: The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen* (M. W. Thompson, Çev.). (Yayınlanan asıl eser 1953)
- Sezer, O. (2022). Kurgan Tipi Gömüt Yapısı, Yeni Öneriler ve Kültürlerarası Etkileşimdeki Olası Rolü: Kuzey Karadeniz (Büyük Olbia) Örneği. *Anadolu Araştırmaları / Anatolian Research*, 0(27), 107-138.
- Sezer, O. (2024). *MÖ 3. Binden MÖ 2. Bine Avrasyalı Göçebe Topluluklar: Kökenleri, Yaşam Biçimleri ve Eski Yakın Doğu Kültürlerinde Bıraktıkları Etkiler* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Strabon. (2000). *Strabon Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII, XIII, XIV)* (A. Pekman, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tarhan, M. T. (1979). Eskiçağ'da Kimmerler Problemi. *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 1.
- Tarhan, M. T. (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler. *Türkler Ansiklopedisi*, 1, 597-610.
- Thukydides. (2019). *Peloponnesos Savaşları* (F. Akderin, Çev.). Belge Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2026, Temmuz 15). *TDK*. <https://sozluk.gov.tr/?ara=kurgan>
- Vural, Ç. (2021). *Moskova Devlet Tarih Müzesi'ndeki Kul-Oba Kurganı Eserleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Harita 3: Arzhan kurganlarının uydu görüntüsü (Chugunov vd., 2017)

EK-4

Harita 4: Karadeniz'in kuzeyindeki Krali İskit Kurganları (Sezer, 2024)

EK-5

Görsel 1: Arzhan II Kurganı'ndan bir görsel (Chugunov vd., 2017)

EK-6

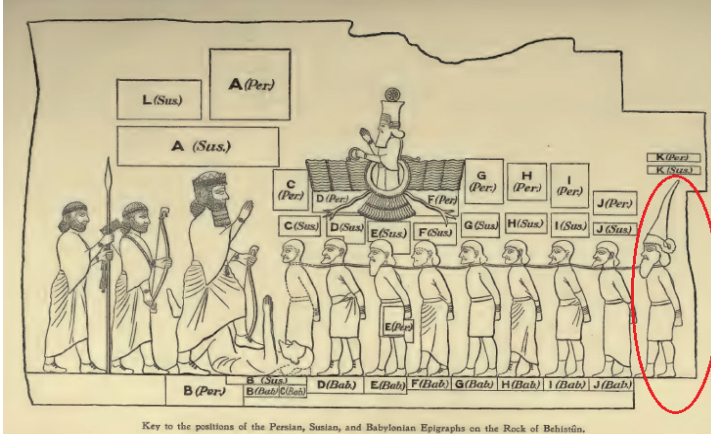
Görsel 2: Berel Kurganının bulunduğu alandan görünüş (Kutlu & Kutlu, 2022)

EK-7

Görsel 3: Bozkır'ın ortasında bir kurganın görünüşü ve hâkimiyeti (Sezer, 2022)

EK-8

Görsel 4: Behistun Kitabesi'nde yer alan Sivri Başlıklı Sakalar (King & Thompson, 1907)

Türk Dünyasında Ölü Gömme Gelenekleri ve Nekropoller: Van Havzası ile Nahçıvan Arasındaki Kültürel Etkileşimler

Günay Bayramova Mirza-zade*

Özet

Anadolu Yarımadası, stratejik coğrafi konumu sayesinde, antik çağlardan itibaren farklı kültürlerin bütünleştiği bir alan olmuş ve Doğu ile Batı arasında kültürel bir köprü işlevi görmüştür. Taş Devri'nden itibaren kesintisiz olarak iskân edilen bu bölge, Göbeklitepe, Troya, Efes vb. zengin arkeolojik ve mimari anıtlarıyla insan uygarlığının gelişim sürecini yansıtmaktadır.

Geç Tunç ve Erken Demir Çağları'nda ise Van Havzası'ndan Nahçıvan'a kadar uzanan geniş bir coğrafya, ortak bir kültürel çevre oluşturmuştur. Bu dönemde Urartu Devleti'nin varlığı, Büyük İpek Yolu ve diğer ticaret güzergâhları, bölgedeki ekonomik ve kültürel ilişkilerin güçlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Nekropol araştırmaları (örneğin Dilkaya, Karagündüz, Ernis ve Altıntepe; Nahçıvan'da ise Plovdağ, Muncuqlutəpə, Mərdangölü vb.), taş sandık mezarlar, dromoslu mezarlar, sunak odaları, çoklu gömüler ve zengin mezar envanterinin (seramik kaplar, demir ve bronz eşyalar, süs eşyaları) bölgeler arasındaki tipolojik ve kronolojik paralelliklerin varlığını doğruladığını göstermektedir.

Ölü gömme gelenekleri ise ölümü bir son olarak kabul etmeyen ve ölümden sonraki yaşama olan inancı yansıtan düşünce sistemlerini ortaya koymaktadır. Mezarlar “oda” biçiminde düzenlenmiş; ölen kişinin öteki dünyadaki varlığını sürdürmesini sağlamak amacıyla kişisel eşyalar, silahlar, kaplar ve hayvan kurbanları mezara bırakılmıştır. Ölü gömme töreni ise törensel bir geçiş ritüeli olarak gerçekleştirilmiştir. Böylece, incelenen geniş coğrafi alan hem ortak bir kültürel-ekonomik ilişkiler ağı içerisinde gelişmiş hem de antik inançların, sosyal yapıların ve maddi kültürün derinliğini ortaya koyan önemli arkeolojik kanıtlar sunmuştur.

Anahtar kelimeler: Son Tunç Çağı – Erken Demir Çağı, taş kutu mezarlar, Van, Nahçıvan.

* Günay Bayramova Mirza-zade, Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Arkeoloji ve Etnoğrafya Bölümü. Öğretim Görevlisi, Azerbaycan, gunaybayramova296@gmail.com, ORCID: 0009-0006-0865-2267.

Burial Traditions and Necropolises in the Turkic World: Cultural Interactions Between the Van Basin and Nakhchivan

Abstract

The Anatolian Peninsula, owing to its strategic geographical position, has served since ancient times as a space of cultural integration and as a cultural bridge between the East and the West. Continuously inhabited since the Stone Age, this region reflects the development of human civilization through its rich archaeological and architectural heritage, including GöbekliTepe, Troy, Ephesus, and other sites. During the Late Bronze and Early Iron Ages, the extensive area stretching from the Van Basin to Nakhchivan constituted a unified cultural environment. During this period, the existence of the Urartian state, the Great Silk Road, and other trade routes significantly contributed to the strengthening of economic and cultural relations in the region.

Studies of necropolises—such as Dilkaya, Karagündüz, Ernis, and Altuntepe, as well as Plovdağ, Muncuqlutəpə, and Mərdangölü in Nakhchivan—demonstrate the existence of typological and chronological parallels between these regions. Stone cist graves, tombs with dromoi, altar chambers, multiple burials, and rich grave inventories, including ceramic vessels, iron and bronze objects, and ornaments, confirm these interregional similarities. Burial customs, in turn, reflect beliefs that did not regard death as an end and expressed a belief in the afterlife. Graves were organized in the form of “chambers,” while personal belongings, weapons, vessels, and animal sacrifices were placed in the graves to ensure the deceased’s existence in the other world. The burial ceremony itself was performed as a ritual of transition. Thus, the extensive area under study developed within a unified network of cultural and economic relations while also providing significant archaeological evidence demonstrating the depth of ancient beliefs, social structures, and material culture.

Key words: Last Bronze – Early Iron Age, stone box graves, Van, Nakhchivan

Asya kıtasının batı ucunda, Avrupa ile Asya'nın kesişim noktasında yer alan Anadolu Yarımadası, tarihsel gelişim açısından insanlık uygarlığının şekillenmesinde önemli rol oynamış coğrafyalardan biridir. Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz ile çevrelenen bu arazi, coğrafi konumunun elverişliliği sayesinde eski çağlardan itibaren farklı kültürlerin karşılıklı etkileşim ve entegrasyon alanı olmuştur.

Stratejik konumu ve doğal-coğrafi özellikleri Anadolu topraklarını erken yerleşim alanlarının teşekkülü için elverişli kılmış, bunun sonucunda burada en eski uygarlık merkezlerinden bazıları oluşmuştur. Arkeolojik araştırmalar, Anadolu coğrafyasının Taş Çağı'ndan başlayarak kesintisiz bir yerleşim sürecine sahne olduğunu; çeşitli etnik grupların, toplulukların ve siyasi teşekküllerin siyasi, iktisadi ve kültürel faaliyetleriyle zengin bir tarihsel gelişim süreci geçirdiğini göstermektedir.

Bu bakımdan Anadolu yalnızca coğrafi bir mekân değil, aynı zamanda Doğu ve Batı dünyaları arasında kültürel bir köprü işlevi gören, çok katmanlı ve karmaşık bir sosyo-kültürel çevre olarak değerlendirilmektedir.

Eski çağ mimari mirasını temsil eden anıtlar; kendine özgü plan düzeni, yapım tekniği ve estetik özellikleriyle öne çıkarak insanlık kültürünün gelişim evrelerini yansıtan önemli tarihsel kaynaklar niteliğindedir. Bu açıdan, farklı dönemlere ait mimari örneklerin sayıca çokluğu ve zenginliği bakımından Türkiye toprakları dünya ölçeğinde öncü konumda yer almaktadır. Ülkenin hemen her bölgesinde tarihsel süreçte şekillenen kültürel olguları bünyesinde barındıran çok sayıda arkeolojik ve mimari anıt korunagelmıştır.

Anadolu Yarımadası'nın doğudan batıya uzanan toprakları tarih boyunca sayısız kültürün, etnik grubun ve uygarlığın şekillendiği önemli bir coğrafi mekân olmuştur. Erken evrelerde siyasi sınırların henüz teşekkül etmediği koşullarda bu kültürel birliktelikler arasında karşılıklı temas ve yoğun ilişkiler mevcut olmuş; neticesinde kültürel, iktisadi, sosyal ve ticari münasebetler geniş bir boyut kazanmıştır. Bu karşılıklı ilişkiler arkeolojik buluntuların analizi sırasında özellikle belirgin biçimde gözlemlenmektedir. Söz konusu süreçler Geç Tunç ve Erken Demir Çağlarında daha belirgin bir karakter kazanmıştır.

MÖ 13. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda adı geçen Urartu Devleti; Anadolu Yarımadası'nın doğu kesimini, günümüz Ermenistan topraklarını, İran'ın kuzeybatı bölgelerini ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arazisini kapsayan geniş bir coğrafyada varlık göstermiş, Geç Tunç ve Erken Demir Çağlarının en güçlü siyasi

oluşumlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Urartu Devleti'nin Nahçıvan bölgesi ve Karabağ sahası ile olan karşılıklı ilişkileri ve kültürel etkileşimleri arkeolojik bulgular ışığında yadsınamaz bir gerçekliktir. Özellikle Urartu kültürü ile Nahçıvan kültürü ve Hocalı–Gedebey kültürü arasında gözlemlenen paralellikler, bu bölgeler arasında yoğun kültürel ve iktisadi münasebetlerin varlığını doğrulamaktadır.

Mətninizin strukturuna, cümlə sırasına və akademik məzmununa heç bir dəyişiklik edilmədən, Türkiyə Türkçəsinin arxeoloji və akademik terminologiyasına uyğun çevirisi aşağıdakı kimidir:

Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan, özellikle de Nahçıvan arazisi tarihsel süreçte Yakındoğu ve Ön Asya ülkeleriyle kesintisiz ilişkiler sürdürmüştür. Dünyanın en önemli uluslararası ticaret güzergâhlarından biri kabul edilen İpek Yolu'nun Azerbaycan–Nahçıvan hattından geçmesi, bölgedeki ticari ilişkilerin gelişmesine ciddi bir ivme kazandırmıştır. Nahçıvan'ın ana ticaret yolları üzerinde konumlanması, iktisadi potansiyelinin artmasına ve kültürel münasebetlerin genişlemesine zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan Nahçıvan; hem Doğu ile Batı, hem de Yakındoğu ülkeleri ile Kafkasya arasında stratejik bir köprü işlevi görmüş, ana ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan bir kültür merkezi olarak öne çıkmıştır.

Geç Tunç ve Erken Demir Çağlarına ait arkeolojik araştırmalar göstermektedir ki, bu evrede sınıflı toplumun şekillenmesi; iktisadi ilişkilerin karmaşıklaşması ve kültürel temasların genişlemesi ile eş zamanlı gerçekleşmiştir. Kabileler arası ilişkilerin güçlenmesi; ticaretin gelişmesine, iktisadi ve kültürel yaşamın canlanmasına yol açmıştır. Geç Tunç Çağı'ndan itibaren Nahçıvan coğrafyası yalnızca bölgesel bir ticaret merkezi olarak değil, aynı zamanda batıdan gelen askeri-siyasi güçlerin ilgi odağındaki stratejik bir saha olarak da dikkat çekmiştir. Bu durum, Nahçıvan arazisinde belgelenen siklopik mimari kalıntıların (kale/sur yapıları) incelenmesiyle de doğrulanmaktadır (Baxşəliyev, 2007).

Ticari ilişkilerin yoğunlaştığı bu dönemde değişim aracı olarak canlı hayvan, metal buluntular, yün ve çömləkçilik ürünleri ile ziynet eşyaları da dâhil olmak üzere çeşitli zanaat üretimi mallar yaygın biçimde kullanılmıştır. Süs eşyalarının yalnızca estetik ve sembolik işlevler taşımadığı, aynı zamanda bir değişim ve değer ölçütü olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Değerli metallerden (altın, gümüş), kıymetli ve yarı kıymetli taşlardan (turkuaz, sedef), ayrıca fil dişi ve deniz kabuğundan üretilmiş çeşitli ziynet eşyaları ile silindir mühürler temel değişim araçları arasında yer almıştır.

Arkeolojik bulgular; altın, cam, turkuaz, macun/fayans (pasta), sedef ve fil dişinden yapılmış süs eşyaları ile silindir mühürlerin ticari ve kültürel münasebetler vasıtasıyla batı bölgelerinden Azerbaycan coğrafyasına getirildiğini göstermektedir.

Bölgenin arkeolojik komplekslerine, özellikle de nekropollere bakıldığında, bölgesel benzerliklerin tesadüfi olmadığı açıkça görülmektedir. Bu döneme ait mezar anıtlarının mimari yapısı, mezar odalarına defnedilen birey sayısı ve defin pozisyonları ile mezar odalarına bırakılan buluntuların tür ve niteliksel bileşimi; alanda yaşamış kabilelerin benzer defin geleneklerine ve kültürel pratiklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Geç Tunç ve Erken Demir Çağlarında söz konusu geniş coğrafi alanda farklı defin geleneklerini yansıtan birkaç mezar tipi varlık göstermiştir. Arkeolojik kazı sonuçları, bu bölgede temel olarak üç ana mezar formunun yaygın olduğunu ortaya koymaktadır: kurganlar, taş sanduka mezarlar ve toprak mezarlar.

Hem Van Havzası'nda hem de Nahçıvan arazisinde Geç Tunç Çağı için en karakteristik ve yaygın defin formu taş sanduka mezarlar kabul edilmektedir. Bu mezarlar esas olarak iri boyutlu sal taşlarının birbirine yaslanarak dikdörtgen veya dörtgen plan düzeninde dizilmesiyle inşa edilmiştir. Bununla birlikte beş ve altıgen plan şemasına sahip taş sanduka mezarlara da rastlanmaktadır. Mezar odasının duvarları birbirine destek olacak şekilde kurulmuş, giriş kısmı ise dromos vasıtasıyla sağlanmıştır.

Bazı durumlarda taş sanduka mezarların küçük dere taşlarından örülmüş varyasyonları da belgelenmiştir. Bu tip defin yapıları bilimsel literatürde taş sanduka mezarlar veya dromoslu oda mezarlar olarak tanımlanmaktadır. Mezar odasına defnedilen bireyin yanı sıra onun kişisel eşyaları, özellikle silahlar, seramik buluntular ve çeşitli ziynet eşyaları yerleştirilmekteydi.

Taş sanduka mezarların önemli özelliklerinden biri de diğer mezar tiplerinden farklı olarak yanlarında veya doğrudan mezar odasına bitişik biçimde ek bir küçük odanın inşa edilmiş olmasıdır. Bilimsel literatürde bu yapı genellikle "kurbangâh" (adak alanı/odası) olarak adlandırılmaktadır. İlgi çekici bir husus olarak, bazı durumlarda kurbangâhların boyutları ana mezar odasından daha büyük olabilmektedir. Kurbangâh odalarına ağırlıklı olarak mezar hediyeleri (armağanları) bırakılmış; buralarda sıklıkla evcil hayvan (koyun, keçi) kalıntıları ile içi dolu pişmiş toprak kaplar açığa çıkarılmıştır. Bu durum, söz konusu odaların ritüelistik işleve sahip olduğunu göster-

mektedir.

Vurgulamak gerekir ki bu tip mezarların yer aldığı nekropoller, topoğrafik açıdan genellikle nispeten yüksek sahalarda, özellikle tepelik alanlarda kurulmuştur. Mezar yapılarının dromos kısmının ağırlıklı olarak doğu yönüne, yani güneşin doğduğu tarafa yönlendirilmiş olması ise kadim toplulukların astral inançları, özellikle de güneş kültü ile ilişkili tasavvurlarıyla bağdaştırılmaktadır.

Bölge nekropollerinin arkeolojik incelenmesi sırasında taş sanduka mezarlarda tekli definlerin yanı sıra çoklu defin örneklerine de rastlanmıştır. Bu tür durumlarda mezarın giriş kısmını kapatan sal taşı her yeni defin işleminde açılır ve yeni ceset mezar odasına yerleştirilirdi. Önceki definlere ait insan kemikleri mezar odasının bir köşesine toplanır, mezar armağanları ise kenara çekilirdi. Yeni defin sırasında ise merhumun kişisel eşyaları ve mezar hediyeleri onun yanına konulurdu. Defin esnasında bireyler hoker (ana kucağı/cenin) pozisyonunda mezarın içerisine yerleştirilmekteydi.

Bu tip çoklu definli taş sanduka mezarlara Van bölgesinde yer alan Karagündüz ve Dilkaya nekropollerinde; ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arazisindeki Plovdağ, Muncuklutepe ve Merdangölü nekropollerinde yaygın biçimde rastlanmaktadır. Bu durum, bölgeler arasında defin geleneklerinin benzerliğini ve kültürel ilişkilerin yoğunluğunu bir kez daha doğrulamaktadır.

Dilkaya, Karagündüz, Yoncatepe, Altıntepe ve Ernis (Evdiştepe) nekropoller, Van bölgesinin Geç Tunç ve Erken Demir Çağlarına ait zengin ve nitelikli arkeolojik buluntular sunan önemli defin kompleksleri arasında özel bir yere sahiptir. Bu nekropollerin arkeolojik materyalleri ve defin gelenekleri; bölgede mevcut olan sosyal yapı, ideolojik tasavvurlar ve kültürel ilişkilerin incelenmesi bakımından büyük bilimsel önem taşımaktadır.

Yürütülen arkeolojik araştırmalar, Van bölgesi nekropollerinin Ermenistan ve Nahçıvan topraklarında belgelenen Geç Tunç – Erken Demir Çağı nekropoller, ile tipolojik ve kronolojik paralellikler oluşturduğunu göstermektedir. Nitekim Ermenistan arazisindeki Lori Berd, Şengavit ve Lçaşen (Lchashen) nekropoller, ile Nahçıvan arazisindeki Kültepe, Kızılburun, Plovdağ, Merdangölü ve Muncuklutepe nekropoller; defin mimarisi, mezar tipleri, defin pozisyonları ve mezar envanterinin bileşimi bakımından Van bölgesi materyalleri ile yakın benzerlikler sergilemektedir.

Bu paralellikler; Van Havzası, Ermenistan Yaylası ve Nahçıvan coğrafyaları arasında Geç Tunç ve Erken Demir Çağlarında yoğun kültürel-iktisadi ilişkilerin ve

ortak bir kültürel alanın (arealın) varlığını gösteren önemli bilimsel veriler olarak değerlendirilebilir.

Karagündüz Nekropolü, Van Havzası'nda "Erçek Düzü" olarak adlandırılan vadinin kuzeybatı kesiminde yer almakta olup bölgenin Geç Tunç – Erken Demir Çağı defin geleneklerinin incelenmesi bakımından önemli arkeolojik alanlardan biri kabul edilmektedir. Nekropol esas olarak 0,5–1,0 m derinlikte inşa edilmiş taş sanduka tipli (oda mezar) mezarlardan oluşmaktadır. Mezar odaları, toprağa kazılan çukurların duvarlarının iri boyutlu taşlarla örülerek pekiştirilmesi yoluyla şekillendirilmiştir. Plan şemasına göre mezarlar ağırlıklı olarak dörtgen formdadır.

Mezar odalarının yönelimi esasen kuzeydoğu – güneybatı aksında gözlemlense de giriş kısmı olan dromoslar ağırlıklı olarak güneybatı yönüne yerleştirilmiştir. Bu husus, muhtemelen defin sırasında gerçekleştirilen ritüelistik pratikler ve astral inançlarla ilişkilendirilebilir (Sevin, Kavaklı, 1996).

Karagündüz Nekropolü'nün dikkat çeken temel özelliklerinden biri, mezarların çoklu defin karakteri taşımasıdır. Yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda her bir mezar odasında 20 ila 80 bireye ait iskelet kalıntısının açığa çıkarılması; bu nekropolün Geç Tunç Çağı için tipik olan kolektif, daha doğru bir ifadeyle aile/soy mezarlığı işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Benzer çoklu definli oda mezarlara Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arazisinde yer alan Muncuklutepe (MÖ 8.–6. yüzyıllar) ve Merdangölü (MÖ 10.–8. yüzyıllar) nekropollerinde de rastlanması, Van Havzası ile Nahçıvan bölgesi arasında defin gelenekleri ve ideolojik tasavvurlar bakımından yakın paralelliklerin varlığını bir kez daha doğrulamaktadır. Araştırmacı B. İbrahimli'nin görüşüne göre Nahçıvan coğrafyasında tekli definli mezarlardan çoklu definli mezarlara geçiş aniden gerçekleşmemiştir. Nahçıvan kültürü nekropollerinde yeni defin geleneğinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığını söylemek güç olmakla birlikte, bu sürecin MÖ 13.–10. yüzyıllarda kademeli olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir (İbrahimli, 2012).

Mətninizin cümlə sırasına, faktiki ardıcılığına və strukturuna heç bir dəyişiklik edilmədən, Türkiyə Türkçəsinin arxeoloji və akademik terminologiyasına tam uyğun tərcüməsi aşağıdakı kimidir:

Hem Karagündüz hem Muncuklutepe hem de Merdangölü nekropelleri soy/aile mezarlıkları olup, burada cinsiyet ve yaş ayrımı gözetilmeksizin aynı aileye mensup bireyler ardışık biçimde aynı mezar odasına defnedilmiştir. Geç Tunç Çağı için

karakteristik olan bu defin geleneğine göre, her yeni defin işleminde mezarın giriş kısmında yer alan kapak taşı açılır ve yeni ceset mezar odasına yerleştirilirdi. Bu esnada önceki definlere ait insan kemikleri ile onlarla birlikte bırakılmış mezar armağanları mezar odasının bir köşesine toplanmaktaydı. Tam da bu nedenle arkeolojik kazılar sırasında yalnızca en son defnedilen bireyin defin pozisyonu ve onunla birlikte bırakılan buluntuların ilk konumları daha net biçimde gözlemlenebilmektedir.

Ölüler ağırlıklı olarak hoker pozisyonunda defnedilmiştir. Karagündüz Nekropolü'nde inhumasyon (toprağa gömme) uygulamasının yanı sıra kremasyon (yakma) izlerinin de belgelenmesi, bölgede farklı defin pratiklerinin paralel biçimde varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak bu nekropolde defnedilen bireyler giysileri giydirilmiş, üzerlerine ziynet eşyaları ve silahları takılmış halde toprağa verilmiştir. Mezarlardan elde edilen giysi süsleri, iğneler ve diğer aksesuarlar bu durumu arkeolojik açıdan doğrulamaktadır.

İlgi çekici bir husus olarak; gerek Van Havzası'nda gerek Nahçıvan arazisinde gerekse Hocalı–Gedebey kültürüne ait anıtlarda defin sırasında merhumun yanına bırakılan mezar armağanları tipolojik ve işlevsel bakımdan büyük bir benzerlik sergilemektedir. Ahiret inancının bir sonucu olarak, ölen kişinin mezarına genellikle bir adet su dolu ve bir adet yiyecek dolu pişmiş toprak kap bırakılmış, bazı durumlarda ise ölümler adak hayvanlarıyla birlikte defnedilmiştir. Araştırmalar, defin törenlerinin kapsamlı ritüelistik bir karakter taşıdığını göstermektedir: Mezarların yakınında büyük ateşler yakılmakta, yemekler pişirilmekte ve çeşitli ayinler icra edilmekteydi.

Bununla birlikte defnedilen bireyin gündelik ve sosyal statüsünü yansıtan ziynet eşyaları (saç süsleri, bilezikler, kolyeler, küpeler vb.) ile silahlar da onunla birlikte mezara bırakılmaktaydı. Mezarlarda açığa çıkarılan mezar hediyelerinin büyük bir kısmı tunçtan üretilmiş olsa da Karagündüz Nekropolü'nde bulunan ziynet eşyalarının önemli bir bölümünün düşük karbonlu demirden imal edilmiş olması, bölgede Erken Demir Çağı'na geçiş sürecinin henüz Geç Tunç Çağı'nın son evrelerinde başladığını gösteren önemli bir arkeolojik veri olarak değerlendirilebilir.

Orta Çağ Kiran kentinin topraklarında (günümüzde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Ordubad ilçesi) — II. anıt kompleksinin yakınında yer alan Muncuqlutəpə nekropolü MÖ VIII–VI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Nekropol alanında tespit edilen 33 adet mezar odası tipindeki mezar, 1982–1983 yıllarında seçkin arkeolog Kardaşhan Aslanov'un başkanlığında arkeolojik araştırmalara dâhil edilmiştir.

Mezarların bir kısmı antik dönemlerde yağmalanmış olmasına rağmen, anıt zengin arkeolojik materyaller sunmuştur. Mezar komplekslerinden elde edilen çeşitli türde süs eşyaları, yüzlerce boncuk, silah ve seramik kaplar, Muncuqlutəpə nekropolünün toplumun hâkim tabakasına ait olduğunu açıkça kanıtlamaktadır.

Nekropolün ayrı bir tepe üzerinde planlı bir şekilde kurulmuş olması, onun Erken Demir Çağı'nda Gilan Nehri vadisine yerleşmiş kabilelerin hâkim zümresine ait hanedan mezarlığı olduğunu düşünmeye olanak sağlamaktadır. Arkeolojik ve tarihî verilerin karşılaştırmalı analizi, Muncuqlutəpə nekropolünün Güney Kafkasya'ya MÖ VII. yüzyılın sonlarında gelen Sak (İskit) kabilelerinin hâkim tabakasına ait bir hanedan mezarlığı olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Sakların bu bölgelere gelişi sırasında, bölgede etnik ve kültürel açıdan onlara yakın kabilelerin zaten yerleşmiş olduğu bilinmektedir. Eski Türk kabilelerinin bu göçü, yazılı kaynaklarda kaydedilen büyük ölçekli göçlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Yaylak hayvancılığıyla uğraşan Sak kabilelerinin izleri, bölgenin toponim ve oronimlerinde günümüzde de korunmuştur. Nitekim Gilan Nehri'nin kaynağında Göygöl'den ayrılan kol günümüzde Sakkarsu adıyla bilinmekte, Elengiz Dağı'nın arka kesiminde ise "Sak Pınarı" adlı bir hidrolojik oluşum bulunmaktadır. Yazılı kaynakların verilerine göre, Sak kabileleri belirli bir dönem boyunca Yakın Doğu'da siyasi açıdan önemli bir konuma sahip olmuşlardır.

Muncuqlutəpə nekropolünün çevresinde, taş döşemeli mezar odalarına sahip mezarların benzerlerine Doğu Anadolu'da yer alan Karagündüz (Sevin, Kavaklı, 1996) ve Dilkaya nekropollerinde rastlanmaktadır; bu tür mezarlar bilimsel literatürde "oda mezarları" olarak da nitelendirilmektedir. Bununla birlikte, Mərdəngölü nekropolünde gözlemlenen konsantrik taş dizilimleri, MÖ VIII–VI. yüzyıllara tarihlenen Muncuqlutəpə nekropolünde tespit edilmemiştir. Bu durum, bölgesel ölü gömme geleneklerinde belirli farklılıkların bulunduğunu göstermektedir.

Muncuqlutəpə nekropolünün mezar odalarına bitişik kurban sunma odalarında esasen seramik kap örnekleri ve hayvan kemikleri tespit edilmiştir. Mezar odalarında ise ölülerle birlikte seramik ürünlerin yanı sıra silahlar ve çeşitli türde süs eşyaları da yerleştirilmiştir (Асланов, Ибрагимов, Кашкай, 2002). Bu veriler, kurban sunaklarının ritüellerle bağlantılı özel bir işlevsel amaç taşıdığını göstermektedir.

Mezarların araştırılması sırasında MÖ VIII–VI. yüzyıllar için karakteristik olan, çeşitli malzemelerden üretilmiş zengin bir süs eşyası kompleksi ortaya

çıkarılmıştır. Bronzdan yapılmış bilezikler, yüzükler, torklar, küpeler ve saç süsleri, Muncuqlutəpə nekropolü buluntularını onun batısında yer alan Plovdağ nekropolü buluntularıyla tipolojik açıdan yakınlaştırmaktadır. Nekropolden çok sayıda boncuğun ortaya çıkarılması, anıtın yerel halk arasında “Muncuqlutəpə” adıyla tanınmasına neden olmuştur.

Buluntular arasında doğal yarı değerli taşlardan (esas olarak akik), pastadan (kil), deniz kabukları ve kaurilerden, ayrıca metalden (bronz) yapılmış çeşitli biçimlerdeki boncuklar ağırlıkta bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, döküm tekniğiyle üretilmiş sürme boncuklar da çoğunluktadır. Özellikle 13 numaralı mezar odasında bulunan, 18,3 gram ağırlığında, 4,5 cm uzunluğunda ve 1,7 cm genişliğindeki baklava biçimli sürme boncuk dikkat çekicidir (Əliyev, 2018). Muncuqlutəpə nekropolünün süs eşyalarına benzer örnekler aynı döneme ait Sarıdərə, Kolanı (Baxşəliyev, 2002) ve Kızılburun (İsmayılzadə & İbrahimli, 2013) nekropollerinde de kaydedilmiştir.

Hocalı–Gedebey kültürünün Hocalı grubuna ait materyaller ile Muncuqlutəpə buluntuları arasında da belirli tipolojik benzerlikler gözlemlenmektedir. Beyimsarov kompleksinden elde edilen materyaller arasında çeşitli renk ve biçimlerde pasta, sürme ve akikten yapılmış boncuklar özel bir yer tutmaktadır. Kurgandan kırmızı ve pembe renkli akikten yapılmış yaklaşık 600 adet boncuğun bulunması, bu ilişkilerin boyutunu daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Cəfərov, 2020). Taş sandık mezarların benzerleri Van Havzası’ndaki Ernis (Ünseli), Karagündüz ve Dilkaya nekropollerinde görülmektedir.

Kuş figürlü ve koç boynuzu biçimli sarkıt süslemeler, hayvanların eski toplulukların dünya görüşünde önemli bir yere sahip olduğunu yansıtmaktadır. Dairesel biçimli ve üzeri bezemeli sarkıtlar ise insanların güneş kültü ve astral inançlarla bağlantılı tasavvurlarını simgelemektedir.

Bu benzerlikler, Geç Tunç–Erken Demir Çağları’nda Van Havzası, Güney Kafkasya ve Nahçıvan topraklarının ortak bir kültürel alan içerisinde geliştiğini ve bölgeler arasında yoğun kültürel ilişkilerin mevcut olduğunu gösteren önemli arkeolojik göstergeler olarak değerlendirilebilir. Geç Tunç ve Erken Demir Çağları’na ait mezar anıtlarından elde edilen süs eşyaları yalnızca estetik ve dekoratif bir amaç taşımamıştır. Bu buluntular, dönemin zanaatkarlık düzeyini, insanların günlük yaşam biçimini, sosyal statüsünü, dini inançlarını ve öteki dünya hakkındaki tasavvurlarını incelemek açısından önemli bir bilimsel kaynak niteliğindedir.

Mərdangölü nekropolü, hem mezar düzeni hem de maddi kùltür örneklerinin niteliği bakımından Nahçıvan bölgesindeki diğer nekropollerden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu nekropol, Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş aşamasında kurgan tipi mezarlardan taş sandık ve mezar odası tipi defin yapılarının dönüşümünü açık bir şekilde yansıtan en belirgin arkeolojik örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Mərdangölü nekropolü, genel olarak Nahçıvan bölgesinin yaklaşık altı bin yıllık tarihî ve kùltürel gelişim aşamalarının evriminde önemli bir halka olarak değerdendirilmektedir.

Mərdangölü nekropolünün mezarları, plan düzeni ve yapısal özellikleri bakımından Doğu Anadolu'nun Geç Tunç Çağı kurganlarıyla dikkate değerd ölçüde benzerlik göstermektedir. Nekropolde ortaya çıkarılan, ağırlık taşı biçiminde olan ve üzerinde hareket hâlinde tasvir edilmiş grifon figürü ile hilal motifinin bulunduğu silindirik mühür, Erken Urartu dönemine ait I. tip mühürlerle tam bir analogi oluşturmaktadır. Bu özellikler, söz konusu nekropolde Asur ve Urartu'ya özgü mezar odası tipi (oda mezarı) defin geleneklerinin belirli unsurlarının izlenebildiğini göstermektedir (Асланов, Ибрагимов, Кашкай, 2002).

Mərdangölü nekropolünde ortaya çıkarılan mezarlar yapısal açıdan üç temel tipte temsil edilmektedir: taş sandık mezarlar, mezar odaları (oda mezarları) ve toprak mezarlar. Bu mezarların her biri dikdörtgen biçimli bir kromlekh ile çevrelenmiştir. Taş işçiliğiyle inşa edilmiş mezar yapıları genel olarak benzer bir plan düzenine sahip olsa da, defin sırasında ortak bir yönlendirme ilkesine uyulmaması, burada farklı ritüel uygulamaların mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Defin gelenekleri bakımından Mərdangölü nekropolü, Hocalı–Gedebey kùltürünün Dovşanlı ve Axmaxı kurganlarıyla paralellik göstermektedir. Nitekim bu mezarlar da çoklu gömü niteliği taşımakta ve her bir gömü grubu ayrı bir aileye veya hanedana ait olmuştur. Nekropolün maddi kùltür örneklerinin analizi sırasında Hocalı–Gedebey kùltürüne özgü unsurlar açıkça gözlemlense de, güney kökenli kùltürel etkilerin daha baskın olduğu dikkat çekmektedir.

Mərdangölü nekropolünden elde edilen artefaktlar arasında seramik ürünler, hançerler, ok uçları ve çeşitli türde süs eşyaları özel önem taşımaktadır. Mezar buluntuları arasında bronzdan yapılmış bilezikler, yüzükler ve küpeler, boncuk dizilerinden oluşan bilezik ve kolyeler ile silindirik mühürler dikkat çekmektedir. Özellikle nekropolün 3 numaralı mezarından ele geçirilen 38 adet farklı boyuttaki boncuğun

yanı sıra, üzerinde “hayat ağacı” motifinin tasvir edildiği silindirik mühür, bölgenin ideolojik ve dini tasavvurlarının incelenmesi açısından önemli bilimsel değer taşımaktadır (Асланов, Ибрагимов, Кашкай, 2002).

Van kentinin yaklaşık 12 km güneydoğusunda, deniz seviyesinden 2050 m yükseklikte yer alan Yoncatepe Sarayı ve buna bitişik nekropol kompleksi, Doğu Anadolu’nun Erken Demir Çağı arkeolojik kültürünün incelenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Arkeolojik araştırmalar, saray ve aşağı kentin MÖ VII. yüzyıla, nekropolün ana bölümünün ise Erken Demir Çağı’na, yani MÖ XIII–IX. yüzyıllara tarihlendiğini göstermektedir. Nekropolün doğrudan yerleşim alanıyla bağlantılı bir şekilde kurulmuş olması, bölgede bu dönem için karakteristik olan yerleşim ve ölü gömme geleneklerinin varlığını yansıtmaktadır.

Yoncatepe nekropolünde ortaya çıkarılan mezarlar, mimari özellikleri bakımından esas olarak oda mezarı tipine ait olup iki temel grupta yoğunlaşmaktadır. Birinci tip mezarlar kare veya dikdörtgen planlı olup mezar odasına dikey kuyu biçimli bir giriş aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu tip mezarlarda birden fazla gömü aşamasının varlığı gözlemlenmiş; inhumasyon ve kremasyon gömü yöntemlerinin aynı mezar içerisinde paralel biçimde uygulandığı tespit edilmiştir. İkinci tip mezarlar ise ön girişi bulunmayan ve üzeri büyük yassı taşlarla kapatılmış oda mezarlarından oluşmaktadır. Bu mezarlarda defin sırasında örtü taşları kaldırılarak yeni ölüler aynı mezar odasına yerleştirilmiştir. Her iki tip mezarda da çoklu gömü yaygın olup bazı mezarlarda onlarca iskelet kalıntısı kaydedilmiştir.

Nekropol, aile veya hanedan mezarlığı niteliği taşımaktadır. Gömüler sırasında cinsiyet ve yaş farkı gözetilmeksizin aynı aileye mensup kişilerin tek bir mezara gömülmesi geleneği mevcut olmuştur. Ölü gömme törenlerinin önemli özelliklerinden biri de insanların yanı sıra hayvanların, özellikle köpeklerin de gömülmesidir (Belli, 2018). Bu durum, Yoncatepe nekropolünün Güney Kafkasya ve Nahçıvan bölgesinin Erken Demir Çağı anıtlarıyla ideolojik ve kültürel yakınlığını göstermektedir. Mezar odalarında kurban edilmiş hayvanlara ait kemiklerin bulunması, söz konusu hayvanların insanların günlük yaşamındaki önemli rolünün de bir sonucudur.

Nekropolden elde edilen seramik ürünler, esas olarak çarkta üretilmiş açık renkli örneklerle temsil edilmektedir. Kırmızı boyayla bezenmiş kaplar, özellikle üzerlerinde svastika ve üçgen motifleri bulunan örnekler dikkat çekmektedir. Bu seramik örnekleri, Nahçıvan topraklarında yer alan I. Kültepe ve Culfa anıtlarının ma-

teryalleriyle yakın paralellikler oluşturmaktadır. Omurgalı gövdeli, tek dikey kulplu seramik kaplar, Yoncatepe seramiğinin karakteristik özellikleri arasındadır.

Küçük buluntular arasında demir ürünlerin ağırlıkta olması, bölgede demir işçiliğinin Erken Demir Çağı'nda yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaştığını göstermektedir. Mezar envanterinde demir iğneler, bıçaklar, hançerler, topuz başları ve ayrıca açık ve kapalı biçimli yüzükler ile bilezikler yaygın olarak görülmektedir. Bronz ürünlere nispeten daha az rastlanması ve demirden yapılmış süs eşyalarının çokluğu, Yoncatepe nekropolünü komşu bölgelerdeki bazı anıtlardan farklılaştırmaktadır. Bazı mezarlardan altından yapılmış içi boş konik biçimli küpeler ve günlük kullanım eşyaları da ele geçirilmiştir. Buluntuların bir kısmı törensel ve sembolik nitelik taşımaktadır. İlginç bir husus, Van bölgesi nekropollerinden elde edilen süs eşyaları ve silahların büyük çoğunluğu demirden yapılmış olmasına rağmen, Nahçıvan bölgesinde durumun böyle olmamasıdır. Nahçıvan topraklarındaki nekropollerin arkeolojik araştırılması, mezarlara bırakılan metal eşyaların büyük çoğunluğunun bronzdan yapıldığını, demir ürünlere ise daha az rastlandığını göstermektedir.

Genel olarak, Yoncatepe nekropolünün arkeolojik materyalleri, Doğu Anadolu'da Urartu Devleti'nin oluşumundan önceki aşamayı, yani Proto-Urartu kültürel çevresini yansıtmaktadır. Nekropolün ölü gömme gelenekleri, maddi kültür örnekleri ve sosyal yapı özellikleri, Geç Tunç ve Erken Demir Çağları'nda Van Havzası ile Nahçıvan bölgesi arasında mevcut olan kültürel ilişkileri ve ideolojik paralellikleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ernis-Evditepe (Ünseli) nekropolü, A. Erzen ve çalışma arkadaşları tarafından 1962–1964 yıllarında Van Gölü'nün kuzey kıyısında, siklopik üslupta duvarlarla çevrili Evditepe kalesinin eteğinde keşfedilmiş bir Erken Demir Çağı nekropolüdür. Bu keşif, Erken Demir Çağı kültürlerinin ilk göstergelerinden biri olmasına rağmen, o dönemde yeterli ilgiyi görmemiştir.

Mezarlar Van–Erciş yolunun her iki tarafına yayılmış olup büyük taş bloklardan inşa edilmiş, yaklaşık dörtgen planlı, sahte kemerli ve ağır kapak taşlarıyla kapatılmış oda tipi mezarlardan oluşmaktadır. Bazı mezarların çevresi dörtgen veya dairesel taşlarla çevrilerek kromlekh oluşturulmuştur. Mezarlar doğu-batı ve kuzey-güney doğrultularında konumlandırılmış olup kapısız ve kapılı olmak üzere iki temel tipe ayrılmaktadır. Kapısız mezarlarda cesetler üst üste yerleştirilmiş; yeni bir defin için kapak taşlarından biri kaldırılmıştır. Kapılı mezarlarda ise kısa duvarın önünde ba-

sit bir geçit veya açık kuyu biçimli bir dromos bulunmaktadır; eski iskeletler yeni gömüler sırasında odanın arka kısmında toplanmıştır. Mezarlar içerisinde çok sayıda seramik kap, demirden yapılmış süs eşyaları, törensel silahlar ve semboller ortaya çıkarılmış; bronz eşyalar ise azınlıkta kalmıştır.

Seramik kaplar: Ernis nekropolünün seramik kapları iki gruba ayrılmaktadır:

1. Keşif çalışmaları sırasında elde edilenler (1997 araştırması): Esas olarak Erken Demir Çağı'na ait kahverengi, kırmızımsı, kiremit kırmızısı ve pembe renkli parçalar; ağız kenarları kalınlaştırılmış derin çanaklar ve omurgalı sığ çanaklar ağırlıktadır. Malzemenin %82'si Erken Demir Çağı'na, %10'u ise Geç Tunç Çağı'na aittir.

2. Mezar malzemesi (A. Erzen kazıları):

- **Ana grup:** Pembe-kiremit ve deve tüyü rengine, orta ve düşük derecede pişirilmiş, alacalı görünümlü örneklerden oluşmaktadır. İçte çekik ağız kenarlı, oluklu veya ip delikli tutamaklı çanaklar ile S profilli çömlekler yaygındır. Bezemede kazıma tekniğiyle oluşturulmuş noktalı üçgenler, dalgalı çizgiler ve çentikler ağırlıktadır.
- **Az sayıdaki ikinci grup:** Koyu kırmızı astarlı ve parlak perdahlı örneklerden oluşmaktadır. Omurgalı çanaklar, yonca ağızlı testiler ve silmeli çömlekler karakteristiktir.

Mezarlarda 30'dan fazla demir eşya ortaya çıkarılmıştır: 1 balta, 1 hançer, 2 asa-topuz başı, 2 bilezik, 2 giysi (süs) iğnesi, 1 yüzük, 2 çivi benzeri eşya ve 3 ahşap alet kını. Bu eşyalar Güney Kafkasya, Urmiye Havzası (Dingətəpə II) ve Luristan nekropollerini (Bardi-bal) ile paralellikler göstermektedir. Bronz eşyalar ise oldukça azdır (yalnızca 1 yüzük ve 1 bilezik) (Sevin, 2004).

Ernis-Evditepe nekropolü, Van Havzası'nın Erken Demir Çağı kültürünün incelenmesi bakımından büyük önem taşımakta ve bölgedeki diğer nekropollerle (örneğin Karagündüz) tipolojik benzerlikler göstermektedir.

Van Havzası'nda yer alan Tuşpa/Altıntepe nekropolü, Urartu dönemine ait en geniş halk mezarlıklarından biri olarak kabul edilmektedir. Nekropol, Tuşpa Kale-si'nin yaklaşık 2 km kuzeyinde yer almakta ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Arkeolojik kazılar sonucunda burada 46 mezar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında 35 yeraltı kaya mezarı, 7 urne (kremasyon) mezarı ve 4

basit toprak mezar bulunmaktadır (Yigitpasha, 2016). Mezarlık, Urartu toplumunda ölü gömme geleneklerinin ve sosyal yapının incelenmesi açısından önemli materyaller sunmaktadır.

Altıntepe nekropolünde temel gömü biçimini yeraltı kaya mezarları oluşturmaktadır. Bu mezarlar çoğunlukla dromoslu, bir veya nadiren iki odalı olup çoklu gömüler için tasarlanmıştır. Mezar odaları plan, ölçü ve işçilik bakımından ortak bir standart göstermemekte; dikdörtgen, oval, dairesel ve düzensiz biçimlere rastlanmaktadır. Duvarlarda ve sekilerde yer alan nişler, sunu kaplarının ve muhtemelen ritüel amaçlı eşyaların yerleştirilmesi için kullanılmıştır. Kaya mezarlarının büyük çoğunluğu antik ve Orta Çağ dönemlerinde yağmalandığından, ilk gömü bağamları kısmen bozulmuştur.

Nekropolde urne mezarlarının bulunması, Urartu ölü gömme geleneğinde kremasyon ve inhumasyon uygulamalarının paralel biçimde kullanıldığını göstermektedir. Urneler ya kaya mezarlarının içerisine ya da bunlara bitişik şekilde yerleştirilmiştir. Bu durum, ölü gömme törenlerinin tek bir ritüel çerçeve içerisinde, ancak farklı gömme yöntemleriyle gerçekleştirildiğini düşündürmektedir.

Basit toprak mezarlar ise daha az sayıdadır ve çoğunlukla hoker veya yarı hoker pozisyonunda gömülmüş iskeletlerle temsil edilmektedir. Bu mezarlarda da çanak-çömlek ve ölü hediyelerinin bulunması, ölü yemeği ve sunu törenlerinin sosyal statüden bağımsız olarak yaygın bir gelenek olduğunu göstermektedir. Doğal olarak, söz konusu dönemde sosyal statü, ölü gömme geleneklerinde ve mezar biçimlerinde açıkça yansımaktaydı. Mezarın ölçüleri, mezar donanımının sayısı ve maddi değeri doğrudan gömülen kişinin sosyal konumuyla ilişkiliydi. Bu dönemde ölünün yanına yalnızca silahlar ve seramik kaplar değil, aynı zamanda kendisine ait hayvanlar, özellikle atlar, at arabaları ve bazı durumlarda cariyeler de bırakılmaktaydı. Bu tür zengin ve kompleks gömülere esas olarak kurgan tipi mezarlarda rastlanmaktadır. Hocalı–Gedebey kültürüne ait görkemli kurganlar bu açıdan özellikle dikkat çekicidir ve aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

Altıntepe nekropolünden elde edilen çanak-çömlek malzemesi, sayı ve biçim bakımından zengindir. Buluntular esas olarak açık ağızlı çanaklar, çömlekler, testiler ve nadiren kadeh, askos ve meyvalık gibi formlardan oluşmaktadır. Seramiklerin teknik ve tipolojik özellikleri, bunların merkezî atölyelerde, standart Urartu üretim geleneğine uygun olarak üretildiğini göstermektedir. Astar özelliklerine göre beş temel

mal grubu (kiremit, kahverengi, pembe, krem ve gri astarlı) belirlenmiştir. Bu durum, Van Gölü Havzası’nda bölgesel kültürel birliğin mevcut olduğunu doğrulamaktadır.

Genel olarak Tuşpa/Altın-tepe nekropolü, Urartu döneminde ölü gömme geleneklerinin çok yönlü bir nitelik taşıdığını, inhumasyon ve kremasyon uygulamalarının bir arada bulunduğunu, çanak-çömleğin ise hem ritüel hem de sembolik işlevler üstlendiğini göstermektedir. Nekropol materyalleri, Van Havzası, Kuzeybatı İran ve Güney Kafkasya’nın çağdaş kültürel çevreleriyle olan yakın ilişkileri yansıtmaktadır.

Karakoyunlu Erken Demir Çağı Şehir Nekropolü, Iğdır’ın Karakoyunlu ilçesi merkezinin yaklaşık 3,5 km güneydoğusunda, alçak bir lav tepesi üzerinde yer almaktadır. Bu nekropol alanı, Erken Demir Çağı’na tarihlenen kale yerleşiminin hemen güneyinde, kaleler arasındaki düzlükte konumlanmıştır. Nekropol, iki ayrı bölgede (batı ve doğu nekropolü) toplam 100’den fazla mezardan oluşmakta ve bu yoğunluk, dönemdeki önemli nüfus yoğunluğuna işaret etmektedir. Ancak mezarların büyük bir bölümü kaçak kazıcılar tarafından ağır biçimde tahrip edilmiştir; yine de yüzey ve çukur buluntuları toplanabilmiştir (Akbaş, 2022).

Mezar Tipleri (Üç Ana Tip Tespit Edilmiştir)

1. Kurgan Mezarlar — Daha çok doğu nekropolünde yaygındır. Erken Demir Çağı için tipik olmakla birlikte, Bulakbaşı bölgesiyle karşılaştırıldığında görece az sayıdadır. Kaçak kazılar nedeniyle yükseklikleri belirlenememiş, ancak çaplarının 3 metreye ulaştığı tespit edilmiştir. Bazıları kromlekh (taş halka) ile çevrilidir. Yığma tepelerin altında taş sandık mezarlar bulunmaktadır. Bu mezarlardan iskelet veya seramik kalıntısı ele geçirilmemiştir.

2. Yassı Taş Kapaklı Mezarlar — Batı nekropolünde yoğunlaşmaktadır. İki yassı taşla örtülü, dikdörtgen planlı olup yaklaşık 2 m uzunluğunda ve 1 m genişliğindedir. Düzenli bir yönlendirme göstermemektedir. Kaçak kazılar nedeniyle tahrip edilmişlerdir; içlerinden iskelet veya mezar hediyesi ele geçirilmemiş, ancak çevreye dağılmış Erken Demir Çağı seramikleri tarihlendirmeyi mümkün kılmıştır. Bu tip mezarlar Doğu Anadolu’da Yoncatepe, Dilkaya ve Karagündüz nekropollerinden bilinmektedir (Yoncatepe’de tekli, Dilkaya’da ise çoklu gömü örnekleri bulunmaktadır). Genellikle sıradan halka ait oldukları düşünülmektedir.

3. Oda Mezarı — Yerleşime en yakın konumda, kuzeydoğuda tek bir örnek olarak tespit edilmiştir (Iğdır’da bilinen tek oda mezarıdır). Dromossuz ve kromlek-

sizdir; doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olup dıştan $3 \times 1,5$ m, içten ise $2,5 \times 1$ m ölçülerinde ve 2 m derinliğindedir. Bindirme taş tekniğiyle inşa edilmiş ve iyi işlenmiş kiklopik taşlarla örülmüştür. Üzeri ağır kapak taşlarıyla kapatılmıştır. İçerisinde niş veya seki bulunmamaktadır. Literatürde “yeraltı örme oda mezarı” olarak tanımlanmaktadır. Erken Demir Çağı’nda Karagündüz ve Çatak’taki örneklerle paralellik göstermektedir. Urartu öncesi dönemle ilişkilendirilmektedir (Urartu oda mezarlarında dromos zorunludur).

Mezarların tahrip edilmiş olması nedeniyle gömülerin tekli mi yoksa çoklu mu olduğu belirlenememiştir. Bölgedeki paralel örnekler — Van Havzası nekropollerinden Yoncatepe, Karagündüz, Ernis-Evditepe ve Dilkaya — çoklu gömü örnekleri sunarken, Kuzeybatı İran’da genellikle tekli inhumasyon uygulaması yaygındır.

Mezar çeşitliliği bakımından Ernis nekropolüyle benzerlik göstermektedir. Ernis’te üç farklı mezar mimarisi bulunmaktadır: ağır kapak taşlarıyla örtülü oda mezarları, dromoslu örnekler ve kromlekli erken tip mezarlar. Karakoyunlu’daki oda mezarı, Ernis’in bindirme tekniğiyle inşa edilmiş örnekleriyle paralellik göstermektedir. Kromlekli mezarlar da her iki alanda ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak nekropol, Ağrı Dağı’nın kuzey eteklerinde Erken Demir Çağı mezar tipolojisini ve sosyal tabakalaşmayı yansıtmaktadır: kurgan ve oda mezarları daha elit veya ayrıcalıklı gruplara, yassı taş kapaklı basit mezarlar ise sıradan halka işaret etmektedir. Tahribat nedeniyle buluntu sayısı azdır; ancak seramikler dönemi doğrulamaktadır.

Hocalı-Gedebey kültürü, Geç Tunç ve Erken Demir Çağlarının en görkemli kültürlerinden biridir. Kültürün sınırları Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarına kadar uzanmış olsa da, bu kültür Geç Tunç ve Erken Demir Çağı Nahçıvan kültürü üzerinde etkili olmuştur. Araştırmamıza dayanarak, Nahçıvan kültürünün hem Van/Urartu, hem Hocalı-Gedebey, hem de güney kültürlerinin etkisi altında geliştiğini söyleyebiliriz. Hocalı-Gedebey kültürünün günümüze ulaşan en görkemli mezar anıtları kurganlardır; taş sandık mezarlar da bulunmaktadır (Şuşakənd) (Cəfərov, 2020). Bu kültür, XIX. yüzyılın 90’lı yıllarından günümüze kadar E. Resler, İ. Meşşaninov, A. İvanovski, İ. Cəfərovzadə, H. Cəfərov ve T. Əliyev gibi araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Genel olarak, Van Havzası’ndan Ordubad bölgesine kadar uzanan geniş coğra-

fi alanda Geç Tunç ve Erken Demir Çağları'na ait nekropollerin incelenmesi, bu dönemde mezar yapılarının, mezar biçimlerinin, “kurban sunağı” olarak adlandırılan ek odaların, ölünün gömülme sürecinin, defin sırasında ölen kişinin pozisyonunun ve mezara bırakılan eşyaların hem ortak kültürel gelenekleri hem de yerel özellikleri yansıttığını göstermektedir.

Tüm bu anıtlarda gözlemlenen ortak özelliklere rağmen, ölü gömme geleneklerinde belirli bölgesel farklılıklar da kaydedilmiştir. Ancak temel eğilim şu şekildedir: Bu bölgede yaşayan eski topluluklar ölümü hayatın sonu olarak değil, varlığın devamı olarak kabul etmişlerdir. Ölümden sonraki yaşamın varlığına ilişkin bu inanç, mezar komplekslerinin genel yapısında açık bir şekilde yansıtılmıştır.

Her mezar, aslında ölen kişinin diğer dünyada sürdüreceği yaşamı güvence altına almak amacıyla bir “oda” şeklinde düzenlenmiştir. Bu nedenle mezarlara zengin mezar envanteri — kişisel eşyalar, silahlar, süs eşyaları, seramik kaplar ve diğer günlük kullanım araçları — yerleştirilmiştir. Böylece ölü gömme töreni yalnızca bir ayrılık eylemi değil, aynı zamanda merhumun öteki dünyadaki varlığını güvence altına almak amacıyla gerçekleştirilen törensel ve görkemli bir geçiş ritüeli olarak uygulanmıştır. Bu yaklaşım, bölgedeki eski inançların ve kültürel tasavvurların derinliğini ve sürekliliğini gösteren önemli kanıtlardan biridir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, N. (2022). Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde Erken Demir Çağı Mezar Tipolojisi: Sosyal Tabakalaşma Üzerine Bir Değerlendirme. *Amisos*, 1 (Orta Aras Havzası Özel Sayısı), 9–27.
- Aslanov, G., İbrahimov, B., & Kaşkay, S. (2002). *Древние некрополи Хараба-Гилана*. Bakı: Nurlan.
- Baxşəliyev, V. (2002). *Naxçıvanın Erkən Dəmir dövrü mədəniyyəti*. Bakı: Elm.
- Baxşəliyev, V. (2007). *Azərbaycan arxeologiyası* (I cild). Bakı: Elm.
- Belli, V. E. (2018). Van Yoncatepe Sarayı Demir Devri Nekropolü. *Amisos*, 3(5), 341–358.
- Cəfərov, H. (2020). *Qədim Qarabağ (Tarixi-arxeoloji tədqiqat: Tunc və Erkən Dəmir Dövrü)*. Bakı: Elm.
- Əliyev, E. (2018). *Ordubad rayonunun Tunc və İlk Dəmir dövrü arxeoloji abidələri*. Bakı: Elm və Təhsil.
- İbrahimli, B. (2012). Son Tunc və İlk Dəmir dövründə Naxçıvanda baş vermiş konfessional dəyişikliklər. *Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi Əsərlər*, No. 2 (47), 194–204.
- İbrahimli, B., & Aliyev, E. (2021). *I Plovdağ yaşayış yeri və nekropolunda arxeoloji tədqiqatlar – 2020*. Bakı: Xan, 108 s.
- İsmayılzadə, Q. S., & İbrahimli, B. İ. (2013). *Qızılburun nekropolu*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Sevin, V. (2004). Son Tunc/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 68(252), 355–400.
- Sevin, V., & Kavaklı, E. (1996). *Bir Erken Demir Çağ Nekropolü: Van/Karagündüz*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yığıtpaşa, D. (2016). Tuşpa/Altıntepe halk mezarlığı ve çanak çömleği. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 21, 409–434.

XVII. Yüzyıl Safevi-Gürcü Diplomasisinde Bir Bürokrat ve Müellif: Parsadan Gorgijanidze'nin Hayatı ve Faaliyetleri

Onur GÜVEN*

Özet

Safevi-Gürcü ilişkileri, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayıp uzun bir süre bölge tarihini etkisi altına alan bir boyutta gelişim göstermiştir. Farklı safhalardan geçen bu ilişkiler Şah I. Tahmasp ve Şah I. Abbas dönemlerinde genellikle savaş eksenli ilerlemiştir. XVII. yüzyıl ise Kafkasya'nın Safevi Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki rekabetin merkezinde olduğu, Gürcü Krallıklarının ise bu iki güç arasında varlık mücadelesi verdiği bir döneme denk gelmektedir. Safevilerin, Gürcüler üzerinde hâkimiyet sağladıkları Şah I. Abbas'tan sonraki evrede birçok Gürcü kökenli ailenin İran'a giderek merkezî idarede çeşitli görevler aldığı görülmektedir. Nitekim Gürcistan ve çevresindeki topraklarda yürüttüğü ardı ardına askerî seferler, bu toprakları doğrudan Safevilerin etkisi altına almakla kalmamış, aynı zamanda bölgeyi kitlesel göç yoluyla kendi topraklarına çekerek sıkı kontrol altında tutmalarını da sağlamıştır. Birçok Gürcü, İsfahan'da hizmete başlamış ve yavaş yavaş yeni bir yönetici elit veya farklı bir güç olarak Safevi iktidar yapısına entegre olmuştur.

Parsadan Gorgijanidze de Safevi yönetiminde valilik ve sarayda farklı kademelerde memuriyetler gibi üst düzey görevler almış Gürcü kökenli bir devlet adamıydı. Ayrıca Gorgijanidze'nin aile üyelerinin de görevler aldıkları bilinmektedir. Siyasi kimliğinin yanı sıra görevi boyunca ortaya koyduğu birçok eserde onun edebiyatçı ve tarihçi özelliğinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Gürcüce kaynaklar ile Safevi dönemine ait kronikler ışığında Gorgijanidze'nin hayatı ve Safevi sarayındaki bürokratik konumu üzerinden XVII. yüzyıl Safevi-Gürcü diplomasisinin kurumsal boyutları irdelenecektir. Çalışmanın temel argümanı, Gorgijanidze'nin gözünden Safevi devlet idaresinin işleyişini ele alarak resmî tarih anlatılarının dışında bir çerçeve oluşturmaktır. Sonuçta bu bildiri hem biyografik bir portre çizerek bu bürokrati tanıtmayı hem de onun eserleri ışığında XVII. yüzyıl Safevi-Gürcü siyasetine dair çok boyutlu bir anlatı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Gürcüler, Safeviler, Gorgijanidze, Diplomasi

* Öğr. Gör. Dr. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Ankara/ TÜRKİYE, onurguven08@gmail.com, ORCID:0000-0002-3640-2816

A Bureaucrat and Author in 17th Century Safavid-Georgian Diplomacy: The Life and Activities of Parsadan Gorgijanidze

Abstract

Safavid-Georgian relations developed in a way that significantly influenced the history of the region for a long period, starting from the first quarter of the 16th century. These relations, which went through different phases, generally progressed along a war-like axis during the reigns of Shah Tahmasp I and Shah Abbas I. The 17th century coincides with a period when the Caucasus was at the center of the rivalry between the Safavid State and the Ottoman Empire, and the Georgian kingdoms were struggling for survival between these two powers. Indeed, the successive military campaigns conducted in Georgia and the surrounding territories not only brought these lands directly under Safavid influence but also ensured their tight control by drawing the region into their own territories through mass migration. Many Georgians began serving in Isfahan and gradually integrated into the Safavid power structures as a new ruling elite or a different power.

Parsadan Gorgijanidze was a Georgian statesman who held high-ranking positions in the Safavid administration, including governorship and various official posts in the palace. Besides his political identity, he is also a prominent figure known for his literary and historical contributions, as evidenced by his numerous works throughout his tenure. This study will examine the institutional dimensions of 17th century Safavid-Georgian diplomacy through Gorgijanidze's life and his bureaucratic position in the Safavid court, using Georgian sources and chronicles from the Safavid period. The main argument of this study is to create a framework outside of official historical narratives by examining the functioning of the Safavid state administration through Gorgijanidze's eyes. Ultimately, this paper aims both to introduce this bureaucrat by drawing a biographical portrait and to present a multi-dimensional narrative of 17th century Safavid-Georgian politics in light of his accounts.

Keywords: Caucasus, Georgians, Safavids, Gorgijanidze, Diplomacy

Giriş

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde İran merkezli Safevi Devleti'nin kurulması bölge tarihini derinden etkileyen gelişmelerinde başlangıcını oluşturur. Bilhassa Gürcistan ve Osmanlı İmparatorluğuyla girilen münasebetler hem Kafkasya'da hem de Anadolu içlerinde siyasi anlamda değişimlerin yaşanmasına yol açmıştı. Kurulduğu evreden savaşlarla topraklarını genişletmeye başladığı sürece kadar Safevi idarecilerinin en temel vazifelerinden birisi “korunmuş topraklar (kaynaklarda geçtiği şekliyle memâlik-i mahrûsa)” olarak gördükleri egemenlik alanlarını rakip imparatorluklara karşı müdafaa etmekte. Bu bağlamda Gürcistan; batıda Osmanlıların, kuzeyde ise Rusların tehdidi altındaki Safevi Devleti'nin en kritik kuzeybatı sınırını oluşturuyordu. XVI. yüzyılın ilk yarısında Safevilerin, İran bölgesinde hâkimiyet kurup genişlemesi süreci; Osmanlıların Doğu Anadolu ve Mısır'ı fethederek doğuya yönelmesi ve aynı dönemde Rusya'nın Kafkasya'ya doğru inmesiyle tarihsel olarak paralellik göstermekteydi. Giderek daralan bu jeopolitik çemberde, stratejik kuzeybatı sınırlarında istikrarlı bir otorite tesis etmek Safeviler için daima hayati bir öncelik olmuştur. Birbiriyle rekabet hâlinde olan bu üç büyük gücün tam merkezinde yer alan Gürcistan ise coğrafi konumunun kaçınılmaz bir sonucu olarak her biriyle derin ve karmaşık bağlar geliştirmek durumunda kalmıştır (Maeda, 2021: 126).

Safevi Devleti'ni kuruluşundan itibaren önemli bir seviyeye ulaştıran Şah İsmail (1501-1524), Güney Kafkasya'ya yerleşmek ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hâkimiyet kurmak amacıyla birkaç defa Gürcistan'a sefer düzenlemiştir. Bu seferler sonrası Gürcistan Kralları ve Samtskhe İdarecileri Safevilerin vasalları olmuştur (Aydoğmuşoğlu, 2011: 233-234). Safevilerin Gürcistan'a yaptıkları seferler bilhassa Şah Tahmasb (1524-1576) döneminde sıklaştı. Bu dönemde Kartli Kralı X. David'in oğlu Luarsab (1527-1556) idi. Kral Luarsab iktidarı boyunca İran bölgesinden ve Osmanlılardan gelecek tehlikelere karşı dağınık vaziyetteki Gürcü Krallık ve İdarelerini bir araya getirmeyi amaçlıyordu. Bu bağlamda İmereti Kralı III. Bagrat ve Kaheti Kralı Levan ile iş birlikleri gerçekleştirilmişti. 1535 yılında III. Bagrat, Samtskhe İdaresine karşı savaş açıp bölgenin Atabegi Kvarqvare'yi esir aldığıında Luarsab da Javakheti'yi topraklarına bağlamıştır. 1545'te Osmanlılara karşı III. Bagrat'a Kral Luarsab yardım etmişti ama Kartli-İmereti birleşik orduları Sokhoisti mücadelesini kaybetmişti. Nitekim Kartli Kralı'nın itaatsizliği nedeniyle Safevi Şahı I. Tahmasb'ın farklı aralıklarla Gürcistan'a dört defa sefer düzenlediği görülmektedir. Bu seferler sonucunda ise müttefikler İmereti ve Kaheti Krallıklarını elden çıkarma durumunda kalmıştır. İki

Krallıkta Tahmasb'a bağlılıklarını bildirmiş; aynı zamanda Tiflis ve Samtskhe Atabegliğinden topraklarına bağladığı bölgeleri de kaybeden Luarsab, Batı Gürcistan'a geçmek zorunda kalmıştı (Şengelia, 2025: 245-246).

1555 yılında Osmanlılar ile Safeviler arasında bölgenin kaderini tayin edecek Amasya Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma doğrultusunda Osmanlılar ile Safeviler, Gürcistan'ı kendi aralarında paylaştılar. Kartli ve Kaheti Krallıkları, Samtskhe Atabegliğinin kuzey kesimi Safevilere; İmereti Krallığı, Samegrelo ve Guria İdareleri, Samtskhe Atabegliğinin batı kesiminde yer alan Tao-Klarceti ve Şavşat Osmanlı topraklarında kalmıştır (Kütükoğlu, 1993: 8-14). Gürcü Kral I. Luarsab, Amasya Antlaşması sonrasında bağımsızlığını elde etmek için mücadeleye devam etmiş Safevi hükümdarı, Karabağ Beylerbeyi Şahverdi Sultan'ı Kartli Krallığı'na karşı mücadele etmesi için görevlendirmişti. 1556 yılında başlayan bu mücadeleler neticesinde Kral Luarsab Gürcü kaynaklarında geçtiği ifade ile ülkesinin bağımsızlığı için savaşırken hayatını kaybetmişti ve Mtskheta bölgesine defnedildi. Gürcü halkı Luarsab'tan her dönem minnetle bahsetmektedir. Bu duruma vurgu yapan Kartlis Tskhovreba isimli kronikte, Kralın düşmana karşı ölümüne mücadeleye girişmesiyle Gürcistan'ın tamamını Müslüman olmaktan kurtardığını ve Gürcistan'ın var olmaya devam etmesini Luarsab'a borçlu olduğunu ifade etmektedir (Kartlis Tskhovreba Mariam Dedoplis Varianti, 1906: 480).

Kral Luarsab'ın gayretlerinden övgü dolu sözlerle bahseden Parsadan Gorgijanidze, Luarsab döneminde Gürcistan'ın küçük Krallıklar ve İdarelere bölünmüş olduğunu ve bunlar arasında düşmanca mücadelenin devam ettiğini vurgulamaktadır. Bu bölünmüşlük ortamından faydalanan Osmanlıların Batı Gürcistan'da; Safevilerin ise Doğu Gürcistan'da rahat hareket ettiklerini ifade eden Gorgijanidze, Gürcülerin bu güçlere karşı boş durmayıp mücadele verdiğini ama sayıca az olmalarından dolayı önemli bir karşılık verilmediğini belirtmektedir (Parsadan Gorgijanidzis İstoria, 1926: 89). Osmanlı Padişahı ve Safevi Şahı, Gürcistan'ı ikiye böldüklerinde Luarsab dışındaki bütün Krallıklar ve İdareler bu durumu kabul etmişlerdir. Gürcü kaynaklarında Kralın iyi bir komutan, korkusuz savaşçı, sağlam bir Hristiyan, adaletli ve iyi kalpli birisi olduğu belirtilirken, Osmanlıların özellikle de Safevilerin ondan çekindiği zikredilmektedir (Javakhishvili, 1945: 285-288).

1556'da Kartli Krallığı'nın başına Luarsab'ın 19 yaşındaki oğlu I. Simon çıktı. Bu dönemde Tiflis'in Safevilerin elinde olması nedeniyle Krallık merkezi Gori'deydi. Gürcistan'daki Kral ve İdarelerin birlikte hareket etmesi için gayret gösteren I. Simon

böylelikle Safevilere karşı verilen mücadelenin başarılı bir şekilde neticeleneceği inancındaydı. Bu amaçla Kaheti Kralı Levan'ın kızıyla evlenen Simon, böylelikle ikili ilişkileri sağlamlaştırılmış oldu. Simon'un hamlelerine karşılık olarak ise İran Şahı'yla beraber hareket eden ve Müslüman olan Davit (ilerleyen süreçte Davut Han adını alacaktır) mücadeleye başlamıştır (Kartlis Tskhovreba, 1906: 482).

Safevi Şahının Kartli'ye gönderdiği Davut Han idaresindeki birlikleri Kral Simon iki defa mağlup etmeyi başarmıştı. Ayrıca bu dönemde Gürcü kaynakları yerel bazı hanedan üyelerinin Safevilerin yanında durarak ülkesine ihanet ettikleri ifade edilmektedir. Gürcistan'a giren ve 1569'daki Safevi ordusuna yol göstericilik yapan Korghanashvili bu kişilerden birisidir (Şengelia, 2025: 247). Partkhisi bölgesinde gerçekleşen muharebede Safevi ordusunun sayıca üstünlüğüne rağmen Gürcü birlikleri Safevileri geri püskürtmeye muvaffak olmuştu. Kaçan Safevi askerlerinin peşinden gitmek isteyen Kral Simon komutasındaki atlı birlik, merkezî ordu birliklerinden uzaklaştı. Bu şekilde büyük bir muhafız alayından yoksun kalan Kral düşman askeriyeye yalnız kalmıştı. Bu esnada Korghanashvili, Gürcü askerleri arasında Kralı göstermiş; ardından Kralın yanındaki bütün askerleri öldürdükten sonra Simon'u esir olarak Şahın yanına göndermişlerdi. Şah Tahmasb uzun müddet Gürcü Kralına Müslüman olması yönünde telkinlerde bulunmuş ama bir türlü sonuca ulaşamamıştı. Bunun üzerine Kralı ve maiyetini Alamut bölgesindeki zindanlara hapsedtirmişti. Bu hadiseden sonra 10 yıl boyunca (1569-1578) Kartli'yi Davut Han yönetse de bölge halkı onun yanında hiçbir zaman yer almayacaktı (Kartlis Tskhovreba, 1906: 482-486). 1590 yılında ise Safevi ile Osmanlı İmparatorluğu arasında barış antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma neticesinde Safeviler bütün Güney Kafkasları ve Azerbaycan topraklarını Osmanlılara bırakmış; Gori, Lori ve Tiflis gibi müstahkem kalelere Osmanlılar güçlü garnizonlar yerleştirerek bu sahanın kuvvetlenmesini hedeflemişlerdi (Kırzioğlu, 1998: 92-101).

Kartli Krallığı'nda durum böyleyken Kaheti Krallığı XVI. yüzyılın sonlarına doğru 3 büyük devlet olan Safevi, Osmanlı ve Rusya'nın vasalı hâlindeydi. Kartli Krallığı'nın yapmış olduğu mücadelelere katılmayan Kaheti Kralı II. Aleksandre (1574-1605) bu sayede ülkedeki huzuru muhafaza etmeye gayret ediyordu. 1601 yılında Kaheti'de bir darbe olmuş ve babasını kilisede inzivaya çekilmesi için zorlayan II. Aleksandre'nin oğlu David, kardeşi Giorgi'yi de ele geçirerek Krallığını ilan etmişti (Gogoladze, 2019: 2). Ancak kısa süre sonra David'in beklenmedik ölümü sonrasında inzivada olan II. Aleksandre yeniden tahta oturarak tutsak olan oğlu Giorgi'yi

hapisten kurtarmıştır.

Kaheti Krallığı'nın bu dönemlerde Rusya ile siyasi ve diplomatik yakınlaşması söz konusuydu. Dönemin güçlü hükümdarlarından Safevi Şahı I. Abbas (1578-1629) bu durumdan oldukça rahatsızdı. Ancak bu evrede Osmanlı Devleti ile verdiği mücadelede Rusya'nın desteğini beklediği için Kaheti Kralı II. Aleksandre'nin Rusya'yla olan ilişkilerine herhangi bir müdahalede bulunmadı. Safevi Devleti'nde çok geçmeden askerî ve idari anlamda önemli değişimler yaşanmıştır. Şah Abbas birçok alanda dikkate değer yenilikler gerçekleştirmişti. Bunlar arasında askerî hamleler ön plana çıkıyordu. Neticede ise Şah Abbas'ın faaliyetleri sonucunda Safevilerin kuvveti önemli ölçüde artmıştı. Askerî reformların temelini oluşturan ve Şahı adeta yönlendiren ise çocukken kaçırılarak İran'a götürülen ve zamanla Safevi kimliğine bürünün Gürcü kökenli Allahverdi Han Undiladze idi (Savory, 1985: 891-892). Allahverdi Han tıpkı Parsadan Gorgijanidze gibi Safevi idaresinde görev yapan Gürcü bir devlet adamıdır. Onun yaptıkları kendisinden sonra gelen diğer yöneticilere de örnek oluşturmıştır. Reformları başarıyla sonuçlandıran Şah Abbas'ın en büyük amacı 1590'da Osmanlılarla yaptığı muharebede kaybettiği toprakları geri almaktır. Bu amaçla Kartli ve Kaheti Krallarını davet ederek bir anlaşma yapmak istemişti. Şahın bu teklifini bir müddet düşünen II. Aleksandre, Şahın yanına gitmeye karar vermiştir. Bunun üzerine Şah Abbas neredeyse bir yıl boyunca Gürcü Kralını yanında tutmuştu. Şahın gerçekleştirdiği tüm bu girişimler sonuç vererek Osmanlıları bu aşamada mağlup etmeyi başarmıştır (Bilge, 2005: 65).

Safeviler için Osmanlı tehlikesi sonrası Güney Kafkaslardaki diğer bir sorun Ruslardı. Bundan kaynaklı olarak Rusya-Kaheti ilişkileri hakkındaki düşüncelerini tamamen değiştiren Şah Abbas, Alexandere ile birlikte küçük oğlu Konstantine idaresinde Safevi askerlerini göndermiştir. Küçük yaştan itibaren Safevi Devleti'nde esir olarak tutulan Konstantine zaman içerisinde Müslüman olmuştu. II. Aleksandre Şah Abbas'tan aldığı direktif doğrultusunda oğluna Şirvan harekâtı esnasında yardım etmesi gerekiyordu. Şah Abbas burada stratejik bir hamle yaparak Konstantine'ye öz babasını öldürüp, Kaheti'nin idaresini ele geçirme gibi gizli bir görev tevdi etmişti (Gabashvili 1957: 234-236).

1605 yılında Kral Aleksandre, Zakatala şehrinde Rus elçilerini kabul edecekti. Bu sırada Şahtan aldığı görevi yerine getirmek maksadıyla Konstantine ve yanındaki Safevi askeri bölgeye ulaşmıştı. Toplantı devam ederken Konstantine öncelik olarak Aleksandre'nin oğlu kardeşi Giorgi'yi öldürdü. Kral Aleksandre oğlunu kurtarmak

isterken aralarında çatışma başladı. Ardından toplantıya katılan ve Aleksandre'yi korumak isteyen bütün Kahetili soylular kılıçtan geçirildi (İskender Bey Münşî-yi Türkmen, 2019: 638). Babasının ve kardeşinin kellelerini Şah Abbas'a gönderen Konstantine kendini Kaheti Kralı olarak ilan etti. Bu hadislerin ardından Kaheti'de Safevileşme tehlikesi baş gösterdi ancak bölge ahalisi baba ve kardeş katli birini Kral-ları olarak kabul etmediler. Ona karşı başlatılan isyan hareketinin başına Aleksandre'nin gelini, David'in eşi Kraliçe Ketavan geçmişti (Jamburia, 1973: 327). Aynı yıl Konstantine'yi öldüren isyancılar Safevi askerlerini kısa süreliğine de olsa bölgeden kovdular. Osmanlı ile yaptığı savaştan dolayı Şah Abbas geri çekilmek zorunda kaldı ve Kaheti Kralı olarak II. Aleksandre'nin torunu, Kraliçe Ketevan'ın oğlu I. Teymuraz (1606-1632) tahta geçişini onayladı. 1612'de Safevilerle Osmanlılar arasında bir barış antlaşması imzalandı. Bundan faydalanan Şah Abbas, 1614 ile 1617 yıllarında kendi komutasında Kaheti'ye çeşitli seferler düzenledi. Bu seferler sonucunda bölgenin köyleri ve kentleri yerle bir oldu, halkın büyük bir kısmı ise bu seferlerde hayatını kaybetti. Bu savaşların sonucunda ise çoğu Gürcü, Safevi topraklarına göç ettirildiler (İskender Bey Münşî-yi Türkmen, 2019: 670-671).

Safevi hükümdarı Şah Abbas, Kaheti yöneticisi I. Teymuraz'ın bölgedeki Müslümanları katletmesini gerekçe göstererek Mart 1616'da Gürcistan üzerine cezalandırıcı bir askerî harekât başlatmıştır. Safevi ordusunun "kurçî, gulam ve tüfekçi" gibi elit birliklerinin görev aldığı bu sefer, bölgede ağır bir yıkıma yol açmıştır. Şah Abbas, Gürcü komutan Giorgi Saakadze'nin* kendi saflarına sığınmasını da stratejik bir fırsata çevirerek Gürcü topraklarında sistematik bir yağma, kıyım ve zorunlu göç süreci yürütmüştür. Bu olaylar silsilesinde Kartli Kralı II. Luarsab, diplomatik bir aldatmacayla Safevi karargâhına getirilmiş ve kısa süre sonra idam edilmiştir (İskender Bey Münşî-yi Türkmen, 2019: 670-680).

* XVII. yüzyılın başlarındaki en önemli Gürcü askerî ve siyasi figürlerinden biri olan Saakadze, Büyük Mouravi veya çeşitli kaynaklarda Mourav Beg, Maghraw, Meurab ve Mehrou olarak da bilinir. Giorgi'nin babası Siavush Saakadze, sadakatli hizmetlerinden dolayı günümüz Kaspi bölgesinde yer alan Kartli'nin aşağı kesimlerinde topraklar verilen bir aznaur idi. Gürcistan, Osmanlılar ve Safevilerle karşı mücadele ederken, Giorgi Saakadze kendini gösterdiği çeşitli seferlere katıldı ve Kartli'nin Kralı II. Luarsab'ın yakın bir dostu ve önemli bir idarecisi olan Zurab Eristavi'nin damadı oldu. Saakadze, 1608'de Tiflis'in mouravisi (üst düzey idareci) olarak atandı. 1609 yazında Osmanlılar, Kral Luarsab'ı ele geçirmek amacıyla Kartli'ye ani bir baskın düzenledi. Ancak Saakadze hızla yerel bir milis gücü oluşturdu ve Tashis-kari'de Osmanlı birliklerini mağlup etti. Bu hadise Saakadze'nin ilk kendini gösterdiği yer olmuştur. İlerleyen evrede İran'a kaçmak durumunda kaldı. İsfahan'a vardığında Şah Abbas tarafından karşılandı ve Şah Abbas onun askerî yeteneğini ve zekasını fark etti. Akabinde Saakadze Müslümanlığı kabul etti ve Şah'ın hizmetine girerek birkaç seferde Safevi birliklerini komuta etti. Neticede Giorgi Saakadze, Gürcistan tarihinin en popüler ancak tartışmalı figürlerinden biri olmuştur. Bazıları onu ülkesine ihanet eden biri olarak kınarken, diğerleri onu ulusal kahraman olarak onurlandırmıştır. Bkz. (Mikaberidze, 2007: 561-563).

I. Teymuraz bu dönemde bazen Osmanlı'dan bazen de Rusya'dan yardım almak için çaba gösteriyordu. Gürcülerin bu denge politikasına kızan Şah Abbas elinde eser olarak tuttuğu Teymuraz'ın aile üyelerini öldürerek Krala göz dağı vermek istedi. Bu doğrultuda oğulları Levan ve Aleksandre'yi hadım ettirdi. Buna dayanamayan Levan aklını yitirirken diğer oğlu ise vefat etti (Gabashvili: 1957: 238). Şah daha sonra Kraliçe Ketevan'dan dinini değiştirmesini istedi. Ketevan, Kaheti halkını Safevilere karşı isyanı etmeleri için teşvik etmiş bundan dolayı da Gürcü halkı arasında önemli bir konuma ulaşmıştı. Şah, onun din değiştirmesiyle Gürcüler üzerinde manevi kırılmanın önünü açmayı hedefliyordu. Ancak Kraliçe Ketevan, Şahın din değiştirme teklifini kabul etmedi ve ardından 1624 yılında kaynaklarda geçtiği şekliyle korkunç bir surette öldürüldü (Baramidze, 1949: 314 vd.). Kraliçe Ketevan'ın sağlam duruşu ve Gürcü halkı için fedakarlığı o dönemde Gürcüler üzerinde önemli iz bıraktı. Teymuraz ise Kraliçeyle ilgili bir eser kaleme alarak Gürcü ulusu nazarında önemini vurguladı. Bu eser dönemin panoramasını çizmesi açısından da kıymetli bir kaynak konumundadır (Baramidze, 1949: 321-329).

Şah Abbas'ın askerî harekâtı Kartli'nin ardından Kaheti bölgesine yönelmiş ve başta Zagem olmak üzere birçok yerleşim yeri tamamen harabeye çevrilmiştir. Dönemin kaynaklarında yer alan ve abartılı olduğu düşünülen verilere göre, bu süreçte 60.000 civarında insan katledilmiş, 100.000 kişi ise İran'ın iç kesimlerine tehcir edilmiştir. Esir pazarlarında Gürcü tutsakların son derece cüzi bir fiyata satılması ve yaşanan büyük trajedi, Şah Abbas'ın günümüz Gürcü toplumsal hafızasında hâlâ “lanetli” bir figür olarak hatırlanmasına zemin hazırlamıştır (Lang, 1952: 523).

Safevi seferlerinin ardından bölgenin demografik yapısı altüst olmuş; Şirvan ve Karabağ halklarının yanı sıra Gürcü, Ermeni ve Yahudilerden oluşan on binlerce kişi Horasan, Gilan ve Mazenderan bölgelerine zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bu yıkımlar neticesinde Gürcistan nüfusunun yarısından fazlasını kaybetmiş, Tiflis'in nüfusu ise 60.000'den 20.000'e gerilemiştir. Şahın faaliyetleri sadece demografiyi değil ekonomik hayatı da felç etmiştir. Uygulanan ağır vergiler halkı yoksulluğa sürüklerken tarım, ipek üretimi ve ticaret durma noktasına gelmiş, 40.000 civarında hayvanın ganimet olarak ele geçirilmesiyle hayvancılık da büyük darbe almıştır. Nitekim dönemin kaynaklarında bu seferlerin bilançosu 70.000 ölü ve 130.000 tutsak olarak aktarılmaktadır. Bu rakamlar abartılı kabul edilse dâhi Safevi ordusunun Gürcistan'da yarattığı tahribatın vahametini gözler önüne sermektedir (İskender Bey Münşi-yi Türkmen, 2019: 670-671).

Bir süre sonra uzun yıllar boyunca devam eden Kartli ve Kaheti bölgesindeki savaşlar Şah Abbas'ın taviz vermesine neden olmuştur. I. Teymuraz ile barış görüşmesini yürüten Abbas onu Kartli-Kaheti Kralı olarak tanıdı. Safevi Şahının vasallığını kabul eden Teymuraz yine de tam bağımsızlık için mücadele vermeye devam etti. Şah Abbas'ın 1629'da ölümü sonrası Kral Teymuraz, komşu Müslüman ülkelere saldırıda bulundu. Şah Abbas sonrası tahta geçen Şah Safi (1629-1642) Kartli-Kaheti Krallığı'na Rostom'u getirdi (1632-1628). Kral olmadan önce Hüsrev/ Kaikhosro Mirza olarak bilinen Rostom, Davut Han'ın çocuğuydu. Küçüklüğünden itibaren Safevi sarayında yetişen Rostom zaman içerisinde önemli bir devlet adamı kimliğine büründü ve Şah Abbas tarafında "Kullar Ağası"* görevine getirildi (Anchabadze, 2014: 63).

Yaşanan bu gelişmelerin akabinde İmereti'ye sığınmak zorunda kalan Teymuraz bir süre sonra Kaheti'yi tekrar geri aldı. Akıllı bir siyaset güden Teymuraz, Rostom ve Safevi Şahı ile anlaşıldıktan sonra Kaheti Kralı olarak tanındı. Kartli'nin idarecisi olan Rostom Han Tiflis, Gori ve Surami gibi bölgenin önde gelen kalelerini ele geçirerek buralara Safevi muhafızlarını yerleştirdi. Bu sayede ise Safevi Şahı nazarında kendi konumunu güçlendirmiş oldu (Lang, 1952: 523-526). Ayrıca Kral Teymuraz tarafından göreve getirilen devlet adamlarını uzaklaştırarak kendine sadık kişileri yerleştirdi. Kartli ve çevresinde birtakım reformlar hayata geçirdi ve bazı devlet makamlarını Farsça isimlerle değiştirdi (Gabashvili: 1957: 238-240). Buradaki amaç Safevi yönetim mekanizmasını Gürcü idarelerine taşıyarak istikrarlı bir yönetim sağlamaktır.

Şah Safi'den sonra başa geçen Safevi Şahı II. Abbas (1642-1666) dedesi I. Abbas'ın Kaheti'yi tamamen yerle bir ederek oraya Türkmenleri yerleştirme planına gerçekleştirme kararı almıştı. Bölgeye yerleşecek Türkmenlerin Gürcü baskınlarından koruması amacıyla II. Abbas'ın emriyle Bahktrioni Kalesi inşa edilmiştir. Ayrıca Alaverdi Manastırının etrafı surlarla çevrilerek kale olarak kullanılmaya başlanmıştı. İki kaleye de Safevi garnizonu yerleştirilmişti. Gürcü kaynaklarına göre Türkmenlerin göç ettirilmesi ile Kaheti'de tarım faaliyetleri durdurma noktasına gelmişti. Buna bir de Safevi sarayı muhafızlarının bölge halkına sert tavırları eklenince durum daha da kötü bir hâl almıştı (İskender Bey Münşi-yi Türkmen, 2019: 670-672). Özellikle

* Kullar Ağası (Qullar-aqası) makamı, Safevi Devleti'nin seçkin askerî sınıfı olan gulam birliklerinin başkomutanlığını ifade etmektedir. Azerbaycan Türkçesinde "kölelerin efendisi" manasına gelen bu ünvan, "kullar ve ağa" kelimelerinin terkiibinden oluşmuştur. Bu stratejik mevkiyi işgal eden devlet adamları, Safevi idari ve askerî hiyerarşisi içindeki en önemli figürler arasında yer almıştır. Öyle ki devletin son dönemlerine gelindiğinde Kullar Ağası, Kurçibaşı ünvanının ardından devletin en yetkili ikinci askerî otoritesi konumuna yükselmiştir. (Gabashvili, 2007: 38-40).

dağlık bölgelerde yaşayan halk aşırı kaygılıydı onlar Rusya'ya yardım göndermesi için elçi göndermişlerdi. 1658'de Teymuraz bu amaçla Rusya'ya gitmiş; ancak bu dönemde Ruslar, Gürcülere yardım gönderecek bir vaziyette değillerdi (Anchabadze, 2014: 57-60).

1660 yılında Kaheti'de Safevi idaresine karşı isyan başlamıştı. İsyan hazırlıklarına Aragvi Eristavisi Zaal adında birisi önderlik ederken karşılıklı küçük çaplı mücadelelere oğlu komutanlık ediyordu. İsyanın başındaki asıl yönlendirici ise dönemin önemli soylu ailelerinden olan Bidzina Cholokashvili'ydi. Yardım maksadıyla Kartli'den diğer yerel eristavileri de gelmişti. Ani bir harekâtla Bahktrioni ve Alaverdi'de konuşlu Safevi muhafızlarının üzerine gidilerek mağlup edilmişlerdi. Böylelikle isyanın başlangıç aşaması başarılı olmuştur (Şengelia, 2025: 249-250). Bu isyan neticesinde Safeviler gerçek anlamda bölgeden uzaklaştırılmasa da Kartli ve çevresinin tamamen Safevi idaresine geçmesi engellenmiş oldu. Hadisenin ardından Kaheti idarecisi Rostom Han'ın vefatı üzerine Kartli Kralı V. Vahktang Şahnavaz (1668-1675) bölgede hâkimiyeti ele geçirmişti. Vahktang stratejik bir hamleyle isyanlar dolayısıyla ülkeye saldırı niyetinde olan Safevi Şahı II. Abbas'ı durdurmak amacıyla isyana önderlik eden Bidzina Cholokashvili ve Kartli'deki yerel eristavilerin Şaha teslim olmalarını sağlamıştı. Şah onlardan dinlerini değiştirmelerini istemiş; bu teklif kabul edilmeyince Gürcü idareciler, isyan sırasında askerlerinin öldürülmesine neden olan Türkmenlere teslim edilmiştir (Kartlis Tskhovreba, 1906: 489).

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kartli ve Kaheti Krallıklarının yönetimi Safevi Şahları tarafından tayin edilen Müslümanların elindeydi. Kartli-Kaheti'yi birleştirmeyi hedefleyen V. Vahktang Batı Gürcistan Kral ve İdarecileriyle sıkı bir bağ kurmak istiyordu. Ayrıca İmereti Krallığı'ndaki karışıklıktan faydalanan Kral Vahktang, tahta oğlu Arçil'i çıkarttı. Ancak Osmanlıların isteği üzerine oğlunu geri çağırmak zorunda kaldı. Kral Vahktang bundan sonra oğlu Arçil'i Kaheti Krallığı'na getirmeye çalışsa da bunda muvaffak olamadı (Anchabadze 2014: 60-63). Bölgenin idaresi XVIII. yüzyılın başına kadar Safevilerin elindeydi bir süre kendini Safevilerin vasalı olarak gören Vahktang onlarla olan ilişkilerini özen gösteriyordu.

V. Vakhtang'ın halefi olarak Kartli tahtına oturan XI. Giorgi, Safevi egemenliğini kırmak amacıyla 1688'de bir ayaklanma başlattıysa da yenilgiye uğrayarak İmereti'ye sığınmıştır. Bunun üzerine Safevi Şahı, Kartli yönetimini I. Teymuraz'ın torunu I. Erekle'ye devretmiştir. Tahta geçiş sürecinde Rusya'nın yardımına güvenen ancak umduğunu bulamayan Erekle, yönünü İran'a çevirmiş ve Müslümanlığı seçe-

rek Kartli Krallığını kesinleştirmiştir. Öte yandan tahtını askeri yollarla geri alamayacağına anlayan XI. Giorgi, bizzat Şahın huzuruna çıkarak onun güvenini tazelemiştir. Bu hamlesi sonuç vermiş ve Şah, Kartli'yi yeniden XI. Giorgi'ye verirken I. Erekle'yi Kaheti bölgesine atamıştır. Krallığının elinden alınmasına rağmen Safevi ordusunun Afganlara karşı düzenlediği harekâtlara katılan Erekle, bu savaşlarda ölmüştür. Ayrıca 1711 yılındaki bu mücadelelerde Kartli Kralı'nın veliahtı da yaşamını yitirmiştir (Maeda, 2021: 138-140).

Batı Gürcistan'da XVII. yüzyılın ikinci yarısında feodal yapı içerisinde karışıklıklar meydana gelmişti. Samegrelo, Guria ve Abhazya idarecileri hem kendi aralarında hem Gürcü Krallıklarıyla savaş içerisindeydiler. Bu durumdan faydalanan Osmanlı İmparatorluğu, Batı Gürcistan üzerinde etkisini daha da arttırdı. Gürcü kaynaklarına göre doğu kesiminde olduğu gibi batıda da nüfus gitgide azalıyordu (Jamburia, 1973: 335). Kuzey Karadeniz kıyılarında Kartli'nin merkezi ve Kaheti'nin doğusundan boşalan yerleri Güney Kafkaslardan gelen dağlık bölge insanları doldurmaya başlamıştır. Bu dönemde Kartli idaresinde Kral VI. Vahktang (1703-1724) bulunmaktaydı.

Yukarıda kısaca ifade edilen Safevi-Gürcü münasebetleri XVI. yüzyılın başlarında Şah İsmail ile genel anlamda bir sınır güvenliği ve askerî tahakküm arayışı olarak başlayıp XVII. yüzyıla gelindiğinde büyük demografik tehcirler ve derin bir bürokratik entegrasyonla sonuçlanan farklı bir mücadeleyi evirmiştir. Şah Tahmasp ve bilhassa Şah I. Abbas dönemlerinde gerçekleşen yıkıcı askerî harekâtlar, bir yandan Gürcistan coğrafyasını fiziki ve demografik olarak dönüştürürken diğer yandan esir edilen veya Safevi hizmetine giren Gürcü elitlerinin devlete katılması, devlet merkezinde güçlü bir Gürcü askerî-idari aristokrasisinin doğmasına yol açmıştır.

1. Safevi Ülkesinde Gürcü Nüfuzu

Safevi Devleti ile Gürcüler arasındaki münasebetler, devletin teşekkül ettiği XVI. yüzyılın başlarına, Gürcülerin Şah İsmail'in ordusundaki askerî birliklerle yana mücadele ettiği döneme kadar uzanmaktadır. Bu tarihsel etkileşim Şah I. Tahmasp'ın Gürcistan coğrafyasına düzenlediği dört askerî harekât neticesinde esir alınan kitlelerin Safevi topraklarına nakledilmesiyle demografik bir boyut kazanmıştır. Özellikle 1554 yılındaki sefer sonucunda Kafkasya'dan yaklaşık otuz bin kişinin İran'a zorunlu göçe tabi tutulduğu ve büyük bir kısmını kadınlarla çocukların oluşturduğu bu grubun, doğrudan Şahın ve devlet ricalinin haremlerine dâhil edildiği bilinmektedir (Matthee, 2001: 493).

Safevi devlet idaresi içerisine Gürcülerin entegrasyonu askerî, siyasi ve iktisadi aşamaları bulunan oldukça karışık bir süreçtir. İlk etapta İran coğrafyasına esaret yoluyla intikal ettirilen bu kitle zamanla Safevi yönetiminin stratejik öncelikleri doğrultusunda hem bürokrasi ve orduda hem de devletin ekonomik faaliyetlerinde kilit birer figür olarak konumlandırılmıştır. Safevi Devleti'nin idari mekanizmasını sağlamlaştırma, askerî gücünü tahkim etme ve merkezi kaynakları kontrol altına alma arayışında Gürcü, Ermeni ve Çerkes topluluklar önemli birer kaynak hâline gelmiştir. Ancak Kafkasya kökenli bu halkları yalnızca “köle” statüsünde birer iş gücü ya da “vasıfsız” olarak tanımlamak yanlış bir ifade olacaktır. Zira bu topluluklar, Safevi devlet idaresinin inşasında sivil ve askerî hamlelerde aktif birer katılımcı olarak yer almışlardır. Söz konusu entegrasyon sürecinin niteliğini kavramak için jeopolitik dengeler, yerel aristokrasinin iç dinamikleri ve Safevi merkeziyle olan fiziksel ve psikolojik mesafeler gibi temel belirleyicileri göz önünde bulundurmak gerekmektedir.*

Şah I. Abbas'ın saltanat yılları (1588-1629) ise İran coğrafyasındaki Kafkas kökenli nüfusun büyük ölçüde arttığı bir evreyi oluşturur. 1614 ile 1616 yılları arasında Kafkasya'da yürütülen seferler sonucunda binlerce Gürcü esir edilerek güney bölgelerine sürülmüştür. Bu süreçte Zagem, Şirvan ve Karabağ'da ikamet eden Müslüman, Ermeni ve Yahudilerden oluşan on beş bin ailenin, bölgeyi kalkındırmak gayesiyle Mazenderan'daki Faraḥabad'a yerleştirildiği aktarılmaktadır. Göç ettirilen kitlelerin sayısı hakkında dönemin kaynakları kıymetli veriler sunmaktadır. Parsadan Gorgijanidze ve Seyyah Jean Chardin seksen bin ailenin Mazenderan ve civarına sürüldüğünü kaydederken (Parsadan Gorgijanidzis İstoria, 1926: 89-91; Chardin, 2014: 285-297). İskender Bey Münşi 1616 seferindeki Gürcü esir sayısını yüz otuz bin olarak vermektedir (İskender Bey Münşi-yi Türkmen, 2019: 671). Gerçekleşen bu kitlesel demografik hareketliliğin izleri XIX. yüzyıla dek İran geneline yayılmış Gürcü yerleşimlerinde belirgin bir şekilde varlığını korumuştur (Matthee, 2001: 494).

Şah Tahmasb döneminde düzenlenen seferler ve sonrasında uygulanan göç politikaları bu halkların Safevi nüfuzuna girmesini sağlamakla kalmamış aynı zamanda saray hiyerarşisinde “farklı bir güç” olarak adlandırılan yeni bir elit sınıfın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Özellikle Şah I. Abbas'ın stratejik hamleleriyle ilerleyen bu süreç, Kafkas unsurlarının siyasi ve sosyal hayatın her kademesinde belirleyici aktörler hâline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, XVII. yüzyıl Safevi siyasi yapısını anlamanın ötesinde, genel İslâm tarihindeki *kul/köle* (*qollar/golam*) kurumlarına dair bilgileri de dönüştürecek bir öneme sahiptir.

* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Farajî, 2024: 177-191).

Gürcü nüfusunun göç ettirilmesine dair yapılan tespitler arasında bu kitlenin Safevi ekonomisinin can damarı olan ipek üretimindeki teknik işçiliği yatmaktadır. Dönemin kaynaklarından Tavernier, Mazenderan bölgesindeki en nitelikli ipek üretiminin bizzat Gürcü yerleşimciler tarafından gerçekleştirildiğini vurgulayarak bu ekonomik katkının boyutunu teyit etmiştir (Farajı, 2024: 178). Dolayısıyla Gürcülerin tehciri, yalnızca siyasi bir cezalandırma değil ayrıca Safevi devletin üretim kapasitesini artırmaya yönelik stratejik bir iş gücü transferi şeklinde yorumlamak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Safevi idaresi altında yaşayan Gürcüler devletin kendilerinden beklediği askerî ve ekonomik verimliliği sağladıkları müddetçe kültürel ve inanç anlamında kimliklerini muhafaza etme noktasında dikkate değer bir esneklik alanına sahip olmuşlardır. Pietro Della Valle'nin gözlemleri, Safevi ordusundaki Gürcü süvarilerinin “zahiren Müslüman görünseler de batını olarak Hristiyanlık geleneklerine bağlılıklarını sürdürdüklerini” ortaya koymaktadır (Mamistvalishvili, 2023: 12-13). Bu kültürel duruma dair en somut örneklerden biri de 1620'deki şarap yasağı döneminde yaşanmıştır. Şah I. Abbas'ın kesin talimatına rağmen Fars Eyaleti Valisi İmam Kulu Han'a* duyulan hürmet ve onun stratejik önemi nedeniyle bu bölgede yasak katı bir şekilde uygulanmamıştır (Gabashvili, 1957: 244). Neticede Safevilerin Gürcülere karşı tutumu dinî bir asimilasyon gayesinden ziyade fayda sağlama üzerine kurgulanmıştır. Devletin Gürcü insan kaynağından askerî ve iktisadi açılardan azami düzeyde istifade etme isteği, bu topluluğun kültürel ve dinî dokusuna yönelik radikal müdahalelerin önünü kesmiş; devletin yüksek menfaatleri uğruna belirli bir kimliksel esneklik tanınmıştır.

Dönemin kaynaklarına yansıyan ifadelerden hareketle özellikle Gürcü idareci tabakanın vatanlarıyla bağlarını tamamen koparmış ve mutlak bir sadakatle eğitilmiş klasik “gulam ya da köle-asker” tiplerini olarak gösterilmektedir (Chardin, 2014: 295-302). Oysa güncel çalışmalar bu kişilerin sanılandan çok daha karmaşık bir durumun olduğunu ortaya koyar. Bu bireyler, Safevi toplumuna bütünüyle asimile olmuş basit birer hizmetkar olmanın aksine, kökenleriyle olan bağlarını ve kültürel

* İmam Kulu Han, XVII. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nde görev yapmış, Gürcü kökenli son derece kudretli bir komutan ve devlet adamıdır. Ünlü Safevi komutanı Allahverdi Han'ın oğludur. Babasının 1613'teki vefatının ardından devletin en zengin ve geniş eyaletlerinden biri olan Fars bölgesinin yöneticiliğine getirilmiştir. Şiraz merkezli bu yönetiminde muazzam bir servete hükmetmiş, sanatı ve mimariyi destekleyerek bölgede adeta bağımsız bir hükümdar kadar prestij kazanmıştır. İmam Kulu Han'ın ulaştığı önemli askerî güç, popülerite ve ekonomik bağımsızlık, Şah I. Abbas'ın ölümünden sonra tahta çıkan Şah Safi'de ciddi anlamda tedirginlik yaratmıştır. İleride bir tehdit veya isyan odağı olabileceğinden çekinilen İmam Kulu Han, 1632 yılında Şah Safi'nin doğrudan emriyle oğullarıyla birlikte idam edilmiş ve hanedanlığının gücü tasfiye edilmiştir. Bkz. (Floor, 2001: 164-173).

kimliklerini belirli ölçüde muhafaza etmeyi başarmışlardır (Maeda, 2021: 129-131). Safevi idari sistemindeki Gürcü yöneticiler farklı inançlar, diller ve siyasi gelenekler arasında köprü kurabilen sınır ötesi kimlikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu bu Gürcü idarecilere verilen ünvanlar da önemli bir hiyerarşik sisteme işaret etmektedir. Safevi toplumsal ve idari organizasyonunda “Mirza” ünvanının kullanımı ismin konumuna göre kökten değişen semantik bir ayrım barındırmaktaydı. Bir şahıs isminden sonra kullanılan ünvan (Abbas Mirza örneğinde olduğu gibi) doğrudan hanedan mensubiyetini ve şehzadeliliği simgelerken; ismin başına getirilen “Mirza” (Mirza İbrahim gibi) kişinin sivil bürokrasiye, kalem ehline veya genellikle farklı (Tacik gibi) kökenli entelektüel sınıfa mensup olduğunu ifade etmekteydi. Bu terminolojik ifadeler Safevi toplumunda kökleri olan sınıfsal bir belirleyiciydi ve geç dönem Safevi İran’ında Gürcü prensleri için de bu ünvanın “Prens” statüsünü karşılayacak şekilde yaygınlaştığı görülmektedir (Maeda, 2022: 212-215). Nitekim Gürcülerin Safevi saray kurumlarına başlangıçta zorunlu yollarla dâhil edilmesi zamanla bu nüfusun devlet merkezinde güçlü bir siyasi ortam oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Sayıca hızla artan bu Kafkas kökenli figürler saray içerisindeki güç dengelerinde kritik mevkilere ulaşarak devletin karar alma mekanizmalarında etkili birer odak noktası hâline gelmişlerdir.

Bu idari yapının bir parçası olarak, Bagratlı hanedanı gibi çevre bölgelerden gelen soylular, İslâmiyet’i kabul etmeleriyle birlikte Safevi saray protokolünde hanedan üyesi muamelesi görmeye başlamış ve “Safevi Prensi” statüsü kazanmışlardır. Bu entegrasyon sürecinin en belirgin tarihsel figürlerinden birisi Luarsab’ın oğlu Prens David’tir. 1560’lı yılların sonuna doğru beraberindekilerle birlikte Safevi sarayına iltica ederek din değiştiren David, bu sadakatinin karşılığı olarak Tiflis hükümdarlığı ile taltif edilmiştir. Gürcü literatüründe “Davut Han” adıyla da anılan XI. David böylelikle Kartli Krallık tahtına oturan Bagrat kökenli ilk Müslüman hükümdar olarak tarihe geçmiştir (Şengelia, 2025: 253).

Şah Tahmasb’ın Kafkasya’ya yönelik izlediği siyaset aslında stratejik kararlar barındıran bir diplomasi içermekteydi. Bu dönemde iktisadi refahıyla öne çıkan Kaheti, Safevi hazinesi için potansiyel bir gelir kaynağı olmasının yanı sıra merkezî otoriteye bağlanmak istenen Şirvanşahlar toprağına yakınlığıyla da jeopolitik bir önem arz ediyordu. Özellikle isyancı Elkas Mirza’nın Şirvanşah topraklarındaki varlığı Tahmasb’ın bölgeyi doğrudan kontrol altına alma önceliğini pekiştirmiştir. Öte yandan Kartli, Osmanlı İmparatorluğu’na tabi olan Gürcü Prenslikleriyle sınırdaş

olması hasebiyle stratejik açıdan çok daha kritik bir konumdaydı. Sahip olduğu bu jeopolitik avantajı kullanan Kartli Krallığı Safevi hâkimiyetine karşı dirençli bir duruş sergileyerek tam bir bağılılık göstermekten kaçınmıştır. Bu dirençli yapıya rağmen Şah Tahmasb, Gürcü ve diğer Kafkas unsurlarının devlet bürokrasisi ve askerî yapıyla entegre olmasını sağlayacak kurumsal temelleri atmıştır. Tahmasb'ın başlattığı bu entegrasyon politikaları ve Kafkasya üzerindeki sistematik baskısı, kendi döneminde henüz tam olgunluğa erişmemiş olsa da halefleri döneminde (özellikle Şah I. Abbas devrinde) zirveye ulaşacak olan yönetici kesimin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Tahmasb için kaynaklar devletin demografik ve siyasi çehresini değiştiren esas figür olarak lanse etmektedir (Babaie vd., 2003: 17-21).

Gürcülerin Safevi Devleti'nde elde ettikleri nüfuz içerisinde Kafkas kökenli kadınların etkisi de bulunur. Nitekim Şah Tahmasb'ın hayatta kalan dört oğlunun anneleri Gürcü olduğu gibi yine Gürcü bir eşten dünyaya gelen kızı Zeynep Begüm, Şah I. Abbas'ın saray politikasında son derece kritik roller üstlenmiştir. XVII. yüzyıl seyyahlarının kayıtlarında hanedan içerisindeki Çerkes ve Gürcü ayrımının zaman zaman belirsizleşmesine rağmen *valide sultanların* çoğunlukla Gürcü kökenli olduğunu iddia ederek bu etkiye dikkat çekmiştir (Fryer, 1909: 290-291). Sarayın evlilik diplomasisinde kilit rol oynayan Gürcü kadınlar, Safevi devrinin sonlarına doğru devlet içerisinde ortak hareket ederek burada bir nüfuz oluşturmuşlardı. Hatta devletin Hristiyan tebaaya yönelik sergilediği müsamahakâr politikanın temelinde dâhi haremdeki bu Gürcü nüfuzunun yattığı öne sürülmektedir. Saray elitinin dışında bu toplumsal entegrasyonun ulaştığı boyutu Della Valle'nin, İran'da bünyesinde Gürcü köle barındırmayan hiçbir hanenin kalmadığı yönündeki ifadeleri bu duruma önemli bir örnektir (Mamistvalishvili, 2023: 12-15).

Safevi hükümdarı Şah I. Abbas'ın bilhassa 1614-1617 yılları arasında Kartli ve Kaheti üzerine gerçekleştirdiği yıkıcı askerî harekâtlar ve Gürcü kaynaklarında geçen ifadeyle uyguladığı acımasız politikaları Gürcü halkı nezdinde olumsuz bir imajın doğmasına sebebiyet vermişti. Fars kroniklerinin onu devleti merkezileştiren “muzaffer ve kudretli” bir cihan şahı olarak yüceltmesine mukabil (Maeda, 2004: 237-245); Gürcü kronikleri onu yüz binlerce Gürcü'nün yurdundan edip İsfahan ve Mazenderan gibi bölgelere sürülmesine, asilzadelerin diplomatik hilelerle katledilmesine ve ülkenin tahrip edilmesine sebep olan despot bir hükümdar olarak kaydetmiştir (Kartlis Tskhovreba, 1906: 489-491).

Gürcistan'ın genel anlamda kolektif hafızasında Şah Abbas, on binlerce Gür-

cü'yü katleden ve bir o kadarını da İran içlerine zorunlu göçe tabi tutarak köleleştiren gaddar bir Şah olarak son derece olumsuz bir imaja sahiptir. Söz konusu bu vaziyet aslında Şah Abbas'ın politikalarının Gürcü toplumu üzerindeki derin etkisinin ve Gürcülerin Safevi devlet idaresinde üst düzey görevler de alacak şekilde entegre edilmelerinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla bu süreci sadece milliyetçi reflekslerle veya sığ bir dinî söylemle açıklamak yerine konunun çok boyutlu çerçevesini kavrayacak daha incelikli ve analitik bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Şahın Gürcistan coğrafyasına ve halkına yönelik hamleleri onun devleti merkezileştirme vizyonunun ayrılmaz bir parçası olduğu için Safevi tarihinin genel gidişatı açısından da kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Şah Abbas, Gürcü toplumunu bütünüyle kendi otoritesine bağlamayı ve farklı sosyal katmanlara mensup Gürcüleri kendi idari kadrosuna entegre etmeyi başaran bir idareci olarak karşımıza çıkar.

Bu entegrasyon sürecinin en çarpıcı örneklerinden biri Gürcü kökenli bir gulam olan ve zamanla kraliyet gulamlarının* fiilî liderliğine yükselen Allahverdi Han'ın kariyeridir. Şah Abbas, 1590 yılında devletin askerî ve idari yapısını kökten değiştirecek bir hamleyle Çerkes, Gürcü ve Ermeni unsurlardan müteşekkil “gulam-köle” birliğini ihdas etmiştir. Bu birliğin komutanı olan “kullar ağası” makamı, kısa sürede devletin en stratejik mevkilerinden biri hâline gelmiş; bu görevin ilk güçlü temsilcilerinden biri ise Allahverdi Han olmuştur. 1630'lu yıllara gelindiğinde Sultan Hudâbende devrinden (1577-1587) itibaren sarayda yetişmiş olan Hüsrev Mirza (Rostam Han), selefleri kadar nüfuzlu bir figür olarak bu makamın başında yer almıştır. Gürcistan'ın idari statüsü ise Şah Abbas ile bölgenin son bağımsız lideri Teymuraz arasındaki diplomatik uzlaşıyla şekillenmiştir. Bu anlaşma uyarınca Teymuraz, Safevi üstünlüğünü tanımış; buna mukabil kendisinin bölge valisi olarak kalması ve oğlunun İsfahan'da daimî temsilci (yani daruga/vali) olarak görev yapması kararlaştırılmıştır (Maeda, 2021: 133-135).

Kariyer anlamında yükselişe geçmeden evvel Hamza Mirza'nın yakın hizmetinde bulunan ve onun katledilişine bizzat şahitlik eden Allahverdi, Şah Abbas dönemi ordusunun en kilit figürlerinden biri hâline gelmiştir. Gençliğini Horasan'da geçiren Şah Abbas, tahta geçtikten sonra Şah Tahmasb döneminden kalan ve Ferhad Beg'in

* Safevi idaresinde Kraliyet Gulamı (Gulam-ı Hassa) tabiri Şah'ın kendisine mutlak sadakatle bağlı, büyük çoğunluğu Kafkasya (Gürcü, Çerkes ve Ermeni) kökenli olan devşirilmiş askerî ve idari elit sınıftır. Bu sınıfa mensup olanlar sadece profesyonel bir ordu (*Kullar*) değil, aynı zamanda devletin en kritik makamlarına (Kullar Ağası, Eyalet Valilikleri, Darugalık) getirilen üst düzey bürokratlardır. Bu sınıfa mensup kişiler sosyal varlıklarını tamamen şahın lütfuna borçlu oldukları için merkeziyetçi devlet yapısının en sadık uygulayıcıları olmuşlardır. Bkz. (Floor, 2001: 166 vd.).

liderliğinde İsfahan’da güçlenmiş olan Kafkasyalı saray mensuplarını kendi idaresine dâhil etmeyi başarmıştır. Şahın Osmanlılarla yaptığı antlaşma neticesinde Tebriz de dâhil olmak üzere kuzeybatı vilayetlerini terk etmesi bu bölgelerdeki Safevi taraftarı grupların iç kesimlere doğru göç etmesine zemin hazırlamıştır. Bu siyasi iklimde Allahverdi Han komutasındaki kraliyet gulamları ve nüfuzu artırılan kurçî* birlikleri, Şah Abbas’ın askerî ve idari reformlarının belkemiğini oluşturmuştur (Maeda, 2022: 215-218). Savaş meydanlarında ordunun merkezî vurucu gücü olarak öne çıkan bu gulamlar ayrıca eyalet idaresinde de Şahın doğrudan temsilcileri konumuna getirilmiştir.

Şah Abbas’ın merkezileşme adımları kapsamında iç eyaletleri doğrudan hazineye bağlı hassa arazilerine dönüştürmesiyle birlikte bu stratejik bölgelerin yöneticiliğine *daruga*** adında ağırlıklı olarak kraliyet gulamları atanmaya başlanmıştır. Bu dönüşümün en sembolik adımı 1595 yılında ülkenin müreffeh ve zengin eyaletinin idaresini Allahverdi Han’a teslim edilmesidir. Gulam sisteminin devlet içerisindeki kesin zaferi ise 1598’deki Özbek seferinin ardından tescillenmiştir. Bu askerî başarının akabinde Şah Abbas’ın emriyle, Kızılbaşların lideri ve devletin vekili konumundaki Ferhad Beg Karamanlu’nun Allahverdi Han tarafından idam edilmesi Safevi iç siyasetindeki güç dengelerini tamamen değiştirmiştir (Gabashvili: 2007: 38-44). Bu kritik olayın ardından Allahverdi Han, tüm Safevi Devleti’nin kudretli emiri ve ordunun fiilî başkomutanı ünvanını elde ederek Kafkas unsurlarının devlet içerisindeki gücünü perçinlemiştir.

Safevi idari yapısının yeniden inşasında Gürcü ve diğer Kafkas toplulukları Şah Abbas’ın politikalarında önemli bürokratlar olarak ön plana çıkmıştır. Kaybedilen toprakların geri kazanılmasından sonra egemenliğini tahkim eden Şah Abbas’ın kırk iki yıllık uzun saltanatındaki siyasi evreler, modern araştırmalarda sıklıkla göz ardı edilmektedir. Kafkas unsurlarının devlet kademelerine dâhil edilmesinin üzerinden geçen çeyrek asırlık süreçte saraydaki bu elitlerin siyasi kaderi Kafkasya sınırındaki

* Safevi devlet ve askerî teşkilatında Kurçî (veya Qürchî), devletin kurucu unsuru olan Kızılbaş Türkmen topluluklarından seçilen, Şah’ın şahsına bağlı en seçkin ve eski askerî birliğin mensubudur. (Floor, 2001: 159).

** Safevi devlet teşkilatında Daruga (dârugha), esas itibarıyla bir şehrin mülki idaresinden, asayişinden ve belediye hizmetlerinden sorumlu olan en üst düzey sivil ve askerî görevlidir. Bu terim, Moğolca kökenli olup “başkan, şef veya mühür basan” anlamlarına gelir. Daruga, atandığı şehrin düzenini sağlamakla yükümlü olan “şehir valisi veya dönemin emniyet müdürü” vasıflarını kendinde toplardı. Başlıca sorumlulukları kamu düzeni ve asayiş ile genel anlamda belediye hizmetleri idi. Darugalar, merkezi hükümet (Şah) tarafından doğrudan atanan figürlerdi. Bu yönüyle yerel güç odaklarını dengelemek ve merkezi otoritenin şehirlerdeki temsilini sağlamak adına kritik birer araçlardı. Özellikle büyük eyalet merkezlerinde daruga, eyalet beylerbeyinden (vali) bağımsız olarak doğrudan şaha karşı sorumlu olabilirdi. (Floor, 2001: 115-123).

entegrasyon stratejileriyle doğrudan şekillenmiştir. Bu tarihsel evrenin dönüm noktalarından biri kraliyet gulam birliklerinin ilk fiili kumandanı ve devletin en muktedir darugası olan Allahverdi Han'ın 1613 yılındaki vefatıdır (İskender Bey Münşî-yi Türkmen, 2019: 656-657). Pietro Della Valle'nin aktarımlarına göre, devlet idaresindeki üstün liyakati sebebiyle Şah Abbas'ın kendisine "baba" sıfatıyla hitap ettiği Allahverdi Han'ın ölümü (Gabashvili 2007: 55-58), Safevi siyasetinde bir devrin kapanması anlamına gelmektedir. Bu kayıp, toprak bütünlüğünün sağlandığı ve mütevazı kökenlerden gelen tecrübeli devlet adamlarıyla iç istikrarın tesis edildiği birinci Abbas döneminin de sonunu simgelemektedir.

Allahverdi Han sonrası süreçte oğullarının siyasi serüveni Safevi gulam sisteminin etnik aidiyetlerle olan organik bağına açıkça gözler önüne sermektedir. Gürcistan coğrafyasındaki siyasi dinamikleri dikkatle okuyan Şah Abbas, 1622 yılında Allahverdi Han'ın oğlu ve Fars Valisi İmam Kulu Han'ın kızlarını, Gürcü aristokrasisine mensup kraliyet gulamlarıyla evlendirme stratejisini devreye sokmuştur. Dönemin kayıtlarına göre, İmam Kulu Han'ın yirmi iki kızından bir kısmı bizzat Şah'ın talimatıyla daha önce gulamlarla evlendirilmişken, bu dönemde yeni izdivaçlar da tertip edilmiştir (Maeda, 2021: 136). Bu evlilik akitlerinde damatlara Gürcü soylularını (kaynaktaki ifadeyle a'yân-ı Gürcistan) temsilen statülerine uygun dirlikler ve maaşlar tahsis edilmiştir. Şah Abbas bu diplomasi aracılığıyla, Gürcü toplumsal hiyerarşisini kendi devlet vizyonu doğrultusunda yeniden dizayn etmeyi ve merkeze sadık yeni bir elit sınıfı yaratmayı hedeflemiştir.

Şah I. Abbas, Gürcistan üzerine düzenlenen askerî harekâtların akabinde Safevi başkent darugallığına Gürcü idarecilerin atanması geleneği yeniden tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda 1620-1621 civarında başkent darugallığı makamı, Kartli Kralı VII. Bagrat'ın kardeşi olan ve ilerleyen yıllarda Kartli Valiliğine de yükselecek olan Hüsrev Mirza'ya (Rostom Han) tevdi edilmiştir. Şah Safi'nin tahta çıkış sürecinde kilit bir rol üstlenen Hüsrev Mirza, sonrasında memleketine dönerek bölgede çok daha nüfuzlu ve kurumsal bir Safevi idaresi tesis etmiştir. Ancak farklı bir husus olarak onun Kartli'de kurduğu bu siyasi ve ekonomik istikrar düzeninin, Gürcü kültürüne önemli ölçüde katkı sağladığını söylemek mümkündür (Chkheidze, 1987: 95-101).

Gürcü elitlerinin başkent İsfahan üzerindeki idari hakimiyeti 1620 yılında Hüsrev Mirza'nın şehrin darugası tayin edilmesiyle yeni bir evreye girmiştir. Hüsrev Mirza, 1658 yılındaki vefatına dek bu görevi kâğıt üzerinde muhafaza etmiş ancak işleyişi genellikle vekilleri aracılığıyla yürütmüştür. Safevi Devleti'nin yıkılışına kadar

İsfahan'ın idari yönetimindeki bu Gürcü hegemonyası kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Gürcü asıllı gulamların devlet mekanizmasındaki ağırlığı Şah Safi ve Şah II. Abbas dönemlerinde daha da pekişmiştir. Özellikle bu evrede Parsadan Gorgijanidze gibi bir füğürün çıkması Safevi-Gürcü diplomasisinde önemli bir aşamayı oluşturur. İskender Bey Münşi'nin kayıtları, Şah Abbas'ın vefatı sırasında en yüksek doksan iki devlet makamından yirmi birinin gulamlar tarafından doldurulduğunu ortaya koymaktadır. Şah II. Abbas devrinde (1642-1666) ise atanan otuz yedi büyük emirden yirmi üçünün bu sınıfa mensup olması, güç dengesinin gulamlar lehine ne denli değiştiğini göstermektedir (İskender Bey Münşi-yi Türkmen, 2019: 660-672).

Şah Safi döneminde Kızılbaş aristokrasisine yönelik gerçekleştirilen tasfiyelerin ardından Gürcü kökenli aktörler saray bürokrasisi ve ordudaki kilit pozisyonları tamamen kontrol altına almışlardır. Bu dönemde sadece “kullar ağası ve darugalık” makamları değil aynı zamanda adalet mekanizmasının başındaki “divan-beyi” ve ordunun en üst kademesi olan “sipahsalar” görevleri de neredeyse tamamen Gürcü elitlerin tekeline girmiştir. Bu durum, Safevi devlet yönetiminin son yüzyılında Kafkas kökenli askerî-bürokratik sınıfın devletin gerçek sahibi ve yürütücü gücü hâline geldiğini açıkça ispatlamaktadır.

Safevi Devleti'nin tarih sahnesinden çekiliş süreci, devletin savunma mekanizmasını elinde tutan Gürcü askerî elitlerinin faaliyetleri ve kararlarıyla bağlantılıdır. Bu sürecin önemli aktörlerinden biri olan XI. Giorgi (Gorgin Han), tahtını kaybetmesinin ardından 1699 yılında Safevi yönetimi tarafından ülkenin güneydoğu sınırlarını tehdit eden Beluç saldırılarını dizginlemekle görevlendirilmiştir. Afgan istilasının tehlikesinin baş göstermesi üzerine Şah, Giorgi'yi stratejik bir hamleyle hem ordu komutanı (yani sipahsalar) hem de Kandahar Valisi olarak atamış aynı zamanda kâğıt üzerinde Kartli Valiliği ünvanını da kendisine iade etmiştir (Lang, 1952: 528). 1716 yılına gelindiğinde ise Giorgi'nin Gürcistan'daki naibi olan Hüseyinkulu Han (VI. Vakhtang), aynı askerî rütbeyle Afgan isyanını bastırmak üzere sahaya sürülmüştür (Gabashvili 1957: 245).

1722 yılında gerçekleşen ve devletin kaderini tayin eden Gülnâbâd Muharebesi'nde Rostam komutasındaki Gürcü kuvvetleri Afgan birliklerine karşı büyük bir direnç sergileyerek mücadele etmişlerdir (Lang, 1952: 528-530). Ancak bu birliklerin mevcudu, düşman kuvvetlerinin başkent İsfahan'ı kuşatmasını engelleyebilecek nicelikte değildi. Safevi hanedanı için son umut o sırada Gürcistan'da bulunan VI. Vakhtang'ın göndereceği kuvvetlerde saklıydı. Ancak Vakhtang'ın İran merkezine destek

birlikleri göndermeyi reddetmesi, Safevilerin hem başkenti hem de saltanatı koruma imkânını tamamen ortadan kaldırarak çöküşü kaçınılmaz bir sona sürüklemiş oldu.

2.Parsadan Gorgijanidze'nin Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri

Gürcistan ve İran coğrafyaları, kökeni yüzyıllar öncesine dayanan derin siyasi ve kültürel bağlara sahiptir. İki bölge arasındaki bu etkileşim özellikle XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki dönemde en yoğun seviyesine ulaşmıştır. Öyle ki XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyılın başlarında Gürcüler, Safevi Devleti'nin yönetim kademelerinde ve kültürel hayatında stratejik pozisyonlar üstlenmişlerdir. Bu süreçte Gürcü soylular ve hanedan mensupları, Safevi sistemine entegre olarak Allahverdi Han gibi kudretli askerî liderler konumuna yükselmiş veya başkent başta olmak üzere önemli şehirlere daruga sıfatıyla atanarak idari mekanizmada söz sahibi olmuşlardır.

Bu dönemin ve Safevi bürokrasisine eklemlenen söz konusu Gürcü elit sınıfının en özgün temsilcilerinden biri ise Parsadan Gorgijanidze'dir (Kaynaklarda diğer söyleniş şekliyle Parsadan Beg). Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 1626 yılında doğduğu kaynaklarda geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Gürcistan'ın Gori bölgesinde dünyaya gelen Gorgijanidze, Safevi sarayında hem bir devlet adamı hem de bir tarihçi olarak eşine az rastlanır çok yönlü bir siyasi ve kültürel kariyer inşa etmiştir (Maeda, 2017: 654). Kendisi Gürcü aristokrasisinin Safevi idari sistemindeki etkinliğinin bir yansıması olarak, XVII. yüzyılın ikinci yarısında bu bürokratik grubun en seçkin ve entelektüel figürü olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

Parsadan Gorgijanidze'nin kimliği hakkında kökenine dair literatürde farklı bilgiler mevcuttur. Tarihçi ve filolog Marie-Félicité Brosset onun Ermeni kökenli olabileceğini ileri sürerken (Brosset, 1857: 513) dönemin Safevi tarihçisi Veli Kulu Bek Şamlu ise "Parsadan" isminin "Farsça bilmeyen veya Farsça bilgisi yetersiz" anlamındaki *pârsîmedân* kelimesinden türediğini iddia etmiştir.* Bu etimolojik yaklaşım, aslında Safevi merkezî bürokrasisinin ve İran-Türk elitlerinin Kafkasya'dan gelen devlet tebaasına yönelik mesafeli ve hiyerarşik bakış açısını yansıtmaktadır. Ayrıca Gorgijanidze, Safevi devlet sisteminde yüksek makamlara gelen pek çok Gürcü devlet adamının aksine büyük toprak sahibi bir aristokrat aileden değil tüccar bir aileden gelmekteydi (Kiknadze, 1975: 8-12). Ancak Brosset'in bu iddiasını destekleyen başka bir çalışma yoktur. Buna karşılık olarak Parsadan'ın eserinde (Parsadan Gorgijanidzis İstoria, 1926: 13) ve Gürcü tarihçi Javakhishvili'nin çalışmalarında onun Gürcü kökenli olduğu açık bir biçimde ifade edilmektedir (Javakhishvili, 1945: 291).

* Veli Kulu Bek Şamlu'dan aktaran Maeda, 2017: 655.

Gorgijanidze'nin sosyal hayatı, onun Safevi idari sistemindeki konumunu daha da ilginç kılmaktadır. Safevi sarayındaki Gürcü elitlerin büyük çoğunluğu köklü toprak soylularından devşirilirken Gorgijanidze'nin tüccar bir geçmişe sahip olması liyakat ve kişisel yetenekleri sayesinde İslâm dünyasının bu karmaşık siyasi ikliminde kendine yer açtığını göstermektedir. Bu durum, Safevi gulam sisteminin sadece askerî bir sınıf değil farklı toplumsal tabakalardan gelen Kafkas kökenli figürlerin de bürokratik kariyer yapabildiği geçirgen bir yapıya sahip olduğunun bir kanıtıdır. Neticede geçmişine dair etnik ve sosyal köken tartışmaları bir kenara bırakıldığında Parsadan Gorgijanidze, önemli niteliklere sahip seçkin bir Gürcü devlet adamıdır. Kendisi geride bıraktığı kıymetli tarihî eserlerin ötesinde Müslüman dünyasının kalbinde kendine özgü bir kariyer inşa etmiş ve bu süreçte hem kendi kökenlerini hem de devlet tebaası olma vasfını korumuştur. Onun hayat hikâyesi, Kafkasya ve İran arasındaki siyasi ve kültürel etkileşimin ne denli girift ve çok yönlü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Parsadan Gorgijanidze'nin Safevi idari sistemindeki serüveni, henüz on yaşındayken Doğu Gürcistan'da (geniş anlamda Kartli bölgesinde) Rostam Han'ın sarayına girmesiyle başlamıştır. Burada oldukça donanımlı bir eğitim sürecinden geçen ve Farsçaya hâkim olan Gorgijanidze, kısa sürede sarayın güvenini kazanarak bizzat Rostam Han tarafından muhtelif görevler ve elçilik faaliyetleri için İran'a gönderilmiştir. Gorgijanidze'nin hamisi olan Rostam Han, Şah I. Abbas döneminde İsfahan'da divanbeyi ve daruga sıfatıyla görev yapmış oldukça kudretli bir devlet adamıydı (Kiknadze, 1975: 11-14). 1629 yılında Şah I. Safi'nin (1629-1642) tahta çıkışında oynadığı hayati rol, onun yeni Şah ile sarsılmaz bir bağ kurmasını sağlamıştır. Bu sadakatin bir yansıması olarak 1632'de Kartli'de patlak veren karışıklıkların ardından Şah Safi onu daha önce ifade edildiği üzere "Rostam Han" ünvanıyla doğrudan bölgeye vali olarak göndermiş ve Gorgijanidze'nin yetiştirdiği o himaye ortamını yaratmıştır Giunashvili, 2016: 2).

1656 yılında Şah II. Abbas, Rostom Han'dan başkente kendisini temsil edecek yeni bir naip göndermesini talep etmiştir. Bu görev için seçilen yaklaşık otuz yaşındaki Parsadan Gorgijanidze İslâmiyet'i kabul ederek İsfahan'ın geçici idarecisi (yani naib-i daruga)* olarak atanmıştır. Parsadan'ın bu evrede Müslüman oluşu

* Türk-İslâm devlet geleneğinde naib terimi genel olarak "birinin yerine geçen, vekil veya temsilci" anlamlarına gelir. Kullanıldığı kurumsal bağlama göre anlamı değişiklik gösterse de temelde bir yetkinin devredilmesi söz konusudur. Naib-daruga ise bir şehrin darugasının (valisinin/idarecisinin) fiili vekilidir. Safevilerde darugalık makamı (özellikle İsfahan darugalığı gibi stratejik mevkiiler) genellikle çok yüksek rütbeli emirler, hanedan üyeleri veya Gürcü idarecileri gibi nüfuzlu kişilere verilir. Bu üst düzey figürler, çoğu zaman sarayda bulunmak veya sefere gitmek zorunda oldukları için şehrin günlük işlerini bizzat yürütemezlerdi. Bu durumda, şehrin asayiş, belediye ve vergi işlerini daruga adına bizzat yürüten kişiye naib-daruga denirdi.

dönemin “Gayrimüslimlerin Müslümanlar üzerinde idari yetki sahibi olamayacağı” ilkesine dayandırılmıştır (Maeda, 2008: 219). Selefi Mir Kasım’ın içki tüketimine karşı sergilediği müsamahakâr tutum nedeniyle görevden alınması, Gorgijanidze’nin daha disiplinli bir yönetim sergilemesi beklentisini doğurmuştur. Rostom Han’ın yakın çevresinde yetişen, Gilan ve Kazvin gibi bölgeleri daha önce ziyaret etmiş olan Gorgijanidze, Safevi saray adabına ve protokolüne oldukça hâkim bir isim olarak başkente gelmiştir.

Gorgijanidze’nin İsfahan’daki idari süreci ciddi zorluklarla başlamış ve devam etmiştir. Yerel halkla yaşanan anlaşmazlıkların yanı sıra bizzat Gorgijanidze’nin “rakip tanımayan görevlilerin kendisine duyduğu kıskançlık ve düşmanlık” olarak tanımladığı (Parsadan Gorgijanidzis İstoria, 1926: 94-98) aşılmaz bürokratik engellerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte patlak veren bir hadise üzerine Şah II. Abbas bizzat soruşturma başlatmış ve suçlu bulunan tarafın cezalandırılmasını (gözlerinin kör edilmesini) emretmiştir. Olayın ardından Şah, Gorgijanidze’yi darugalık görevinden alarak onu farklı bir makam olan İshîk-âqâsi * makamına getirmiştir. Ayrıca Şah, bu yeni görevinin dışında kendisine Golpayagan bölgesinde** beş köyün mülkiyetini tımar (dirlik) olarak tahsis etmiştir (Kiknadze, 1975: 13-14).

Parsadan Gorgijanidze, Safevi sarayında son derece aktif ve hırslı bir bürokrat olarak temayüz etmiştir. Onun bu bürokratik başarısı yalnızca şahsıyla sınırlı kalmamış; kendi kayıtlarından anlaşıldığı üzer ailesinin diğer fertleri de devlet kademelelerinde hızla yükselmiştir. Nitekim kardeşlerinden Aleksandre zargarbâshi*** Meliksatat ise yuzbâshi (yüzbaşı) sıfatıyla sarayda yüksek mevkilere atanırken; oğlu David

Rostom Han örneğinde olduğu gibi; kendisi İsfahan darugası unvanını uzun yıllar korumuş ancak devletin diğer kademelerindeki yoğunluğu nedeniyle bu görevi bir naib (naib-i daruga) vasıtasıyla yürütmüştür. Bu makamın prestijinin asıl sahibinde, iş yükünün ise naibin üstlendiği bir bürokratik modeldir. (Floor, 2001: 115 vd.).

* Safevi devlet teşkilatında İshîk-âqâsi, kelime anlamı itibarıyla “eşik ağası veya kapı ağası” anlamlarına. Bu makam saray protokolünün, güvenliğinin ve seremonilerinin en üst düzey sorumlusunu ifade eder. Bu görevli, devletin Erkân-ı Devlet olarak adlandırılan yedi en üst düzey yöneticisinden biriydi. Görevleri başlıca şunlardı: Protokol idaresi, saray güvenliği, tören düzenlenmesi ve dilekçe tanzimi. Safevilerin erken dönemlerinde bu makam, devletin kurucu unsurlarından birisi olan Kızılbaş emirlerinin tekelindeydi. Ancak Şah I. Abbas ile başlayan ve “merkezileşme” reformları çerçevesinde, bu makamın ağırlığı ve sahipleri de değişime uğramıştır. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle askerî ve mülki bürokrasinin Gürcü ve Çerkes kökenli gulamların eline geçmesiyle birlikte bu protokol makamlarında da Kafkas kökenli figürlerin etkisi artmıştır. (Floor, 2001: 124 vd.).

** Günümüzdeki adıyla Gülpaygan bölgesi İran’ın İsfahan Eyaleti’ndeki bir şehirdir. Coğrafi olarak İsfahan’ın 140 km. kuzeybatısına düşmektedir.

*** Safevi devlet teşkilatında Zargarbâshî (Zargerbaşı), kelime anlamı itibarıyla “Kuyumcular Başî veya Saray Mücevheratçısı” demektir. Bu makam, sarayın sanatsal ve ekonomik faaliyetlerinin kesiştiği noktada bulunan Buyutât-ı Saltanat (Saray Atölyeleri) bünyesindeki en prestijli görevlerden biridir. (Floor, 2001: 124 vd.).

henüz on altı yaşındayken ĩshĩk-āqāsi gibi prestijli bir göreve getirilmiştir (Kiknadze, 1975: 17). Bu tablo Gorgĳianidze ailesinin şahsında, Kafkasya kökenli unsurların Safevi “gulam” idari ve siyasi sistemi içerisinde ne denli köklü ve başarılı bir kariyer inşa edebildiklerinin en somut örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Bununla birlikte Gorgĳianidze’nin eseri olan Gürcistan Tarihi’nde de aktardığı üzere, saraydaki bu ihtiyaşlı kariyeri zaman zaman şahın gazabıyla kesintiye uğramış ve müellif bazı evrelerde gözden düşmüştür. Bu siyasi çalkantıların en ağırı 1666 yılında yaşanmış; şah II. Abbas, onu başkent ĩsfahan’dan azlederek ĩran’ın güneybatısında yer alan taşra kasabası şuşter’e sürgüne göndermiştir (1666-1671 aralığında) (Maeda, 2008: 220). Gorgĳianidze’nin kendi ifadelerine göre bu talihsiz sürgünün arkasındaki temel neden dönemin “Gürcü Kralı” (V. Vakhtang 1658-1676) tarafından şahsına yönelik kurgulanan ağır iftiralardır (Parsadan Gorgĳianidzis ĩstoria, 1926: 67).

Parsadan Gorgĳianidze’nin sürgün yıllarını doğru analiz edebilmek için o dönemde Gürcistan’da yaşanan siyasi dönüşümleri göz önünde bulundurmak elzemdir. 1658 yılında Kral Rostom’un vefatının ardından Kartli tahtına Bagrationi hanedanının Mukhranbatoni koluna mensup olan ve şahnavaz adıyla da bilinen V. Vakhtang geçmiştir. V. Vakhtang’ın siyasi profili, üvey babası ve selefi olan Kral Rostom’dan taban tabana zıttır. Kral Rostom, ömrünün büyük bir kısmını Safevi merkez bürokrasisinde ĩsfahan darugası ve kullar-ağası sıfatıyla geçirmiş ve 67 yaşında Kartli Valisi olarak memleketine dönebilmiştir. Buna mukabil V. Vakhtang, Safevi sarayında hiçbir idari tecrübesi bulunmayan ve hayatının tamamına yakını Gürcistan’da geçirmiş bir figürdür. Nitekim tahta çıkmadan önce de Gürcü coğrafyasının en büyük toprak sahiplerinden biri olarak yerel siyasette ciddi bir ağırlığa sahipti (Maeda, 2021: 136).

V. Vakhtang, iktidarını sağlamlaştırdıktan kısa bir süre sonra Batı Gürcistan’daki ĩmereti Krallığı’nın iç işlerine müdahil olmuş ve 1661 senesinde henüz on dört yaşında olan en büyük oğlu Aril’i bu bölgenin tahtına oturtmuştur. Ancak barış antlaşmaları gereği Batı Gürcistan’ın Osmanlı siyasi egemenlik alanında bulunması bu hamlenin Osmanlı-Safevi ilişkilerinde ciddi bir diplomatik krize yol amasına sebep olmuştur. Osmanlı ĩmparatorluęu’nun artan baskıları ve ihtarları neticesinde V. Vakhtang geri adım atmak zorunda kalmış ve oğlunu Kartli’ye geri çağırmıştır. Bu krizin ardından şah II. Abbas, Aril’i merkeze davet etmiş ve ĩslāmiyet’i kabul etmesi şartıyla onu Kaheti bölgesi valiliğine atamıştır (Javakhishvili, 1945: 293-296). Başlangıçtaki bu diplomatik başarısızlığına rağmen Kral V. Vakhtang, Safevi sisteminin

en muteber ve etkili devlet adamlarından biri olma vasfını korumuştur.

Siyasi tablo açısından dikkat çekici olan husus, V. Vakhtang'ın Kartli'deki en büyük dayanağının aynı zamanda kayınpederi olan Kaplan Baratashvili-Orbeliani olmasıdır. 1626 yılında Gürcistan'a dönerek ata yadigarı topraklarını geri alan Kaplan, Kral Rostom'a sadakatle hizmet ederek nüfuzunu daha da genişletmiştir. 1634'te divanbeyi, 1646'dan sonra ise Gürcü saray teşkilatının en yüksek makamı olan sakhl-tukhutsesi* görevlerine getirilerek Kraldan sonra ülkedeki en yetkili ikinci şahıs konumuna yükselmiştir (Gabashvili: 1957: 242-245). Kaplan'ın bu gücü, 1658'de damadı V. Vakhtang'ın tahta geçmesiyle zirveye ulaşmıştır. Kaplan'ın 1671 öncesindeki vefatının ardından bile ailesinin Gürcü siyasetindeki etkinliği azalmamış; bilakis V. Vakhtang'ın altı oğlunun da Kaplan'ın kızı Rodam'dan dünyaya gelmesiyle iki aile tamamen etle tırnak gibi iç içe geçmiştir. Örneğin, Kaplan'ın torunu Sulkhan-Saba Orbeliani, VI. Vakhtang'ın hocalığını üstlenmiş ve bu ailenin Gürcistan siyasetindeki sarsılmaz etkisi XIX. yüzyıla dek sürmüştür (Javakhishvili, 1945: 296).

Parsadan Gorgijanidze, saray bürokrasisinin içerisinde gelen bir entelektüel olarak Gürcü ve Safevi elitleri arasındaki bu derin akrabalık ve ittifak ağlarının şüphesiz ki bilincindeydi. Eserlerinde Kafkas kökenli devlet adamlarının Safevi hizmetindeki faaliyetlerine sıklıkla yer vermesi bu durumun bir yansımasıdır. Parsadan; Aragvi eristavisi, Şaha şikâyetinde bulunduğu, V. Vakhtang'ın varisi XI. Giorgi'nin** yanında duran kullar-ağası Mansur Han Baratashvili'den (Gorjasbi Beg)*** bahseder. XI. Giorgi, bu Mansur Han'ın arabuluculuğuyla Şahın güvenini yeniden kazanabilmiştir. Kritik nokta şudur ki bu Mansur Han, Parsadan'ın sürgüne gönderildiği Şuşter kentinin valisi olan Vakhushti'nin öz kardeşidir. Dolayısıyla Parsadan; Şuşter valisinin Barataşvili ailesine mensup olduğunu, V. Vakhtang ile evlilik yoluyla akrabalık kurduğunu ve kendisini sürgüne gönderen siyasi mekanizmanın bu akrabalık ağları üzerinden işlediğini çok iyi bilmekteydi (Maeda, 2008: 222-223).

Parsadan Gorgijanidze, kaleme aldığı Gürcistan Tarihi eserinde yalnızca bir

* Gürcü idari hiyerarşisinde sakhl-tukhutsesi; *sakhl* (Ev/Hane) ve *ukhutsesi* (Yaşlı/Kıdemli) kelimelerinin birleşmesinden oluşur. Saray nazırı anlamına gelen Orta Çağ Gürcü Krallığı'nın kritik sivil ve mali makamlarından biridir. Krallığın parçalandığı ve İran etkisinin arttığı dönemlerde, sakhl-tukhutsesi makamı varlığını korumuş ancak işlevleri zaman zaman İran idari terimleriyle (örneğin Vezir veya Nazır) iç içe geçmiştir. Bu dönemde makam, bazı soylu ailelerin (örneğin Orbeliani ailesi) tekelinde irsi bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

** İlerleyen zamanda Afgan lideri Mir Üveys tarafından öldürülecek olan Kandahar'ın son Safevi valisi Gorgin Han.

*** Gorjasbi Beg daha çok Mansur Han olarak bilinen bir Safevi komutanıdır. Ayrıca bir gulam olmakla birlikte ve Gürcü Orbeliani ailesi içerisinde önemli konuma sahipti. 1693 yılında önce devletin seçkin gulam birliklerinin komutanı ve 1663'te Kandahar valisi olarak görev yaptı. (Floor, 2001: 173).

tarihçi değil, aynı zamanda Gürcü siyaseti üzerinde belirleyici etkisi olan aktif bir figür olarak öne çıkmaktadır. Kendi anlatımına göre, Kakhberi'nin oğlu Mansur Han'ın 1650'lerin sonu ile 1660'ların başında Şah II. Abbas tarafından Kaheti eyaletine geçici vali olarak atanması bizzat Gorgijanidze'nin yürüttüğü kulis faaliyetlerinin bir sonucudur. Ancak Parsadan, yaklaşık otuz yıl sonra benzer bir siyasi çatışmanın kurbanı olmuştur. 1689 yılında Kartli Kralı I. Erekle'nin veziri Kıyasi ile ilişkilerinin bozulması ve Kralın kendisine düşmanca bir tutum takınması, Safevi Şahı Süleyman nezdindeki itibarını kaybetmesine yol açmıştır (Kiknadze, 1975: 21). Gürcistan'daki iç siyasi dengelere müdahil olma çabası, bir şekilde onun siyasi düşüşünü de beraberinde getirmiştir.

Parsadan'ın kariyer basamaklarını tırmanışı, Kral Rostom'un himayesinde başlamış ve görece düşük bir sosyal statüden gelmesine rağmen İsfahan gibi bir dönemin önemli şehrinin naib-i daruğalığına kadar yükselmiştir. Ancak bu yükseliş, dönemin Gürcü aristokrasisi içindeki derin çatlakların gölgesinde gerçekleşmiştir. Gorgijanidze'nin kayıtları, birçok Gürcü soylusunun V. Vakhtang'ın tahta çıkışına muhalif olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Aragvi eristavisi, Rostom'un vefatından sonra tek hamisi olarak Safevi Şahı'nı gördüğünü belirterek V. Vakhtang'ın otoritesini tanımayı reddetmiştir. V. Vakhtang'ın iktidar tabanı başlangıçta oldukça zayıftı ancak Kral Rostom'un yakın akrabası Prens Luarsab'ın şüpheli bir av kazasında ölümü ve kardeşi Vakhtang'ın 1652'deki vefatı onun varislik yolunu açabilmiştir (Gabashvili 1957: 245).

Gorgijanidze'nin Şuşter'e sürülmesinin ardındaki kesin nedenler tam olarak aydınlatılamasa da V. Vakhtang'ın, Parsadan'ın yeteneğini ve saraydaki etkisini kendisine yönelik bir tehdit olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Eski Kral Rostom'un en sadık hizmetkârlarından birinin Safevi merkez sarayında kilit bir pozisyonda bulunması, V. Vakhtang için stratejik bir dezavantaj teşkil etmekteydi. Bu durum, yerel bir hükümdarın merkezdeki rakiplerini tasfiye etme isteğiyle paralellik göstermektedir. Parsadan'ın maruz kaldığı bu sürgün, muhtemelen V. Vakhtang'ın Safevi sarayındaki Gürcü lobisini kendi lehine dizayn etme çabasının bir parçasıdır.

O dönemdeki bir diğer önemli siyasi kırılma, Kaheti idaresine mensup Prens Erekle'nin 1662'de Rusya'dan dönerek Krallığını geri alma girişimidir. Dağlık Tuşeti bölgesinde mevzilenen Erekle, V. Vakhtang'ın oğlu Arçil'in Kaheti yöneticiliğini engellemeye çalışmış ancak başarısızlığa uğrayarak 1666'da yeniden Rusya'ya dönmek zorunda kalmıştır (Erekle ancak yıllar sonra İslâmiyet'i kabul ederek 1688'de

Kartli valisi olarak geri dönebilecektir. Javakhishvili, 1945: 298). Doğu Gürcistan'daki bu iç karışıklıklar V. Vakhtang'ın lehine sonuçlanınca, Kralın ilk işi Safevi Şahı'ndan merkez saraydaki muhalif sesleri uzaklaştırmasını talep etmek olmuştur. Parsadan Gorgijanidze'nin Şuşter'e gönderilmesi, bu büyük siyasi temizliğin ve V. Vakhtang'ın otoritesini merkezî bürokrasiye kadar yayma arzusunun bir neticesi olarak değerlendirilebilir (Maeda, 2008: 224).

Parsadan Gorgijanidze, Şuşter'deki altı yıllık sürgün dönemi boyunca kültürel faaliyetlerini sürdürmüş ve Firdevsi'nin önemli eseri Şehname'nin bir kısmını çevirisi anlamında da gelen Gürcüce uyarlaması Rostomiani'nin* kopyasını hazırlamıştır. Müellif, bu eserin başına ve sonuna eklediği manzum parçalarda, maruz kaldığı talih-sizlikleri ve uğradığı haksızlığı dile getiren son derece çarpıcı ifadelerle yer vermiştir. Bunu da bir şiir formatında kaleme almıştır (Kiknadze, 1975: 15-23);

“Gürcistan Kralı beni İran hükümdarına şikâyet etti. Davamı dinlemeden, beni

Arap ülkesine göndermelerini emrettiler.

Ben ayrılıyorum. Tanrı'ya güveniyorum ve O, beni asla aldatmaz.

Tanrı'nın lütfu benimle olduğu sürece asla teslim olmam.

Ben, şair Parsadan, Şuşter'de sıradan bir tutsak olarak tutuluyorum.

Bana yardım edecek kimse yok ne bir oğlum ne bir kralım ne de bir milletim var.

Sadece küçük kardeşim, yakışıklı Meliksadat burada benimle birlikte.

Tanrım, bana umut ver ve bana yardımını ihsan eyle.”

Yukarıdaki şiirde görüldüğü gibi Gürcistan Kralı tarafından İran hükümdarı-

* XVI. ve XVII. yüzyıllar, Gürcü edebiyatının yeniden canlandığı ve özellikle Gürcü-Fars kültürel münasebetlerinin derinleştiği önemli bir dönemi temsil etmektedir. Bu süreçte yaşanan “Gürcü Rönesansı”; Doğu ve Batı dünyalarıyla kurulan yoğun temaslar neticesinde millî şuurun uyanışına zemin hazırlamış; kültürel aydınlanma çabaları çeviri faaliyetlerinin teşvik edilmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır. Bu entelektüel atmosferde, İran edebiyatının şaheseri olan Firdevsi'nin Şahname'si, Gürcü şair ve yorumcuların ilgi odağı hâline gelmiştir. Doğrudan Farsça kaynaklardan beslenen ve “Kralların Kitabı” olarak da bilinen bu eserin hem mensur hem de manzum pek çok versiyonu bu dönemde kaleme alınmış olup, bu nadide nüshaların önemli bir kısmı bugün Ulusal El Yazmaları Merkezi koleksiyonlarında muhafaza edilmektedir. Bu adaptasyonlar arasında “Rostomiani” adlı eser öne çıkmaktadır. Şahname'nin merkezinde yer alan kahramanı Rüstem'in (Rostom) maceralarına odaklanan bu Gürcüce versiyon, XVI. yüzyılın ilk yarısında şair Serapion Sabashvili tarafından literatüre kazandırılmıştır. Sabashvili, eserin başlangıcından Gostasab devrine kadar olan yaklaşık 4.000 dizeyi çevirirken, Fars şiirinin estetik ustalığı ile Rustaveli'nin şiirsel mirasını başarılı bir şekilde sentezlemiştir. Bu çalışma, sadece bir çeviri faaliyeti olmanın ötesinde, iki köklü kültürün edebi düzlemdeki tarihsel buluşmasının en somut nişanelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bkz. (Giunashvili-Abuladze, 2021: 173-179).

na şikâyet edildiğini ve davası dâhi görülmeden “Arap diyarı” olarak nitelendirdiği Şuşter bölgesine gönderildiğini belirtir. Şuşter’de sıradan bir tutsak gibi yaşadığını, yanında sadece küçük kardeşi Meliksadat’ın bulunduğunu ifade eden Parsadan, bu süreçteki yalnızlığını ve uğradığı haksızlığı Tanrı’ya yakararak dile getirmiştir (Kiknadze, 1975: 15 vd.).

Gürcü tarih yazımında, Parsadan’ın şiirinde hedef aldığı “Gürcü Kralı” figürünün V. Vakhtang Şahnavaz olduğu genel kabul gören bir tespittir. Ancak bu sürgün olayının tarihsel arka planı sadece kişisel bir husumetten öte, Safevi idari sistemi içindeki akrabalık ağlarıyla doğrudan ilişkilidir. Parsadan’ın sürgün yeri olarak Şuşter’in seçilmesi bir tesadüf değildir. Zira o dönemde Şuşter valisi olan Vakhushhti Han, V. Vakhtang’ın ilk eşinin yakın akrabasıdır. Bu durum, sürgünün bizzat V. Vakhtang’ın talebi doğrultusunda ve kendi nüfuz alanı içindeki bir bölgeye gerçekleştirildiğini dolayısıyla yerel bir çatışmanın Safevi bürokrasisi üzerinden şekillendirildiğini ortaya koymaktadır (Maeda, 2008: 223-224). Zaman içerisinde Gorgijanidze gibi Safevi hizmetindeki kişilerin vatanlarından ve yerel siyasetten kopmadıkları, aksine Gürcistan’daki iç çatışmaların Safevi sarayına “ihraç edildiği” görülmektedir. Parsadan, devlet merkezinde (İsfahan) Şahın hizmetinde bir bürokrat olmasına rağmen Gürcü Kralıyla yaşadığı ihtilaf nedeniyle Kralın akrabasının yönettiği bir taşra kentine sürülmüştür (Parsadan Gorgijanidzis İstoria, 1926: 81).

Parsadan Gorgijanidze, Safevi Devleti’nin “kraliyet gulamı” müessesesi bünyesinde yetişerek devlet hiyerarşisinde başarılı bir kariyer inşa etmiş, Kafkas kökenli bürokrat sınıfının önemli bir örneğidir. Devlet sarayında üst düzey görevlerde bulunmasına rağmen etnik kökenlerinden ve Gürcistan ile olan bağlarından asla kopmamış; aksine bu yerel bağlantılarını siyasi bir aşama olarak kullanmıştır. Nitekim kendi eserlerinde de sıklıkla vurguladığı üzere Safevi merkezî otoritesinden aldığı güçle Gürcü iç siyasetine defalarca müdahale etmiş ve bölgedeki dengeleri belirlemede aktif rol oynamıştır (Kiknadze, 1975: 23).

Ancak Gorgijanidze’nin yerel siyasete yönelik bu aktif müdahaleleri kariyerinde en az iki kez ciddi bir düşüş yaşamasına ve gözden düşmesine neden olmuştur. Bu kırılma noktalarından ilki 1666 yılında gerçekleşmiş ve müellifin güneybatı İran’daki Şuşter bölgesine altı yıllık bir iç sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanmıştır. Benzer bir siyasi tasfiye sürecini ise 1689 yılında yaşamıştır. Yaşanan bu siyasi başarısızlıklar ve mecburi uzaklaştırmalar ilginç bir biçimde Gorgijanidze’nin aktif devlet görevinden çekilmesini sağlamıştır (Maeda, 2017: 655). Bu inziva dönemleri, ona tarih yazımı

ve edebi çalışmalar gibi kültürel faaliyetlerine yoğunlaşması için gerekli motivasyonu ve zamanı tanıyarak günümüze ulaşan kıymetli eserlerini kaleme almasına fırsat vermiştir.

Parsadan Gorgijanidze'nin 1671 ile 1689 yılları arasındaki kariyeri, Şuşter'deki yaklaşık altı yıllık mecburi ikametinden başkent İsfahan'a dönüşüyle yeni bir evreye girmiştir. 1672 dolaylarında saraydaki nüfuzunu yeniden tesis eden Gorgijanidze bu süreçte şahın itimadını kazanarak Gulpayigan bölgesinde beş köyün dirlik sahibi olmuş ve saray hiyerarşisinde prestijli bir makam olan görev icra etmiştir. Bu dönem sadece Parsadan'ın şahsi yükselişiyle değil aynı zamanda ailesinin Safevi bürokrasisindeki kökleşmesiyle de dikkat çeker. Kardeşlerinin farklı pozisyonlara getirilmesi ve henüz on altı yaşındaki oğlu Davit'in babasıyla aynı rütbedeki bir makama layık görülmesi, Gorgijanidze ailesinin Safevi gulam sistemindeki kıymetli yerini teyit etmiştir.

Ancak bu nüfuzlu dönem 1689 yılında patlak veren siyasi bir krizle sekteye uğramıştır. Kartli Kralı I. Erekle'nin veziri Kıyasi ile yaşanan derin görüş ayrılıkları ve Kralın Şah nezdindeki düşmanca tutumu, Parsadan'ın Şah Süleyman üzerindeki etkisini kaybetmesine ve aktif siyasetten tasfiye edilmesine yol açmıştır. Siyasi sahnedeki bu zorunlu çekilme Gorgijanidze için bir son değil entelektüel bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Aktif görevlerinden el çekmesiyle birlikte edebi faaliyetlerine ağırlık veren müellif önemli çalışmalara imza atmıştır. Neticede ise Parsadan Gorgijanidze, 1696 yılında İsfahan'da hayatını kaybetmiştir (Kiknadze, 1975: 25 vd.).

Siyasi kimliğinin ötesinde Parsadan Gorgijanidze, Gürcü kültürünün tanıtılmasına öncülük eden seçkin bir tarihçi ve edebiyatçı olarak tanınmaktadır. Özellikle Firdevsi'nin Şehname adlı eserinin Gürcüce versiyonlarının yeniden yazılması ve düzenlenmesi süreçlerinde aktif rol oynamıştır. Bununla birlikte, Şii fikhı üzerine Farsça kaleme alınmış temel bir el kitabı olan Câmi-i Abbâsî başta olmak üzere pek çok önemli doğu eserini Gürcüceye tercüme ederek dönemin edebi literatürüne ciddi katkılar sunmuştur (Giunashvili, 2016: 2).

Gorgijanidze'nin önemli akademik mirası şüphesiz ki IV. yüzyılda Doğu Gürcistan'da (Kartli) Hristiyanlığın kabulünden XVII. yüzyılın sonlarına kadar uzanan dönemi kapsayan Gürcistan Tarihi (veya Parsadan Gorgijanidze Tarihi) adlı başyapıtıdır. Akademisyen İvane Javakhishvili'nin tespitlerine göre müellif bu eserini, altmışlı yaşlarının sonlarında İsfahan'da büyük bir yoksulluk içinde yaşadığı dönemde kaleme almıştır. Eserin yazılışı, Kartli Kralı VI. Vakhtang'ın Kartlis Tskhovreba'yı tamam-

lamak üzere kurduğu komisyonun materyal toplamaya henüz başlamadığı oldukça erken bir tarihe denk gelmektedir. Moğol istilalarından Timur'un seferlerine kadar (XIV. – XV. yüzyıllar) süren ağır gerileme devrinin ardından, XVII. yüzyılın son yıllarında İsfahan'da yazılan bu eser, Gürcü tarih yazıcılığının yeniden canlanmasına öncülük etmiştir (Javakhishvili, 1996: 288).

Javakhishvili, Gürcistan Tarihi'ni kronolojik olarak dört ana bölüme ayırmıştır. Birincisi başlangıçtan Kraliçe Tamara dönemine kadar olan süreç (XII.-XIII. yüzyıllar), ikincisi Kraliçe Tamara'dan XIV. yüzyıla kadar olan dönem, üçüncüsü Emir Timur akınlarından XVII. yüzyılın ortalarına uzanan kesit ve sonuncusu ise XVII. yüzyılın ortasından sonuna kadar olan yakın dönemdir (Javakhishvili, 1996: 286-288). Gorgijanidze, uzun yıllar İran'da yaşamasından dolayı eski dönem Gürcü kaynaklarına erişim sağlayamadığı için eserinin ilk bölümlerinde ağırlıklı olarak Ermeni ve Fars kaynaklarına dayanmak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda o, neredeyse iki asır sonra Marie Brosset gibi araştırmacıların yapacağı "Gürcistan'a dair Farsça kaynakları kullanma" işini çok daha erken bir tarihte bizzat gerçekleştirmiştir.

Eserin bilhassa son bölümü, dönemin Gürcü siyasetine dair önemli veriler sunmaktadır. Safevi sarayındaki kilit konumu sayesinde Gürcistan'ın iç siyasi meselelerinden haberdar olan Gorgijanidze, bizzat tanıklık ettiği olayları aktararak eserini güvenilir bir birinci el kaynağa dönüştürmüştür. Diğer Gürcü kaynaklarında hiç bahsedilmeyen ancak doğruluğu sonradan kanıtlanmış pek çok özgün tarihi gerçeği gün yüzüne çıkaran eser sadece yakın dönemi değil önceki yüzyıllara dair birçok anekdotu paylaşmaktadır. Mevcut Fars kaynaklarını ustalıkla kullanarak XIV. ile XVII. yüzyıllar arasındaki tarihsel boşlukları dolduran bu eser Gürcistan Orta Çağ tarihinin temel dayanak noktalarından biri olarak kabul edilmektedir.

Parsadan Gorgijanidze, Gürcü sözlükbilimi (leksikografi) tarihinde öncü ve belirleyici bir role de sahiptir. Günümüze ulaşan en eski sözlüklerden biri olan ilk üç dilli "Gürcüce-Arapça-Farsça" sözlüğün müellifidir. Araştırmacıların değerlendirmelerine göre bu eser, nitelikli ve sistemli bir sözlükte bulunması gereken tüm bilimsel kriterleri tam anlamıyla karşılamaktadır (Demetrashvili, 2017: 55-57). Akademik literatürde büyük bir öneme sahip olan bu çalışma; ilk olarak 1896 yılında M. Janashvili ve sonrasında 1941 yılında V. Puturidze tarafından olmak üzere iki kez yayımlanarak bilim dünyasına kazandırılmıştır (Janashvili, 1896: 29-37; Puturidze, 1955: 29-72).

Bu üç dilli sözlüğün XVII. yüzyılda kaleme alınması tesadüfi değildir; aksi-

ne dönemin ihtiyaçlarının doğrudan bir sonucudur. O yüzyıllarda Gürcistan'ın İran'a olan derin siyasi bağımlılığı, Farsça bilmeyi idari ve günlük hayatta ciddi bir avantaja dönüştürmüştü. Ayrıca çok sayıda Arapça ve Farsça kelime Gürcü diline nüfuz etmişti ve bu yeni kelime dağarcığının doğru anlaşılıp yorumlanması bir zorunluluk hâlini almıştı. Gorgijanidze, Gürcü sözlükbilimindeki bu boşluğu doldurmak ve pratik tercüme ihtiyaçlarını karşılamak sorumluluğunu üstlenmiştir. Eserini kurgularken ise o dönemde bölgede oldukça popüler olan Ebû Nasr Ferâhî'nin* sözlüğünü kendisine temel kaynak olarak belirlemiştir.

Gorgijanidze'nin sözlüğü yalnızca diller arası kelime karşılıklarını veren bir başvuru kaynağı olmanın çok ötesindedir. Dönemin çağdaş sosyal dünyasının canlı bir resmini sunan eser, sürekli değişen sosyokültürel bağlamları gözlemlememize olanak tanır. Maddi kültür ve günlük yaşam pratiklerine dair zengin bir terminoloji barındıran bu sözlük hacimce küçük görünse de günümüzde unutulmuş veya kaybolmuş pek çok kelime biçimini ve anlamını muhafaza etmesi bakımından Gürcü-Fars ilişkileri araştırmaları için eşsiz bir materyaldir. Üstelik eser salt bir sözlük olmakla kalmayıp, kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'in tercümesinin bir kısmına da yer vermesiyle çok boyutlu bir kültürel derinliğe ulaşmıştır.

Parsadan'ın derlediği sözlük dışında Farsça bir İncil'i de Gürcüceye tercüme ettiği tespit edilmiştir. Korneli Kekelidze Ulusal El Yazmaları Merkezi'nde muhafaza edilen bu eser, Gürcü alfabesinin Mkhedruli türüyle kaleme alınmış Farsça bir İncil çevirisidir. Dört İncil'in tamamını barındıran bu yazmanın yalnızca Markos İncili'ne ait son kısmı eksiktir. Eserin orijinal nüshası ise Gürcü Prensi Teymuraz koleksiyonunun bir parçası olarak Saint Petersburg Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde korunmaktadır (Giunashvili, 2021: 1).

Orijinal nüshanın önsözünden anlaşıldığı üzere metin, Nadir Şah döneminde (1736-1747) Arapçadan Farsçaya tercüme edilmiştir. İsfahan'da hazırlanan bu yazma, daha sonra Tiflis'e getirilerek Gürcü alfabesiyle transkript edilmiş ve nihai şeklini almıştır (Giunashvili, 2021: 1-2). Farsça İncil'in Gürcü harfleriyle yazıya geçirilmesi süreci, Parsadan Gorgijanidze tarafından büyük bir özveriyle yürütülen çeviri faaliyetlerinin bir ürünüdür. Nitekim bu özgün yazma; Hristiyan kutsal metninin Müslüman bir müellif tarafından nasıl anlamlandırıldığı, Farsça çeviri ile Gürcüce trans-

* Aslen Sistanlı olan Fars kökenli şair ve sözlük yazarı Ebû Nasr Ferâhî, 1242 yılındaki vefatına değin Nasriler ve Moğol İmparatorluğu'nun yükseliş dönemine tanıklık etmiş bir ilim insanıdır. Ferah şehrinden çıkan bu önemli şahsiyetin hayatı hakkında tarihi kayıtlarda çok az bilgi bulunsa da klasik Fars edebiyatı ve lügat geleneği içerisindeki katkıları onu döneminin dikkat çeken entelektüel figürlerinden biri kılmıştır.

kripsiyon arasındaki metin açısında bağlar eserin fonetik ve içerik yapısı ile üretildiği tarihi dönemin sosyo-kültürel dinamikleri gibi pek çok önemli araştırma konusuna ışık tutmaktadır.

Sonuç

İran bölgesi ve Kafkasya Antik Çağlardan itibaren yakın kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkiler arasında Safevi döneminin yeri oldukça farklıdır. Çünkü bu evrede büyük bir Gürcü nüfusu, İran coğrafyasına yerleşerek hem Safevi devlet sistemine entegre olmuş hem de Safevi toplumuna karışmıştır. Safevi Devleti'nin Gürcistan ve sakinleriyle etkileşimi XVI. yüzyılın başlarında Şah I. İsmail döneminde Gürcülerin Safevi ordusunda savaşımasıyla başlamıştır. Şah I. Tahmasb evresinde Gürcistan'a düzenlenen dört sefer sonucunda, Kafkasya'dan yaklaşık otuz bin esir (çoğunlukla kadın ve çocuklar olmak üzere) Safevi topraklarına getirilmiş ve bunlar şahın veya seçkinlerin haremlerine alınmıştır. Şah I. Abbas idaresinde Gürcü nüfusunun İran'a akışı büyük ölçüde artmıştır. 1614-1616 yılları arasındaki Kafkasya seferlerinde on binlerce aile (Müslüman, Yahudi ve Ermeni ve Gürcüler dâhil) Mazenderan gibi bölgeleri geliştirmek üzere göç ettirilmiştir. Bu sayı dönemin kaynaklarında yüzbinlerle ifade edilmektedir. Ayrıca kaynaklar incelendiğinde Safevilerin Gürcistan ile yakın ilişki kurmasının üç temel nedeni bulunmaktadır:

- *Güvenlik:* Gürcistan, devletin kuzeybatı sınırında yer alıyor ve Osmanlı ile Rus tehditlerine karşı stratejik bir tampon bölge oluştuyordu.
- *İdari İhtiyaçlar:* Genişleyen devletin saray teşkilatını ve bürokrasisini yürütecek iş gücüne duyulan ihtiyaç, yabancı köle ve hizmetkârların sisteme dâhil edilmesini zorunlu kılmıştır.
- *Askerî Gereksinim:* Ateşli silahların kullanımının artması ve askerî taktiklerin değişmesiyle, merkezî otoriteyi güçlendirecek ve göçebe unsurların gücünü dengeleyecek yeni bir insan kaynağına ihtiyaç duyulmuştur.

Gürcistan, tarih boyunca çeşitli imparatorlukların vasal devleti olmuş ve bağımsızlığını korumak için güçlü koruyuculara ihtiyaç duymuştur. 1555 Amasya Antlaşması ile bölge Safeviler ve Osmanlılar arasında paylaşılmış bu durum Gürcistan üzerindeki baskıyı artırmıştır. Ancak bu baskıya rağmen Gürcistan kendi soylu sınıfını, sosyal hiyerarşisini ve Hristiyan kimliğini büyük ölçüde korumayı başarmıştır. Safevilerin siyasi hâkimiyet kurmasının ardından Gürcü toplumunun bir kısmı Safevi idaresinde rol oynamıştır. Bunlardan birisi Parsadan Gorgijanidze'dir. Burada vurgu-

lanması gereken husus ise Safevi devlet yapısındaki Kafkasyalıların “üçüncü güç” olarak adlandırılmış ve genellikle “köle asker” (kul-gulam) paradigması içinde değerlendirilmiştir. Ancak bu kişiler sadece ezilen bir azınlık değil Safevi toplumunun “devlet” bileşeninin sembolik bir parçasıdır. Safevi gulam (kul) birimleri, devletin askerî ve bürokratik elitlerinden birini oluştuyordu.

Parsadan Gorgijanidze’nin yaşamı ve kariyeri, XVII. yüzyıl Safevi-Gürcü ilişkilerinin çok katmanlı doğasını anlamak bakımından eşsiz bir tarihsel örneklem sunmaktadır. Safevi idari sisteminde “kraliyet gulamı” olarak yetişen ve İshk-âqâsi ile İsfahan darugası gibi üst düzey bürokratik makamlara tırmanan Gorgijanidze İran merkezine entegre olurken anavatanıyla bağlarını asla koparmamış aksine merkezdeki nüfuzunu Kafkas yerel siyasetini şekillendirmek için stratejik bir araca dönüştürmüştür. Hayatı boyunca tecrübe ettiği siyasi gitgeller, husumetler ve zorunlu sürgün dönemleri ise onu pasifize etmek bir yana, bürokratik kimliğini aşarak entelektüel bir üretkenliğe yönelmesine vesile olmuştur.

Gürcistan Tarihi adlı ufuk açıcı kroniği, Gürcü sözlük biliminde bir mihenk taşı kabul edilen üç dilli sözlüğü ve ile Câmî-i Abbâsî gibi doğu dünyasının önemli eserlerini Gürcü diline kazandırması onu yalnızca sade bir saray mensubu değil, aynı zamanda entelektüel bir kültür adamı yapmıştır. Nihayetinde Gorgijanidze, bünyesinde barındırdığı “ikili kimlik” sayesinde, Safevi devlet mekanizması ile Kafkasya arasındaki siyasi ve kültürel etkileşimi şahsında somutlaştıran seçkin bürokrat-aydın profillerinden biri olarak tarihteki müstesna yerini almıştır.

Bu çalışmada dönemin kaynakları göz önünde bulundurarak Safevi idaresinde önemli roller üstlenen bir bürokratin siyasi kariyeri ve kültürel faaliyetleri ifade edilmiştir. Ancak çalışmayı sadece biyografi özelinde sınırlamak anlatılmak isteneni eksik aktaracağı için öncelikli olarak Safevi-Gürcü münasebetleri ile Safevi İran’ında Gürcü nüfusu gibi konularda ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Bu nedenle giriş dâhil diğer konu başlıklarının uzun tutulması aslında Parsadan’ın “şu tarihte doğdu, şunu şunu yaptı ve şuarada öldü...” şeklinde kısa biyografisinden ziyade dönemin genel panoramasını Gürcü kaynakları temel alınarak izah etmek çalışmanın ana hedeflerindendir. Nitekim konuyla ilgili literatür taramasın yapıldığında Fars kaynakları kullanılarak çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmekle birlikte Gürcü kaynaklarının özellikle Parsadan’ın kaleme aldığı Gürcistan Tarihi isimli kitabın tanıtılarak kullanılması bu çalışmayı özgün kılan hususların başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Anchabadze, Z. (2014). *European Georgia: ethnogeopolitics in caucasus and ethnogenetical history of europe*. Tbilisi.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2011). “Şah Abbas (1587-1629) dönemi Safevi-Gürcü münasebetleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97/193, 231-240.
- Babaie, S. vd., (2003). *Slaves of the shah: new elites of Safavid Iran*. I.B. Tauris.
- Baramidze, A. (1949). *Dzveli kartuli literaturis krestomatia*. t. II.: Tbilisis Universitetis Gamomtsemlob. Tbilisi.
- Bilge, S. M. (2005). *Osmanlı devleti ve kafkasya: Osmanlı varlığı döneminde Kafkasya'nın siyasi-askeri tarihi ve idari taksimatı (1454-1829)*. Eren Yayınları, İstanbul.
- Brosset, M. (1857). *Histoire de la Géorgie*. Partie II, De L'imprimerie De L'académie Impériale Des Sciences, St. Petersburg.
- Chardin, J. (2014). *Chardin seyahatnamesi*. (Çev. Ayşe Meral). Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Chkheidze, T. (1987). “Iranuli tsarmomavlobis sakutari sakhelebi kartulshi”. *İstoriis, Etnog-rapiisa da Khelovnebis İstoriis Seria 4*, Sakartvelos Ssr Metsnierebata Akademiis Matsne, Tbilisi, 95-106.
- Demetrashvili, T. (2017). “From the history of the Georgian-Iranian linguistic interactions: parsadan gorgijanidze and his lexicographic legacy”. *Akhlo Aghmosavleti da Sakartvelo*, X, 55-60.
- Faraji, S. (2024). “Safevî askerî-siyasî sisteminde Gürcüler: İmam Kulî han özelinde bazı tespitler”. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/1, 176-193.
- Floor, W. (2001). *Safavid government institutions*. Mazda Publishers.
- Fryer, J. (1909). *New account of east India and Persia, being nine years travels 1672-1681*. v. 3, ed. W. Crooke, London.
- Gabashvili, V. (1957). “Sepianta sakhelmtsipo”. *Narkvevebi Makhlobeli Aghmosavletis İstoriidan*, Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba, Tbilisi, 234-245.
- (2007). “The undiladze feudal house in the sixteenth to seventeenth-century İran according to the Georgian sources”. *Iranian Studies*, 40/1, 37-58.
- Giunashvili, H.-Abuladze T. (2021). “Georgia and Iran: historical-cultural context and tendencies of Georgian renaissance (according to Georgian handwritten heritage)”. *Pro Georgia Journal of Kartvelological Studies*, 31, 173-192.
- Giunashvili, H. (2021). “The XVII-XVIII centuries Persian manuscripts in Georgian script from Georgian archives”. *Cinquième colloque international Langue et Territoire*, 1-3.
- Giunashvili, J. (2016). “Parsadan Gorgijanidze”, *Encyclopaedia Iranica*, 1-2.
- Gogoladze, T. (2019). “XVII-XVIII sauk'uneebis kartveli vach'rebi sepianta İranshi”. *Ekonomika da Biznesi*, 4, 205-214.
- İskender Bey Münşi-yi Türkmen. (2019). *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*. c. II-2. Kitap, çev. Ali Genceli, yay. haz. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Jamburia, G. (1973). “Sakartvelos politikuri vitareba XVII s. 30-90 ian tslebshi”. *Sakartvelos*

- İstoriis Narkvevebi IV*, red. Mamia Dumbadze, Sabchota Sakartvelo, Tbilisi, 312-356.
- Janashvili, M. (1896). “Parsadan Gorgijanidze, Kartul-Arabul-Sparsuli leksikoni”. *Parsadan Gorgijanidze da Misi Nashromebi*, Tbilisi.
- Javakhishvili, I. (1945). *Dzveli Kartuli saistorio mtserloba*. Tbilisi.
- (1996). *Parsadan Gorgijanidze da misni shromani*. Tbilisi.
- Kartlis tskhovreba mariam dedoplis varianti*. (1906). red. Ekvtime Taqaishvili, Tbilisi.
- Kırzioğlu, F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas-Eller'ini fethi (1451-1590)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kiknadze, R. (1975). *Parsadan Gorgijanidze da 'istoriani da azmani sharavandendtani*, Tbilisi.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Lang, D. (1952). “Georgia and the fall of the Safavi dynasty”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 14, 523-539.
- Maeda, H. (2004). “The Forced Migrations and Reorganisation of the Regional Order in the Caucasus by Safavid Iran: Preconditions and Developments Described by Fazli Khuzani”. *Reconstruction and Interaction of Slavic Eurasia and Its Neighboring Worlds*, ed. Uyama Tomohiko, Hokkaido University Slavic Research Center, Sapporo, 237-271.
- (2008). “Parsadan Gorgijanidze's exile in shushtar: a biographical episode of a Georgian official in the service of the Safavids”. *Journal of Persianate Studies*, 1, 218-229.
- (2017). “P'arsadan Gorgijanidze”. *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, ed. David Thomas and John Chesworth, Brill, Leiden-Boston, 654-659.
- (2021). “Against all odds the Safavids and the Georgians”, *The Safavid World*, ed. Rudi Matthee, Routledge, 125-143.
- (2022). “Voices of the Caucasians at the Safavid court: life and activities of Parsadan Gorgijanidze”. *Iranian/Persianate Subalterns in the Safavid Period: Their Role and Depiction*, ed. Andrew J. Newman, Gerlach Press, Germany, 211-239.
- Mamistvalishvili, E. (2023). “Pietro Dela Vale da Ketevan Dedoplis tsmindanad gamotskha-debis sagitkhi”. *Shromata Krebuli*, 22, 12-17.
- Matthee, R. (2001). “Georgians in the Safavid administration”. *Encyclopaedia Iranica*, 10/5, 493-496.
- Mikaberidze, A. (2007). *Historical dictionary of Georgia*. The Scarecrow Press, United States of America.
- Parsadan gorgijanidzis istoria*. (1926). red. Sargis Kakabadze, Amonabecdi Saistoria Moanbidan, Tbilisi.
- Puturidze, V. (1955). *Kartul-Sparsuli istoriuli sabutebi*. Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademii Gamomtsemloba, Tbilisi.
- Savory, R. (1985). “Allahverdi khan (1)”. *Encyclopaedia Iranica*, 1/8, 891-892.
- Şengelia, K. (2025). *Gürcistan imparatorluklar arasında bir tarih*. (Çev. Harun Çimke). Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

Timur'un İzmir'e Gelişi ve Tire Yazıtı Üzerine

Ümit Bağatur*

Özet

Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan 1402 Ankara Savaşı, Osmanlı devletini Fetret Devri'ne sürüklerken, galip Emir Timur'un Anadolu'daki faaliyetleri bölgenin sosyo-politik yapısını derinden etkilemiştir. Savaşın ardından Batı Anadolu'ya yönelen Timur'un, kış mevsimini İzmir'in Tire ilçesinde geçirdiği ve buradan ayrılmadan önce bir dikili taş yazıt bıraktığı rivayet edilmektedir. Bu çalışma, söz konusu yazıtın tarihî gerçekliğini ve akıbetini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada yöntem olarak; Osmanlı kronikleri, arşiv belgeleri ve yerel tarih metinleri tenkitli tarih yöntemiyle incelenmiş, ayrıca Tire ve çevresinde fiziki saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, yazılı kaynaklardaki rivayetlerin sözlü aktarımlarla örtüştüğü Timur'un Tire'de bir yazıt bıraktığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışma, kayıp veya unutulmuş olan bu yazıtın Türk-İslâm tarihindeki yerini netleştirerek yerel tarih literatürüne somut bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Tarihi, Ankara Savaşı, Timur, İzmir, Tire, Yazıt.

* Doktora Öğrencisi, Ümit Bağatur, İstanbul Üniversitesi, Türkiye, umitbagaturbey@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8589-3340>

On Timur's Arrival in Izmir and the Tire Inscription

Abstract

The Battle of Ankara in 1402, a turning point in Turkish history, plunged the Ottoman Empire into the Interregnum, while the activities of the victorious Emir Timur in Anatolia profoundly affected the region's socio-political structure. It is said that Timur, who turned his attention to Western Anatolia after the battle, spent the winter in the Tire district of Izmir and left behind an inscription on a standing stone before departing. This study aims to establish the historical authenticity and fate of the aforementioned inscription. The research employed a critical historical methodology to examine Ottoman chronicles, archival documents, and local historical texts; additionally, physical field research was conducted in Tire and its surroundings. Based on the findings, it was determined that the accounts in written sources align with oral traditions, confirming that Timur left an inscription in Tire. In conclusion, this study clarifies the place of this lost or forgotten inscription in Turkish-Islamic history, thereby making a concrete contribution to the literature on local history.

Keywords: Turkish-Islamic History, Battle of Ankara, Timur, Izmir, Tire, Inscription.

1. Giriş

İki güçlü hükümdar I. Bayezid (ö.1403) ve Emir Timur'un (ö.1405) Anadolu'da karşı karşıya gelmesi Türk askerî ve siyasî tarihinde büyük izler bırakmıştır. Çalışma; Ankara Savaşı, Ankara Savaşı Sonrası, Timur'un İzmir'e Gelişi, Timur ve Tire Yazıtı olmak üzere dört ana başlıkta ele alınmaya çalışılmıştır. Timur'un Tire'de bıraktığı taş yazıtı tespit edilebildiği takdirde önemli bir tarihî eser olarak yerini alacaktır. Timur, 14. ve 15. yüzyıllarda Orta Asya, Orta Doğu ve Anadolu'nun askerî ve siyasî tarihine mührünü vuran lider olmuştur. Gittiği diyarlarda çeşitli izler bırakmıştır. Çalışmada, Timur'un uğradığı yerlerde bıraktığı izlerden olan, kayıtlarda karşımıza çıkan ve bulunamayan nadir taş yazıtlarından biri incelenecektir. Bu taş yazıtı tarih sayfasında yerini almıştır. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur kış Tire'de geçirmiş ve bölgeden ayrılmadan önce geride bir taş yazıt bırakmıştır. Bu çalışma Timur'un bıraktığı taş yazıtı incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Timur'un Tire'ye hangi güzergâhtan ve nasıl geldiği, Tire'de ne kadar kaldığı ve Tire'den ayrılmadan önce bıraktığı taş yazıtın özellikleri ve nerede olduğu sorularına kaynaklarda cevap aranmıştır.

Yağlıkçızâde Ahmed Rifat Efendi'nin (ö.1895) *Lugat-i Tarihiyye ve Cografîyye* adlı eserindeki Tire maddesinde yer alan kısa bilgiler araştırmamızın literatür taraması için çıkış noktasını oluşturmuştur. Çünkü bu eserin Tire maddesinde “*ovasının ortasına yazılı bir taş diktirdi*” şeklinde bahsedilmiştir. Bu kısa bilgi neticesinde araştırmaya başladıktan sonra Tire'nin Timur ile olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İsmail Aka'nın *Timur ve Devleti, Makaleler 2* kitaplarının yanı sıra A. Munis Armağan'ın (ö.2022) *Devlet Arşivlerinde Tire* eseri de çalışmamızın temel kaynaklarından. Ankara Savaşı öncesinde Timur, askerî bir strateji izlemiş ve hazırlık aşamasında saha tedbirleri almıştır. Böylece Anadolu gerisinde kendisi için tehlike oluşturabilecek durumları en aza indirmiştir. Anadolu'da beyliklerle irtibata geçerek onlara gerekli bilgi ve yardımı sağlamıştır. Bu dönemde I. Bayezid ile Timur arasındaki yazışmalar diplomatik üslubun ötesine geçmiştir. Timur'un askerî stratejisi, savaş öncesi hazırlıkları ve Anadolu beyliklerinden aldığı yardımlar gibi çeşitli nedenler sonucunda I. Bayezid yenilmiştir.

Ankara Savaşı sonrasında İzmir'e devam eden Timur, kış mevsimini Güme Dağı'na karşı uzanan Tire ilçesinde geçirmiştir. Baharın gelişiyle birlikte buradan ayrılmıştır. Bazı yazılı kaynaklarda bu bilgiler yer alırken, Tire halkı arasında da büyüklerin aktardığı kadarıyla sözlü rivayet geleneği devam etmektedir. Taş yazıt hakkındaki sözlü rivayetler araştırmamızın ana kaynakları arasında yer almasa da yazılı

rivayetlerle örtüştüğü tespit edilmiştir. Timur hakkındaki söylentilerin çeşitliliğine değinmekte fayda vardır. Bu rivayetler genellikle Timur'un nerede kaldığı, cuma namazlarını hangi camide kıldığı, hangi hamamda yıkandığı, ölen askerlerinin nereye gömüldüğü ve geride bıraktığı taş yazıtla ilgilidir.

2. Ankara Savaşı

Çok geniş bir coğrafi alanda imparatorluk kurmuş olan Timur, yönünü Anadolu'ya çevirerek bu bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan Osmanlı devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Eninde sonunda bu karşılaşmanın kaçınılmaz olduğunu bilen Timur kendi şartlarını hazırlamak için strateji geliştirmiştir. (Aka, 2012, 174) Memlük Sultanı Berkuk'un (ö.1399) ölümü, Timur'un kendisine rakip olarak gördüğü Mısır ve Anadolu'daki bu iki devleti ortadan kaldırmak için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Ayrıca Memlükler ile Osmanlıların arasının açılması da Timur'un işini kolaylaştırmıştır. Bu fırsattan faydalanarak 1399'da Bağdat'ı ele geçiren Timur, Celâyir Hükümdarı Sultan Ahmed (ö.1410) ve Karakoyunlu Türkmen reisi Kara Yusuf'un (ö.1420) Osmanlılara sığınmasına sebep olmuştur. Bu durum Timur'un Osmanlı devletine müdahale etmesine fırsat vermiştir. (Halaçoğlu, 1991, s.210-211) Eline geçen fırsatı değerlendiren Timur, bu kişilerin iadesini istemiş; ancak talebi I. Bayezid tarafından kabul görmemiştir. Devam eden süreçte birbirlerine kışkırtıcı ve hakaret içerikli mektuplar göndermişlerdir. Aralarında gidip gelen bu mektuplar her geçen gün şiddetin dozunu arttırmaya sebep olmuştur.

Timur Karakoyunlu Kara Yusuf'un sığındığı Tokat kalesini kuşatmış ancak başarılı olamamıştır. Evliya Çelebi (ö.1684), Timur'un I. Bayezid'dan Karakoyunlu Kara Yusuf'u şehirden çıkartmasını, yani teslim etmesini istediğini aktarmıştır. (Günay, 2007, s.118-119) Ancak bu isteği Osmanlı'dan karşılık bulmamıştır.

Osmanlılara vergi vermekte olan Erzincan Emîri Mutahharten'in (ö.1403) bu sırada Timur'un hâkimiyetine girmesi, iki hükümdarın arasının daha da açılmasına yol açmıştır. Mutahharten'e vergisini ödemesi için ihtarda bulunan Bayezid'e Timur tarafından gönderilen tehdit ve nasihat mektubuna Bayezid sert bir şekilde karşılık vermiştir. (Halaçoğlu, 1991, s.211) Timur, Osmanlı devletinin hâkimiyet alanında manevralarda bulunmuştur. Timur'un bu manevraları Yıldırım Bayezid'e bir cevap niteliğindedir.

Timur, 13 Mart 1402'de Tebriz'den gönderdiği mektubunda Kemah'ın Mutahharten'e verilmesini, şehzadelerden birinin kendi yanına gönderilerek bağımlılık

alâmeti olarak vereceği külâh ve kemerin kabul edilmesini ve Kara Yusuf'un iadesini istemekteydi. (Halaçoğlu, 1991, s.211) Özellikle diplomatik olarak kendisine sığınan iki siyâsî liderin teslim edilmesi, Osmanlı topraklarının açıkça parça parça işgal edilmeye çalışılması, Osmanlı padişahının veliahdını Timur'a teslim edilmesi ve I. Bayezid'in kendisine biat etmesinin istenmesi, Osmanlı devletinin bağımsızlığını kaybederek özerk yönetim altına alınması demektir. Bir başka deyimle, devletin siyâsî ve diğer tüm alanlardaki bağımsızlığını kaybederek hâkimiyet altına alınmasıdır. Timur'un isteklerine askerî ve diplomatik açıdan bakılacak olunursa, hâkimiyet sahasına girmiş olduğu kuvvetli bir devletin imzalayabileceği antlaşma olmadığı açıktır. Timur'un, yerine getirilmesini istediği maddeler aslında Osmanlı devletinin savaşı bir şekilde teslim olması anlamına gelmektedir. Tüm bu ağır antlaşma maddeleri kesin bir dille reddedildikten sonra savaşa giden kapılar açılmış oldu. Anadolu topraklarının tam da birliğine yaklaşılmışken, bu savaşın ardından Anadolu birliği için büyük çabalar gösterilecek ve çok zorlu süreçlerden geçilecektir. Her iki tarafın çoğunluğunun Müslüman ve Türk oluşu, tarih sayfasına geri dönülmez acıların yazılmasına yol açmıştır. 28 Temmuz Cuma günü savaş gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusunun 70.000 civarında, Timur'un ordusunun ise bundan fazla olduğu bilinmektedir. Osmanlı ordusunda bulunan yeni fethedilmiş beyliklerin askerleri kendi beylerinin safına geçerek güç kaybettirmiştir. Merkez kuvvetlerin dağılması ve destek kuvvetlerin çekilmesiyle (Aka, 1991, s.28-29) I. Bayezid yenilmiş, bazı aile fertleri, üst düzey devlet adamları ve birtakım ordu kuvvetleriyle esir düşmüştür. I. Bayezid bir süre sonra, esaret altındayken, Akşehir'de vefat etmiştir (8 Mart 1403). (İnalcık, 1991, s.233) Savaş sonrası Osmanlı şehzadelerinin her biri farklı bölgelere çekilmiş ve bulundukları yerlerde Timur'a tabi olmuşlardır. Ancak kendi aralarında büyük ve kanlı bir mücadeleye başlamışlardır.

3. Ankara Savaşı Sonrası

Timur, I. Bayezid'in ellerinden alarak Menteşe ve Hamitoğulları'na beyliklerini iade etmişti. 17 Ağustos'ta, yani savaştan yaklaşık üç hafta sonra, Saruhan beyi, Manisa'ya törenle girmişti. Böylece Erzincan'dan Menteşe'ye kadar bütün eski beylikler Anadolu'da yeniden kurulmuş ve hatta Karamanoğulları eskisinden daha kuvvetli hâle getirilmişti. (Aka, 1991, s.29) Eski güçlerine ulaşan beylikler, Timur'a bağlı eyaletlere dönüşmüştü.

Eski topraklarına yeniden sahip olan Anadolu beyleri gibi ülkenin geri kalan kısmı için birbirleriyle mücadeleye girişen Osmanlı şehzadeleri de Timur'un hâkimiyetine boyun eğmişlerdir. Osmanlı tarihinde Fetret Devri adıyla anılan bu döneme

ait meseleler, ancak II. Mehmed (ö.1481) devrinde kesin bir çözüme kavuşturuldu. (İnalcık, 1991, s.232) Ankara Savaşı, Anadolu'yu savaş sonrasında yıllarca sürecekt büyük krizlere sürüklemiştir. Osmanlı devletinin bu krizlerden çıkabilmesi için 11 yıl beklenmiştir. Bu süre zarfında fetih durmuş, toprak kaybı yaşanmış ve ekonomik durum kötüleşmiştir. Ankara Savaşı'yla Osmanlı devletinin ilmek ilmek işlediği düzen doğrudan etkilenmiş ve savaş sonrası zararlar giderek artmıştır. Timur, Anadolu'da güçlü ve tek bir yapı yerine toprakları ve gücü dağıtılmış kendisine bağlı özerk yönetimler bırakmıştır. Bu durum Timur'un izlemiş olduğu planlı fetih politikası dahilindedir. Osmanlı devletine karşı kazandığı zaferi kalıcı kılmak için böl, parçala ve yönet taktiğini uygulamıştır. Karşısında yek vücut bir devlet yerine parçalara ayrılmış beylikler bırakmıştır. Timur bu yönetim stratejisiyle kendisine bağlı çoklu yapıyı tercih etmiştir. Böylece Osmanlı devletinin uzun uğraşlarla sağlamaya çalıştığı Anadolu topraklarındaki siyasi birlik tamamen bozulmuştur. Şüphesiz ki bu savaşın en büyük faydasını görenlerden biri Bizans İmparatorluğu'dur. Osmanlı devletinin gücünün dağılmasıyla, Bizans İmparatorluğu sınırlarında rahat bir nefes almış ve kendisine alan açan bu durumdan oldukça faydalanmıştır. I. Bayezid'in yenilgisiyle sona eren bu savaşla, Bizans İmparatorluğu 50 yıl kadar daha varlığını sürdürmüştür. (Aka, 1991, s.29) Ankara Savaşı'nın olumlu etkisini yaşayan Bizans'ın dış tehdidi azalmıştır. Osmanlı devletinin Bizans üzerindeki baskısı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'deki ilerleyişi durmuş, toprakları dağılmıştır. Osmanlı devleti bu acı tecrübe karşısında yok olmanın eşiğinden dönmüştür. Ankara Savaşı, Osmanlı devletinin beyliklere karşı tutumunu daha belirgin bir hale getirmiş ve yönetimde daha katı kurallar uygulanmıştır. Devletin kan kaybı engellenip yönetim yeniden ele alındıktan sonra, yaşananlar hafızada diri tutulmuştur. Ankara Savaşı sonrası Osmanlı devletinin toparlanma evresi çok uzun sürmüştür. Devletin kurumsal yapısının güçlenmesi Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar devam etmiştir. Fatih döneminde ise merkezi otorite pekiştirilmiş ve Anadolu'da siyasî birlik sağlanmıştır. Osmanlı devletinin hafızasında yer alan bu travma atlatıldıktan sonra merkezi yapının daha da güçlenmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı devleti bu savaş unutmamış ve sonuçlarıyla yüzleşmiştir.

4. Timur'un İzmir'e Gelişi

İzmir, Anadolu'nun batı ucunda yer almasıyla tarihte uğrak bir nokta olmuştur. Bu bölgede birçok medeniyet kurulmuş ve yıkılmıştır. İzmir'in hafızasında önceki medeniyetlere dair birçok işaret bulunmaktadır. Ödemiş merkezli Aydınoğulları Bey-

liği bölgeyi imar faaliyetleriyle ayağa kaldırmıştır. Bunun yanı sıra, beylikler döneminde Müslüman veya gayrimüslim birçok bilgini maddi olarak desteklemiştir. Başta Umur Bey (ö.1348) olmak üzere, Aydınoğulları beyleri tercüme faaliyetlerini teşvik etmişlerdir. Verimli toprakları, zengin ticaret ağı ve bölgesel stratejisiyle Türk İslâm âleminin Batı Anadolu'daki kapısı olmuştur. Timur'un başlatmış olduğu Anadolu seferinin son durağıdır.

Timur'un torunu Muhammed Sultan (ö.1403) Manisa'da, Şahruh (ö.1447) Uluborlu-Keçiözü taraflarında kışlarken Timur da Kütahya'dan ayrılarak Denizli-Aydın-Ayasuluk (Selçuk)-Tire yoluyla İzmir'e yürümüştür. İzmir önlerine geldiği sırada Muhammed Sultan, emrindeki askerlerle kendisine katılmıştır. Timur'un İzmir'e güneyden gelişi coğrafi ve stratejik bir tercihtir.

XIV. yüzyıl ortasından beri Türklerin elinden çıkmış bulunan İzmir ve civarındaki bazı kaleler ele geçirilip, (2 Aralık 1402) burası Aydınoğullarına bırakılmıştı. (Aka, 1991, s.28-29) Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra İzmir ve civarına gelerek bu bölgede fetihlerine devam etmiştir. Timur'un Anadolu sahasındaki savaşlarının önemli bir kısmı Müslüman kesimle olmuştur. Ancak İzmir'e gelindiğinde bu durum değişmiştir. İzmir'in özellikle sahil (liman) kesimleri mücadelenin yaşandığı yerler olmuştur. Bu savaşların ardından kışın gelişiyle ata yurda dönüş için kış mevsiminin geçmesi beklemiştir. Timur şehzadelerini ve kumandanlarını kışı geçirmeleri için her birini ayrı bir şehre tayin etmiştir. (Salman, 2007, s.186) Geçen süre zarfında şehzadeler ve kumandanların her biri araştırmalarda bulunmuş, her komutan askerlerinin kışı geçirmesi için en münasip yeri hızlı bir şekilde bulmaya çalışmıştır. Çünkü büyük bir ordunun aynı şehirde kalmasına imkân ve şartlar bulunmamaktaydı. On binlerce askerin ve tedarikçilerinin bir arada kalması stratejik açıdan doğru olmayacaktı. Bu kadar kalabalık bir ordunun kalacak yerinin temin edilmesi ve askerlerin karınlarının doyurulması başlı başına önemli bir lojistik tedarik gerektirmekteydi. Aynı zamanda bu askerlerin beklenmedik bir olay karşısında birbirlerinden çok uzakta olmaları da savaş stratejisi açısından uygun değildi. Ani bir baskın merkezi orduya ya da kanat güçlerine büyük zararlar verebilirdi. Başkentten binlerce kilometre uzakta ordu kuvvetlerinin zafiyet göstermesi geri dönülmez sonuçlar doğurabilirdi. Bu sebeple ordu kuvvetleri merkezin etrafını sarmıştı. Askerlerin merkezin etrafına dağıtılmış hızlı müdahalede bulunabilecek konumda olmaları gerekmekteydi. Bu sebeplerden dolayı coğrafi şartları en uygun olan yer tercih edilmişti. Tire verimli geniş tarım arazileriyle, yoğun hayvancılığıyla, barınma yapılarıyla, ormanlık alanları, bitki örtüsü ve

iklimiyle en uygun yer olmuştur. Tire coğrafi olarak verimli ve stratejik avantaj sunan bir konuma sahiptir. Bu konum kışın zorlu şartlarının aksine daha rahat geçmesine imkân tanımıştı. Tire şehri sırtını Güme Dağı'na yaslayarak güvenli bir saha oluşturur. Tire'nin ovalık olan ön cephesi olabildiğince açıktır. Güme Dağı'nın kuzeydoğusunda Ödemiş, kuzeybatısında Torbalı ve kuzeyinde Bayındır yer alır. Güme Dağı'nın ovalık olan ön cephesinden bakıldığında, tüm bu yerler görülebilecektir.

Halk bilgilerine göre, Timur, Tire'nin doğu kesiminde Ekinhisarı denilen semtte konaklamıştır. Kendisi, burada Aydınoğulları Aksaray'ında oturduğu, muhafız alayının da Tire Ovası'na yerleştiği, hatta Cuma namazlarını Kocabıyık Camii'nde kıldığı, Taşpazarı Hamamı'nda (Ahmet Bey) yıkandığı, askerlerine de Karakadı Hamamı'nın ayrıldığı aktarılmaktadır. Kente indiği zaman ise Eskibey Hamamı'nda banyo yaptığı söylenir. (Armağan, 2003, s.37) Halk arasında Kocabıyık olarak anılan bu yapının asıl adı Karakadı Mecdeddin külliyesidir. Külliye formunda yapılmış zarif işlemleri olan bir eserdir. Bu külliyenin güneydoğu (kible) cephesinde, ağaçlar arasında, yolun hemen arka tarafında, kasnaksız sağır kubbeye örülmüş iki katlı bir yapı bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu döneminin güzel motif örnekleriyle tezyin edilmiş mimari üsluba sahiptir. Beyliğe ait özelliklerle bezendiği söylenebilmektedir. 2020 yılının ocak ayında Tire'de yapmış olduğum bilimsel saha araştırmalarımda, mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait bu külliyenin güneydoğusunda yer alan iki katlı yapının içerisinde, maddi ve manevi değere sahip, Osmanlıca, Arapça ve Farsça farklı muhtevalarda yazılmış nadir kitaplar ve yazmalar tespit ettim. Yetkili kurum ve mercilere bildirmem sonucunda, gerekli izinlerin alınması ve güvenliğin sağlanmasıyla, bu değerli eserler, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkilileri ve emniyet görevlileri nezaretinde Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ne itinayla taşındı. Farklı asırlardaki müelliflere ait taşınan bu kitap ve evraklar bölgenin tarihsel serüvenindeki derinliği bir kez daha kanıtlar vaziyettedir. Halk arasında Timur ile özdeşleşen Karakadı Mecdeddin külliyesi, asırlar sonra içerisinde sakladığı bu eserlerle göz önünde kalmıştır. Rivayetler arasında Timur'un vefat eden komutanlarından bazılarının bu bölgede defnedildiği de yer almaktadır. Tire halkı arasında aktarılan bazı külliye ve camiler hakkındaki bu rivayetler günümüzde kendisini korumaktadır.

Fotoğraf 1. / Yazma Eserler

Fotoğraf 2. / Ebru Motifleri (Yenişafak, 2025, 1)

Karakadı Mecdeddin külliyesinden Tire Necip Paşa kütüphanesine nakledilen ve geçmişin köklü mirasını barındıran dört yüz elli civarındaki yazma ve matbu eserin arşivleme çalışmaları devam etmektedir. Asırlardır korunmuş bu nadide eserlerin kapaklarını süsleyen geleneksel ebru sanatının zarif örnekleri projeye estetik bir değer katmaktadır.

5. Timur ve Tire Yazıtı

“(M 1404 ve H 807) tarihinde Timurleng bu şehri (8) alıp bir kış çıkardı ve ovasının ortasına bir yazılı taş (9) diktirdi. (Erdoğan, 2017, s.312) Yağlıkçızâde Ahmed Rifat Efendi’nin XIX. yüzyılda yedi cilt halinde İstanbul’da basılmış Lugat-i

Tarihiyye ve Coğrafiyye adlı eserinde, tarih ve coğrafya başta olmak üzere birçok alanda farklı bilgi sunulmaktadır. Ansiklopedik özellikler taşıyan kitabın Tire madde-sinde yukarıda zikredilen bu iki satır bilgiyi görmekteyiz. Timur'un kışı geçirmesinin ardından Tire Ovası'na diktirdiği yazılı taşın tam olarak nerede bulunduğu belirtilmemektedir. Kitapta konumuzla bunun dışında başka bir bilgiye yer verilmemiştir. Yazıt için kaynaklık edecek diğer eserimize bakacak olursak, birtakım bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgiler yazıtın genel konumu, boyutu ve durumunu içermektedir.

“Timur’un resmî belgelere giren, Tire’de diktirdiği “Mengüşlü Taş” halk arasında “Karataş” olarak anılmaktadır. Şair, Veysi, kitabeyi 17.yy’da bizzat gördüğünü söylemektedir. Oysa, şair Veysi kitabede yazı bulunmadığını ve kitabe ölçüsünü yarım minare boyu olarak aktarmaktadır. Kitabenin bulunduğu yer olarak “Mermer Tepe” adı geçmektedir. Aynı bilgileri Hacı Eminoğlu M. Esat Bey’de, 1932 tarihli Yeşil Tire Dergisi’nin 12. Sayısında yinelemektedir. Hatta, Hacı Eminoğlu “Dikilitaş” semtin-deki bu taşın hala görülmekte olduğunu ileri sürmektedir”. (Armağan, 2003, s.36-37)

“Farsça olarak yazılan kitâbe besmele ve hamd ü senâ ile başlayıp, şu şekilde devam etmektedir: “Tanrı’nın inâyeti ile zamanın padişahı, yedi iklimin, İran ve Turan’ın hâkimi Büyük (Uluğ) Beg Sultan Timur Gürgen, Hitay (Çin) ve Hindistan hudutlarından Mısır yörelerine kadar İran ve Turan’ın fethinden sonra, Balat, Antalya, Alaiye yörelerinde konup, Aydın vilâyetinde konulduğunda bu durumu bilip öğrenmeleri için şu iki-üç satırı taş üzerine naksettiler””. (Aka, 2005, s.6)

Tire yazıtının dili Farsçadır. Yazıt özellikleri bakımından diplomatik ve edebî bir yansıma olarak kabul edilir. Farsça, Orta Asya ve İran coğrafyası bürokrasisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Timur Türk’tür ve Türk dilini bilmektedir. Ancak bölge genelinde Farsça diplomatik yazışma dilidir. Yazıtta Farsçanın tercih edilmesi de bu durumun bir yansımasıdır.

Yazıtın metni, klasik İslâmî edebiyat geleneğine uygun olarak besmele ve hamd ü senâ ifadeleriyle başlar. Bu başlangıç, metnin hem dinî bir meşruiyet zemininde hazırlandığını hem de dönemin geleneğine bağlı kalındığının delilidir. Dinî başlangıcın ardından siyasî iktidara değinilmektedir. Timur, metinde zamanın padişahı, yedi iklimin hâkimi ve Büyük (Uluğ) Bey gibi unvanlarla anılmaktadır. Yazıtta kullanılan metaforlar, sıradan anlatımı aşarak metne güç ve büyüklük duyguları katar. Bu ifadeler, klasik İran ve Türk saray geleneğinde hükümdarlara atfedilen yüce sıfatların bir örneğidir. “Tanrı’nın inayeti” ifadesiyle Timur’un dinî meşruiyet zeminini

güçlendirir. Bu yazıt, tüm insanların bilmesi için bırakılan bir bildiri niteliğinde olup doğrudan kamusal propaganda işlevi görür. Halk nezdinde eğitsel bir işlev görerek zaferin içselleştirilmesini ve gelecek nesillere aktarımını sağlar. Timur, zaferinden sonra son durak olarak Tire’de konaklamış ve Anadolu’dan ayrılmadan önce zaferinin bir nişanesi olarak bu yazıtı bırakmıştır. Belirtilen bilgiler, Tire yazıtının tarihsel varlığını çeşitli kaynaklarla desteklemekte ve onun fiziksel özelliklerine, konumuna ve içeriğine dair ipuçları sunmaktadır. Yazıtın konumu gizemini korumaktadır.

6. Sonuç

Bu makale, Emir Timur’un 1402 yılındaki Ankara Savaşı’nın ardından Anadolu’daki ilerleyişinin son durağı olan İzmir’in Tire ilçesindeki konaklamasını ve burada bıraktığı rivayet edilen taş yazıtı mercek altına alır. Eldeki tarihî ve edebî kaynaklar, bu taşın varlığına dair oldukça dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. Farklı dönemlerden kalma kayıtlarda yer alan ve hatta Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde dahi görüldüğüne dair anlatılanlar, yazıtın bir efsaneden öte gerçek bir tarihî eser olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak, yazıtın kesin konumunun belirlenememesi, araştırmacılar için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Makalede belirtildiği üzere, yer isimlerinin zamanla değişmesi, modern şehircilik faaliyetleri (yol açım çalışmaları, sanayi bölgesi yapımı) ve geniş coğrafi alandaki değişimler gibi birçok faktör, yazıtın tespitini zorlaştırmaktadır. Tire’nin tarihî dokusunun ve coğrafyasının zaman içinde geçirdiği dönüşümler, bu değerli eserin izini sürmeyi karmaşık hale getirmektedir. Buna rağmen, yazıtın varlığına dair hafızanın canlılığını koruması ve yerel halk arasındaki rivayetlerin devam etmesi, bundan sonraki süreçte araştırmacıların ortak yürüteceği disiplinlerarası yüzey araştırmasına ihtiyaç olduğunu işaretidir.

Tarihî kaynaklarla halk anlatılarının belirli noktalarda örtüşmesi, bu yazıtın zamanı geldiğinde gün yüzüne çıkma potansiyelini arttırmaktadır. Bu yazıtın bulunması, sadece Tire’nin yerel tarihine değil, aynı zamanda Timur dönemi Anadolu tarihine de ışık tutarak bölgenin kültürel ve siyasi geçmişine dair yepyeni pencereler açacaktır. Edebiyatçılar, tarihçiler, arkeologlar ve sanat tarihçileri için disiplinlerarası bir dönüm noktası niteliği taşıyan bu keşif, Timur İmparatorluğu’nun Anadolu’daki sosyo-politik izlerinin çok daha berrak bir şekilde anlamlandırılmasına kapı aralamaktadır. Dolayısıyla söz konusu keşif, geçmişin karanlıkta kalmış noktalarını aydınlatmakla kalmayıp, gelecek akademik çalışmalara da güçlü birer kaynak ve yeni bir metodolojik vizyon sunmayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- Armağan, Ahmet M. (2003). *Devlet Arşivlerinde Tire*. Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık.
- Aka, İ. (1991). *Timur ve Devleti*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aka, İ. (2012). “Timur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 173-177.
- Aka, İ. (2005). *Makaleler 2*. E. S. Yalçın vd., (Ed.). Berikan Yayınevi.
- Erdoğan, N., (2017). *Lugat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye II. Cilt (Transkripsiyon – İnceleme Madde Başı İndeksi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Halaçoğlu, Y. (1991). “Ankara Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 210-211.
- Günay, V., (2007). XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınını Timur’a Bakışına Bir Örnek: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. A. Kara vd., (Ed.), (s.118-119). *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- İnalcık, H. (1991). “Bayezid I.”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 231-234.
- Salman, H., (2007). Ankara Savaşı’ndan Sonra Timur’un Batı Anadolu’daki Faaliyetleri. A. Kara vd., (Ed.), (s.177-188). *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Yenişafak. (2026). İzmir’de türbe sanılan mekândan asırlık kitaplar çıktı. [https://www.yeni-safak.com/foto-galeri/gundem/izmirde-turbe-sanilan-mekandan-asirlik-kitaplar-cikti-2036334/17](https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/izmirde-turbe-sanilan-mekandan-asirlik-kitaplar-cikti-2036334/17)

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Karşılıklı İnsani Yardımlaşma ve Diplomatik Etkileşim: “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi”nin Faaliyetleri

Gunay Aliyeva*

Özet

Bu çalışmada, 20. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu’nun bir sömürgesi olan Azerbaycan halkı ile Osmanlı Türkleri arasında ortaya çıkan manevi ve insani ilişkiler, bu ilişkilerin gelişmesine yol açan hayır kurumlarının faaliyetleri ve bu faaliyetler temelinde iki dost ve kardeş halk arasındaki diplomatik ilişkilerin genişlemesi incelenmektedir.

Azerbaycan halkının uyanış hareketi, 19. yüzyılın sonlarında Azerbaycanlı aydınlar ve yurtdışında eğitim görmüş entelektüellerin ulusal bir aydınlanma hareketi yaratmasıyla başladı. Bu hareket temelinde kurulan eğitim, bilim, sanat ve insani yardım dernekleri arasında Hasan Bey Zardabi tarafından 1905 yılında programı kabul edilen “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” yardım derneği’nin faaliyetine dikkat çekmek isteriz.

Şöyle ki, I. Dünya Savaşı sırasında, derneğin programında bazı değişiklikler yapılarak faaliyet alanı önemli ölçüde genişletilmişti. Çünkü I. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya cephesindeki savaşlarda Azerbaycan halkı Anadolu Türklerinin yardım çağrısına yanıt vermişti. Azerbaycan o dönemde Rus İmparatorluğu’nun sömürgesi olmasına rağmen, Azerbaycan’ın cesur evlatları Sarıgamiş ve Çanakkale savaşlarına gönüllü olarak katılmış ve Bakü’de faaliyet gösteren hayır kurumları, yerinden edilmiş Türk halkına, yetimlere ve Kafkasya cephesinden esir alınan Türk askerlerine yardım sağlamıştı.

Hatta, 11 Mart 1915’te, Bakü’de Nevruz bayramı arifesinde, “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” dernek başkanı Mirza Asadullayev’in mali desteğiyle “Kardaş Kömeği (Yardımları)” adlı bir gazete yayımlanmış ve satış geliri Anadolu’daki Türk kardeşlerimize yardım için gönderilmişti. Ayrıca bu yardım tek taraflı değildi; Mart 1918’de Azerbaycan’da gerçekleşen Türk soykırımı da benzer bir olaydı ve Nuru Paşa önderliğindeki Kafkas İslam Ordusu’nun o yıl Bakü’nün kurtuluşu için gösterdiği cesaret, iki halk arasındaki ayrılmaz dostluğun tohumlarını ekmışti.

Bu araştırma çalışmasında, tarihsel kronoloji ve karşılaştırmalı tarih yöntemleri kullanılarak, arşiv kaynakları, yerel basın kuruluşlarının yazdığı makaleler ve dönemin aydınlarının anıları aracılığıyla savaş yıllarında Anadolu’daki “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” derneği’nin faaliyetleri hakkında bilgi toplamıştır. Ayrıca olayı görenlerin hatırlarında Anadolu Türklerine karşı işlenen vahşetlerin ve Azerbaycan halkının kardeşlerine verdiği desteğin örneklerini belirtmek gerekir. Bu yaklaşım sayesinde, insani yardımın özü ve iki taraf arasındaki

* Gunay Aliyeva, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Kafkasya Tarihi Bölüm Çalışanı, Azerbaycan, Bakü. gunay.aliyeva32@gmail.com, Orcid ID- 0009-0004-4424-3888

diplomatik ilişkilere etkisi değerlendirilmiştir.

Bu gün de devam eden siyasi ve kültürel dostluk ilişkileri, hem Azerbaycanın 44 günlük Karabağ savaşında, hem de 2023'te Kahramanmaraş depremlerinde etkilenen Türk halkına yönelik karşılıklı yardım kampanyasında açıkça görülmüştür. Bu kardeşlik ilişkilerinin derin kökleri araştırılmalı ve gelecek nesillere aktarılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya savaşı, hayır kurumları, dernek, Osmanlı, Anadolu, Azerbaycan.

Mutual Humanitarian Aid And Diplomatic Interaction In Türkiye-Azerbaijan Relations: The Activities of The “Baku Muslim Charitable Society”

Abstract

This study examines the spiritual and humanitarian relations that emerged between the Azerbaijani people, a colony of the Russian Empire in the early 20th century, and the Ottoman Turks, the activities of charitable institutions that led to the development of these relations, and the expansion of diplomatic relations between the two friendly and brotherly peoples based on these activities.

The Azerbaijani national awakening movement began in the late 19th century with the creation of a national enlightenment movement by Azerbaijani intellectuals and those educated abroad. Among the educational, scientific, artistic, and humanitarian societies established on the basis of this movement, we would like to draw attention to the activities of the “Baku Muslim Charitable Society,” whose program was adopted by Hasan Bey Zardabi in 1905.

During World War I, the association's program was modified, significantly expanding its scope of activity. This was because, during the war on the Caucasus front, the Azerbaijani people responded to the call for help from the Anatolian Turks. Although Azerbaijan was a colony of the Russian Empire at that time, the brave sons of Azerbaijan volunteered to participate in the battles of Sarıgözü and Çanakkale, and charitable organizations operating in Baku provided assistance to displaced Turkish people, orphans, and Turkish soldiers taken prisoner from the Caucasus front.

In fact, on March 11, 1915, on the eve of Nowruz in Baku, a newspaper called “Kardaş Kömeği (Brotherly Help)” was published with the financial support of Mirza Asadullayev, the president of the “Baku Muslim Charitable Society,” and its sales revenue was sent to help our Turkish brothers in Anatolia. Moreover, this aid was not one-sided; the Turkish genocide that took place in Azerbaijan in March 1918 was a similar event, and the courage shown by the Caucasian Islamic Army under the leadership of Nuru Pasha in liberating Baku that year sowed the seeds of an inseparable friendship between the two peoples.

This research study, using historical chronology and comparative history methods, gathered information about the activities of the “Baku Muslim Charitable Society” in Anatolia during the war years through archival sources, articles written by local press organizations, and memoirs of intellectuals of the period. It is also important to note the examples of atrocities committed against the Anatolian Turks and the support given by the Azerbaijani people to their brethren, as recounted by those who witnessed the events. Through this approach, the essence of humanitarian aid and its impact on diplomatic relations between the two sides have been evaluated.

The political and cultural friendship that continues to this day was clearly demonstrated both in Azerbaijan’s 44-day Karabakh war and in the mutual aid campaign for the Turkish people affected by the 2023 Kahramanmaraş earthquakes. The deep roots of these fraternal relations should be investigated and passed on to future generations.

Keywords: World War I, charities, association, Ottoman Empire, Anatolia, Azerbaijan

1. “Bakü Müslüman Yardım Derneği” Hayır Kurumunun Faaliyeti.

20. yüzyılın başları, Güney Kafkasya ve Orta Doğu’da olduğu kadar tüm dünyada da derin siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlerle karakterize edildi. Bu siyasi kriz ve devletlerarası çatışma, milyonlarca insanın öldüğü, imparatorlukların yıkıldığı ve dünya düzeninin değiştiği Birinci Dünya Savaşı’na yol açtı.

O dönemde Güney Kafkasya hala Rus İmparatorluğu’nun bir kolonisi olarak kabul ediliyordu ve özellikle Azerbaycanlılar Çarlık Rusyası’nın batı cephesinde savaşmaya gönderiliyordu. Ancak, Kafkas cephesinde gerçekleşen Rus-Osmanlı savaşı-na katılmadılar, aksine savaşta çaresiz kalan Osmanlı halkına destek sağladılar.

Bu destek hizmeti, Azerbaycan hayır kurumları, ulusal burjuvazinin temsilcileri ve yerel halk tarafından doğrudan desteklendi. Bu unutulmaz faaliyet, bugün hala devam eden Azerbaycan-Türk kardeşlik ilişkilerinin tarihinde önemli bir olay olarak kalmaktadır.

1915 başlarında Kafkas cephesinde gerçekleşen savaşlar sırasında Müslüman nüfusun karşılaştığı ağır felaketler, Azerbaycan halkını derinden üzdü. Ardahan, Kars, Oltu, Sarıgemiş, Artvin, Ardanuç gibi şehirlerden gelen haberler halkı derinden etkiledi ve orada yaşayan kardeşlerine yardım eli uzatmak için harekete geçtiler. Bu yardım çalışmalarında en aktif rol alan hayır kurumları arasında “Bakü Müslüman Hayır Kurumu”, “Nicat”, “Saadat” ve diğerleri sayılabilir.

Burada, özellikle 1905 yılında Hacı Zeynalabdin Tagiyev ve Hasan Bey Zar-

dabi'nin girişimiyle kurulan “Bakü Müslüman Yardım Derneği”nin adını anmak gerekir. Hacı Zeynalabdin Tagiyev başkan, İsrail Hacıyev başkan yardımcısı, Hasan Bey Zardabi, Alimardan Bey Topçubaşov ve Asadulla Ahmedov ise yönetim kurulu üyeleri olarak görev yapmışlardır. Derneğin temeli, H. Zardabi tarafından 1871 yılında kurulan “Yardım Derneği” idi. Derneğin tüzüğü onaylandıktan sonra, ana faaliyeti yoksul ve yetim Müslüman çocuklara eğitim ve maddi destek sağlamak olmuş ve bu bölgede çeşitli yerlerde birkaç şubesi kurulmuştu. Örnek olarak, Gence’de kurulan “Müslüman Yardım Derneği”ni gösterebiliriz.

Önde gelen kamu figürü Alakbar Bey Rafibeyli'nin girişimiyle kurulan bu derneğin tüzüğü, 30 Haziran 1906'da Gence valisi tarafından onaylandı. Dernek, bir yönetim kurulu ve genel kurul tarafından yönetiliyordu. Dernek, 1905-1907 yılları arasında Daşnaklar tarafından Azerbaycan halkına karşı işlenen suçlar sırasında yerel halkı destekledi ve Karabağ, Zengezur'da soykırıma maruz kalan okul çocukları ve Türk-Müslüman nüfusa yardım etmek için hayır amaçlı gösteriler ve konserler düzenledi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar ve Kafkasya cephesinde Müslüman nüfusun yaşadığı felaketler, derneğin faaliyetlerinin yönünde ciddi bir değişikliğe yol açtı. Savaşta mülteci olan, yaralanan ve ölen Müslüman kardeşlerine her türlü hizmeti sundular.

“Bakü Müslüman Yardım Derneği” önce genel durumu incelemek üzere temsilcilerini savaş bölgelerine gönderdi ve ardından acilen harekete geçti. Amaç, Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinden kaçan Müslüman nüfus için sığınaklar açmak ve onları barındırmaktı. Bu amaçla Gence, Tiflis ve Bakü gibi şehirlerde faaliyet göstermeye başladılar. (Həsənli, 2014, s. 23)

Bütün bu olayları yerli kaynaklarla ve arşiv belgeleri ile ispatlayan Azerbaycanlı ve Türkiyeli tarihçiler bulunmaktadır. Olayları araştıran ve adil bir değerlendirme yapan Betül Aslan, “Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri”nin “Anadolu Türkleri”ne “Kardash Kömeği (Yardımları)” ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” adlı eserinde, Türklerin yaşadığı Kafkasya bölgelerinde “Bakü Müslüman Yardım Derneği”nin önderliğinde ve koordinasyonunda yardım komitelerinin kurulduğunu ve ilk yardım ekiplerinin Karsa ve çevresine gönderildiğini yazmaktadır (Ağayev, 2006, s. 35). B. Aslan ayrıca, “Bakü Müslüman Yardım Derneği”nin örgütlenmesi ve faaliyetleri sonucunda Kafkasya halkından yardım toplama çalışmalarının başlatıl-

dığını da belirtmektedir. Kafkasya'daki Azerbaycan Türklerinin neredeyse tamamı, Anadolu'daki savaş felaketlerinden etkilenen kardeşlerine yardım etmek için kampanyaya katılmış ve ana sloganları “Kardeş Kömeği”^{*} olmuştur (Süleymanlı, 2007, s.67). Anadolu’da yürütülen yardım faaliyetlerinin başında Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov bulunmaktaydı.

Tarihçi B. Aslan’a göre, 1905’ten sonra Azerbaycan Türkleri hem bireysel olarak hem de dernekler aracılığıyla Türkiye ile ilişkiler kurmuş, Azerbaycan halkının sosyal ve kültürel gelişiminde Osmanlı devletinin yardımından yararlanmaya çalışmış ve eğitim, din alanlarında bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bakü Müslüman Yardım Derneği’nin de kuruluşunun ilk yıllarında Osmanlı padişahı ve hükümeti ile ilişkiler kurma girişiminde bulunduğu bilinmektedir (Aslan, 2000, s.12). Bu amaçla, derneğin üyesi, Bakü’deki Müslüman okullarında öğretmen ve Bakü’de yayınlanan “Hayat” gazetesinin yazarı Akhund Yusif Talibzadeh, derneğin mührü ve Hacı Zeynalabdin Tagiyev tarafından imzalanmış bir vekaletname ile Ağustos 1907’de İstanbul’a gönderilmiştir (Baykara, 2017, s. 34).

Gerçekten de derneğin faaliyetleri Türkiye ve Anadolu Türkleri ile yakından bağlantılıydı. Derneğin Türkiye’nin birçok şehrinde şubeler açması ve ihtiyaç sahiplerine yardım sağlaması tesadüf değildir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler tarafından esir alınarak Rusya’nın Orenburg şehrine gönderilen ve dönüşünde Kars’tan milletvekili seçilen Fahreddin Erdoğan, “Türk Halkındaki Anılarım” adlı eserinde şunları belirtiyor: “Türk ordusu Kars’tan ayrıldıktan sonra, Ermeniler ve Ruslar tarafından işlenen vahşetleri Bakü Yardım Derneği’ne bildirdiler. Yusif Bey Caferov Moskova’ya giderek bu durumu Çar II. Nikola’ya** şikayet etti. Bunun üzerine yardım derneğinin yerel Türklere yardım etmesine izin verildi. Hemen ardından Dr. Hüsrov Bey Sultanov elli kişilik bir grupla Kars’a geldi. Dullar ve yetimler her yerden toplanarak Bakü’ye gönderildi.” (İsmayılov, 2004, s. 45).

Kars bölgesinde Türk halkının başına gelen felaketlerle bağlantılı olarak yardım çalışmalarına başlayan Azerbaycan Türkleri, Rus hükümetinin Devlet Duması ve Kafkasya valisiyle bu konuyu gündeme getirerek resmi izin almayı başardılar. Sonuç olarak, Kafkasya’nın tüm bölgelerindeki Anadolu Türkleri için yardım kampanyaları başlatıldı. Çay, şeker, un ve giysiden oluşan iki vagon dolusu insani yardım Kars

* “Kardeş Kömeği”- orijinali “Qardaş Köməyi”, tərçümədə “Kardeş Yardımı” olmalıdır.

** **Nikolay Aleksandroviç Romanov-** [Romanov Hanedanına](#) mensup son [Rusya imparatoru](#) (1894-1917)

halkına gönderildi. Ağabala Güliyev başkanlığındaki bu heyet, Kars, Sarıgemiş ve diğer yerlerde insani yardım dağıttıktan sonra Azerbaycan'a döndü ve bölgedeki durum hakkında kamuoyunu bilgilendirdi. F. Erdoğan, "Kars'ın Türk köylerinin halkına giysi ve yiyecek dağıtılıyor. Bakü milyonerleri bu iş için para harcamaya başladı. Hacı Zeynalabdin Tagiyev, savaş bitene kadar her gün 1000 çuval un göndermeyi taahhüt etti" diye yazıyor (Erdoğan, 1998, s.55).

Bakü Müslüman Yardım Derneği'nin yerel yardım faaliyetlerine ek olarak, Bakü'de bulunan hayır kurumları, basın kuruluşları ve yerel halkın girişimleriyle bağışlar toplandı ve bu yardımlar sayesinde hayır kurumları gerekli gıda ve diğer kaynakları sağlayabildi.

Mubariz Süleymanlı'nın "Azerbaycan Kardeşliğinin Anadolu Türklerine Yardımı" başlıklı makalesinde ise, "Mart 1915'te, Bakü Müslüman Yardım Derneği'nin girişimiyle Azerbaycan'daki gazete sahipleri ve yazarlar, yaklaşan Nevruz bayramı vesilesiyle bayramın ikinci gününde "Kardeş Kömeği (Yardımları)" adlı bir gazete çıkarmaya karar verdiler ve hazırlıklara başladılar." diye belirtiyor (Süleymanlı, 2007, s. 56).

"İkbal" gazetesinden M.A. Rasulzadeh, "Seda" gazetesinden H.B. Vezirov ve "İkdâm" gazetesinden M.N. Garagozov bu yardım kampanyasının başkanlığına seçildiler. O toplantıda alınan karara göre, "Kardeş Kömeği (Yardımları)" gazetesi Nevruz bayramının ikinci gününde yayınlanacak ve o gün Bakü'de hiçbir Müslüman gazetesi yayınlanmayacaktı. Bu gazetenin tüm geliri Müslüman askerlerin (asker ailelerinin) masrafları için kullanılacaktı.

Bu kararlar doğrultusunda yapılan çalışmalar meyve verdi ve "Kardeş Kömeği (Yardımları)" başlıklı gazete sayısı, Nevruz bayramının üçüncü gününde, bir günlük gecikmeyle yayımlandı. O dönemde "Bakü Müslüman Yardım Derneği'nin başkanı olan Mirza Asadullayev, gazetenin yetkili sahibi ve sorumlu yöneticisi konumundaydı. Gazetenin basımı için gerekli olan kağıt, Haşim Bey Vezirov, Orujov kardeşler ve "İkdâm" gazetesinin sahibi Ali Mukhtar-Ali Akbarov tarafından sağlandı.

Karsta Ermeniler tarafından gerçekleştirilen katliamlar, Türk ordusunun Kars'a ulaşmasına kadar devam etti. Ayrıca, Türkistan'dan getirilen ve Rus ordusunda görev yapan bazı Türk askerleri ile hayır kurumunun bazı temsilcileri de bu katliamlarda vahşice öldürüldü (Aslan, 2000, s. 112). Kars'a gelen Hayır Kurumu temsilcileri, hem Rus yetkililer hem de Ermeniler tarafından Müslüman nüfusa karşı yapılan saldırılara

ve haksızlıklara bizzat tanık oldular ve bu durumu düzeltmek için hemen aktif faaliyetlere başladılar (Aslan, 2000, s.122). Müslüman nüfus adına Kars İl Komitesi toplantılarına ve çalışmalarına katılan Alikhan Gantamirov, özellikle Müslüman nüfusun korunması ve devlet yardımlarından yararlanmaları için önemli çalışmalar yaptı (Aslan, 2000, s.134). Böylece, hayır kurumu temsilcilerinin faaliyetleri sonucunda, Kars bölgesindeki Müslüman nüfusun devlet yardımlarından yararlanması sağlandı. Ancak burada en önemli nokta, bölgedeki Rus yetkililerinin yönetimi altında Ermenilerin ve Yunanların saldırıları ve tahribatıyla ezilen ve hiçbir hak ve yetkisini koruyamayan Müslüman nüfusun evsiz olmadığını göstermekti (Aslan, 2000, s.155).

Daha önce bildirildiği gibi, Kars bölgesinde Türk halkına verilen zararlar karşısında yardım çalışmalarına başlayan Azerbaycan Türkleri, konuyu Rus hükümeti Devlet Duması ve Kafkas Valiliği'ne iletmış ve resmi izin almayı başarmıştır.

2. “Nijat” ve “Saadat” Hayır Kurumlarının Faaliyetleri.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'daki Müslüman kardeşleri için yardım kampanyaları düzenleyen “Nijat” ve “Saadat” hayır kurumlarının faaliyetlerini unutmamalıyız. Azerbaycan'ın kültürel yaşamında önemli bir iz bırakan insani yardım kuruluşlarıydılar ve her zaman halkın aydınlanması ve yoksul çocukların eğitimi için çalıştılar.

20. yüzyılın başlarında eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla kurulan hayır kurumlarından biri de 1906 yılında Bakü ilinde faaliyete başlayan “Nijat” Derneği idi. Derneğin başkanlığını çeşitli zamanlarda Mammadali Bey Salimbekov, Hasan Bey Ağayev ve uzun bir süre de Mammad Amin Rasulzadeh (1907-1913) yapmıştır. M. Mahmudbekov, N. Narimanov, M. Azizbekov ve S.M. Efendiyev de bu derneğin aktif üyeleriydi. Ağustos 1906'da hükümet “Nijat” Derneği'nin resmi açılışını onayladı. 22 Ağustos'ta “Nijat” Derneği'nin tüzüğü onaylandı. Tüzükte derneğin amacı şu şekilde belirtiliyordu:

1) Müslümanlar arasında aydınlanmayı ve okuryazarlığı yaymak ve Müslüman çocuklara ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim sağlamak;

2) Anadil ve edebiyatın geliştirilmesine yardımcı olmak;

3) Çeşitli araç ve önlemlerle, Müslüman topluluğunu cehalet ve bilgisizliğin yol açtığı felaketten kurtarmak için maddi ve manevi yardım sağlamak (Əhmədov, 2014, s. 23).

1906 yılında, en iyi oyuncularını bir araya getiren “Nijat” derneği çatısı altında Bakü’de tiyatro toplulukları kuruldu. Diğer dernekler gibi, “Nijat” derneği de halktan toplanan bağışlarla finanse ediliyordu. Bu derneğin girişiyle, 1906-1910 yılları arasında Gence’de “Medrese-Ruhani”, Şamahı’da “Huvvet”, Ağdaş’ta “Darulfan”, Nukha’da “Hakikat-Sıblan” ve “Benchet” okulları açıldı (Yaqublu, 2013, s. 49).

“Nijat” derneği, 15 Şubat 1910 tarihli 344 numaralı mektubuyları Bakü Şehir Duma’sına hitaben, son zamanlarda Müslüman toplumunun aydınlanmaya özel bir istek gösterdiğini, bilgiye susadığını ve bu talebi karşılamının imkansız olduğunu yazdı. Bunun nedenleri şöyledir:

1) Hem “Rus-Müslüman” hem de Azerbaycan ilkokullarında Azerbaycan dili öğretimi, öğretim süresinin kısa olması ve kısa sürede çok fazla şey yapılamaması nedeniyle istenilen seviyede değildir. Bu durum, öğrencilere hayatta ihtiyaç duyacakları bilgileri de sağlamamaktadır. Öte yandan, okulda gerekli ders kitapları, kitaplar ve broşürler bulunmadığı için okul dışında ve sınıf dışında okuma etkinlikleri düzenlemek mümkün değildir. Ancak bu, en önemli sorundur.

2) Ders kitapları, okuma kitapları ve broşürler olmadığı için öğrenciler okuldan sonra kendi kendilerine eğitim yoluyla gelişemezler.

3) Genel olarak, tüm yaşlı Müslümanlar ana dillerinde okuma yazma konusunda yetersizdir. Dergi ve kitaplara büyük ihtiyaçları vardır. Bu durum özellikle belediyenin masraflarıyla işletilen akşam ve cuma okulları için geçerlidir.

“Nijat” derneğinin iki yıllık raporunda, derneğin kullanımına tahsis edilen okuma salonlarının bakımı, kütüphane açılması, 25 öğretmenin maaşlarının ödenmesi ve diğer giderler için 900 manat harcandığı belirtiliyor. 1907 yılında, 15 fakir çocuğun eğitim görmesi için bir yatılı okul kuruldu, bunun için aylık 7 manat harcandı ve burada 8-9 öğretmen 150 kişiye eğitim verdi (Süleymanova, 1999, s. 87).

“Nijat” topluluğu, Müslümanlar arasında okuryazarlığı yaymak için akşam kurslarına büyük önem vermiş ve bu alanda çok çalışmıştır. “Nijat” topluluğunun yeni akşam kursları 1907 yılında faaliyete geçmiştir. 1909 yılında bu kurslarda yaklaşık 280 kişi eğitim görmekteydi.

20. yüzyılın başlarında Bakü’de faaliyetlerine başlayan ve hayırlı işleriyle halkımızın hafızasında silinmez bir iz bırakan “Saadat” manevi topluluğu, 7 Haziran 1907’de kurulmuştur. H.Z. Tagiyev, H. Rasulov, M. Efendiyev, A. Dadashov ve diğer-

leri topluluğun kuruluşunda aktif olarak yer almışlardır. Hacı Gasim Bey camisinde bir kurucu toplantı düzenlenmiş ve tanınmış alim Akhund Molla Alakbar Abbasguzade'nin başkan, Akhund Molla Ağa Alizadeh'in başkan yardımcısı ve dönemin tanınmış din adamlarından oluşan 14 üyeli bir yönetim kurulu seçilmiştir. Dönemin diğer hayır kurumlarından farklı olarak, "Saadat" üyeleri yalnızca dindar Müslümanlardan ve seyyidlerden oluşuyordu. Kurum, hayır faaliyetlerini dini eğitimin geliştirilmesine yöneltmişti. Tüzüğünde, "Saadat" kurumunun en önemli görevinin yeni dini eğitim kurumları, öğretmen yetiştirme enstitüleri ve diğer yükseköğretim kurumları açmak olduğu belirtiliyordu.

1907 yılında, Bakü'de Lalayev tarafından kiralanan iki katlı bir binada, 14 odadan oluşan "Madraseyi-Saadat" adlı ayrı bir okul faaliyete başladı. Aydın tüccar Meşadi Yusif Najafov, Hacı Rızvan Babazadeh ve akhund Abdurrahim Hajizadeh medresenin organizasyonunda önemli rol oynadılar. Fransa'daki Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim görmüş, modern bir dünya görüşüne sahip ve çeşitli dilleri bilen Mirza Alakbar, medresenin başına atandı (Əhmədov, 2014, s. 67). Profesyonel öğretim kadrosuyla öne çıkan medresede Ali bey Hüseyinzade, Ferhad Agazade, Ahund Hacı Molla Abdurrahim Hadizade, Üzeyir bey Hacıbeyov, Memmed Hanife Teregulov, Ali Hüseyinov, Kazım bey Malikov, Molla Abdul Rahimov, Ceyhun bey Hacıbeyov, Mirza Gadir İsmayılzade, Ali gibi önemli isimler eğitim vermiştir. Teregulov, Musa Rza Askerli ve Bahram bey Ahundov çeşitli zamanlarda. Okulun birkaç yıl Türkçe öğretmenliğini yapan Ali Bey Hüseyinzade'nin başkanlığını yaptığını da belirtmek gerekir.

Toplum tarafından açılan okulda 7 ila 10 yaş arası çocuklar eğitim alabiliyordu. Okulda kullanılan programlar "Saadat" toplumu tarafından geliştirilmişti. Burada teolojik bilimlerin yanı sıra laik eğitim de veriliyordu. Azerbaycan dili ve Rus dili öğretiliyordu. Okulda 3 hazırlık ve 4 ana sınıfta 305 öğrenci eğitim görüyordu (Süleymanova, 1999, s. 82).

"Nashri-Maarif" toplumunun okulları için ders kitapları ulusal aydınlar tarafından hazırlanırken, "Saadat" okulunun kitapları ağırlıklı olarak Türkiye ve Tebriz'den getiriliyordu. Okulun hazırlık gruplarında din, Azerbaycan dili ve aritmetik; küçük hazırlık sınıflarında ise din, Rus dili, Azerbaycan dili, Farsça, aritmetik, hat sanatı ve Arapça öğretiliyordu. Ana sınıflarda ise şu dersler veriliyordu: birinci sınıfta din, Rus dili, Azerbaycan dili, Arapça, Almanca, coğrafya, Rus tarihi, aritmetik, tarih, matematik ve geometri. Bu durum aynı zamanda toplumun hem dini hem de seküler eğitime önem verdiğini ve bunları öğrettiğini göstermektedir

Kuruluşların görevi sadece maddi yardım toplamakla sınırlı değildi. Azerbaycan toplumunda dayanışmayı güçlendiren, savaşın ağır sonuçlarını hafifleten ve insani bilinci oluşturan kurumlar olarak hareket ettiler.

“Nijat” hayır kurumu bu dönemde Osmanlı cephesinde yaralanan Türk kardeşleri için de yardım kampanyaları düzenledi. Bakü ve Gence’de düzenlenen bu kampanyalar çerçevesinde giyim, ilaç, tıbbi malzeme, yiyecek ve para toplanarak Osmanlı İmparatorluğu’na gönderildi. Bu girişimler, Azerbaycan-Türkiye kardeşliğinin insani yönünü daha da güçlendirdi ve iki halk arasındaki manevi bağları pekiştirmeye hizmet etti. Önde gelen Azerbaycanlı aydınlar - Ahmed Bey Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade ve diğerleri - bu girişimlerin hem organizatörleri hem de ideolojik destekçileriydi.

Hem “Nijat”, hem de “Saadat” hayır kurumları, Birinci Dünya Savaşı’nın Azerbaycan toplumuna verdiği sosyal zararı azaltmada istisnai bir rol oynayan insani yardım kuruluşlarıydı. Devlet yapılarının zayıf olduğu bir dönemde, kamu özyönetiminin örneğini sergilediler ve binlerce insanın yaşam koşullarını iyileştirmek için yorulmadan çalıştılar.

Mayıs 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ilanı, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etti. Cumhuriyet hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkileri genişletmenin yanı sıra insani işbirliğini de güçlendirdi. 1918-1920 yılları arasında var olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, ülkenin tarihinde sadece siyaset ve devlet yapısı açısından değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ortamın örgütlenmesi ve toplumun ulusal fikirler etrafında seferber edilmesi açısından da önemli bir aşamayı (Rəsulzadə, 1990, s. 13).

Ne yazık ki, halkımız özgürlük için çok bedel ödedi. Böylece, savaşın sonuna doğru, 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri, Rus İmparatorluğu’nun çöküşüne ve yeni bir yönetim sistemine geçişe yol açtı. Ayrıca, I. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve Versay Antlaşması’yla halkların kendi kaderini tayin hakkının tanınmasıyla Azerbaycan halkı kendi devletini kurma fikrini gerçekleştirebildi.

Ancak bu durum gözden kaçmadı; Azerbaycan halkı, Bolşevik-Daşnak saldırısı ve Mart 1918 soykırımı ile ağır bir sınavdan geçti. Şehirlerin yıkımı, nüfusun soykırımı ve on binlerce mültecinin ortaya çıkması gibi ciddi sorunlar yaşandı. Böylesine zor bir siyasi durumda, bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin başkenti Bakü bile Rus-Daşnak güçleri tarafından ele geçirildi. Dil ve din kardeşlerimiz, zor durumda olan devletimizle 4 Haziran 1918’de “Batumi” dost-

luk-kardeşlik antlaşmasını imzalayarak hemen desteklerini gösterdiler. Bu zor koşullar altında, Nuru Paşa önderliğindeki Osmanlı birlikleri Azerbaycan'ı kurtarmak için Bakü'ye doğru yürüyüşe başladı (Süleymanlı, 2007, s. 56). Yeni kurulan Kafkas İslam Ordusu komutasındaki Türk ve Azerbaycan halkı kahramanlık örneği göstererek Bakü şehrini kurtardı. Bu ordunun gelişini halk tarafından büyük bir minnetle karşılandı ve sadece siyasi değil, insani düzeyde de geniş destek gördüler.

Bu bağlamda, Kafkasya İslam Cumhuriyeti döneminde faaliyet gösteren hayır kurumları, halkın sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve Osmanlı askerlerine insani ve askeri yardım sağlamak amacıyla çeşitli alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. O dönemin en etkili kurumlarından biri olan "Bakü Müslüman Hayır Kurumu", şehir halkının ihtiyaçlarını karşılamak ve Kafkasya İslam Ordusu'na tıbbi ve insani destek sağlamakla meşguldü. Kurumun faaliyetlerinin ana yönü, yaralıların tedavisi, hastane ağı kurulması ve gıda teminiydi (Yaqublu, 2013, s. 57).

20. yüzyılın başlarında faaliyete başlayan "Nijat", "Naşri-maarif", "Saadet" ve daha sonra kurulan yeni dernekler veya kuruluşlar, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde, günün gerçeklerini dikkate alarak faaliyetlerine devam ettiler. Böylece, faaliyetlerinde bir canlanma gözlemlendi.

1918 Mart olayları ve Bakü'de kurulan "Bakü Komünü"nın Bolşevik-Daşnak hükümeti (Nisan-Ağustos 1918), faaliyetlerini zorla durdurdu. Bu olaylar sırasında, hayır kurumları ciddi zarar gördü. Malları tahrip edildi ve fonları yağmalandı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk günlerinden itibaren, onlar da faaliyetlerine yeniden başladılar ve sosyo-kültürel etkinliklere aktif olarak katılmaya başladılar (Həsənli, 2014, s. 78).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Bakü'yü kurtarmasıyla (Eylül 1918), faaliyetlerine yeniden başladılar ve ADC'nin eğitim alanındaki politikasına dayanarak, bağımsız ulus kavramını savunan ve çalışmalarını bu yönde yeniden düzenlemeyi amaçlayan bir faaliyet anlayışı hayata geçirildi.

1918 yılında Bakü'de kurulan "Türk Ocağı" topluluğu, Azerbaycan hayatında özel bir yere sahipti. Topluluk, Osmanlı Türkleri ile Azerbaycan Türklerini birbirine yakınlılaştırmak amacıyla kuruldu. Bu topluluk, vatansever ve milletlerini seven, bağımsızlığı için tüm güçleriyle çalışan aydınları bir araya getirdi. A. Şaig, A. Kazımzade, N. Naghiyev, K. Mikayilov ve diğerleri topluluğun kurulmasında aktif olarak yer aldı. Topluluğun ilk toplantısında, A. Şaig, A. Afendizade, H. Sadig, M. Rasulzade, G.

Şerifzade, S. Zargar, A. Mahammadzade'den oluşan bir örgütlenme komitesi seçildi (İsmayılov, 2004, s. 78).

1919 yılında, Musavat Partisi Bakü Komitesi'nin girişimiyle "Türk Ocağı" siyasi kulübünün açılmasına karar verildi. Bu amaçla özel bir komisyon oluşturuldu. Komisyonda M. Rasulzadeh, G. Şerifov, Ş. Rüstembeyli, R. Ağabeyevov, S. Hüseyin ve M. Şihzamanov yer aldı. Bu tür hayır kurumlarının yanı sıra Bakü'de başka kurumlar da faaliyet gösteriyordu. Bunlar arasında "Öğretmenler Birliği", "Halk Birliği", "Müslüman Öğrenciler Birliği", "Müslüman Öğrenciler Komitesi", "Kurtuluş" Derneği ve "Turan" şubesi, "İslam Sanatı ve Kültürünü Koruma Derneği", vb dernekler mevcuttu.

1919 yılında, Bakü ve çevresinde faaliyet gösteren eğitim ve hayır kurumlarının birleştirilmesi ve tek bir kuruluş altında faaliyet göstermeleri konusu gündeme geldi. Bu girişim takdire şayan olup tüm güçlerin tek bir yerde toplanmasına olanak sağladı. Kısa süre sonra, Bakü şehir yönetimine "Kültür ve Eğitim Kurumları Birliği" tüzüğüne onaylanması için başvuruldu. Tüzüğün temel amacı, kurumların birleştirilmesiydi.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren tüm eğitim hayır kurumları, birlikleri ve kültür merkezlerinin faaliyetlerini nitelendirirken, faaliyetlerinin bir yandan eğitim ve kültür ihtiyaçlarını, diğer yandan da ulusal çıkarlar doğrultusunda ulusal hareketin gereksinimlerini karşıladığı belirtilmelidir.

20. yüzyılın ilk 20 yılı, Azerbaycan tarihinde bugün hala belirgin olan sosyo-politik, sosyal ve kültürel süreçlerin başladığı dönem olarak nitelendirilir. Halkımızın ne kadar zor olursa olsun çektiği 1905-1906 Ermeni-Türk katliamları, 1918 kanlı Mart olayları, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve 1905-1907 Birinci Rus devrimi, bu süreçlerin sosyo-politik gelişimine ivme kazandırmıştır (Ağayev, 2006, s. 78).

Ancak zor durumlar güçlü insanlar yaratır; bu nedenle ilk siyasi, kamusal ve sosyal toplumların kurulması, savaşa katılan Azerbaycanlı generallerin yetiştirilmesi ve nihayetinde ilk cumhuriyetimiz olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması bu dönemin doğal sonuçlarıdır diyebiliriz. Bu dönemde halkımız ağır sınavlardan geçti, ancak azimlerini, insancılıklarını, iyilikseverliklerini ve güçlerini daha da artırdılar. Biz de tarihimize karşı onların deneyimlerinden ders çıkararak ve faaliyetlerini sürdürerek sorumluluk taşıyoruz.

Böylece, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya cephesinde yaşanan olaylar, Azərbaycan ile Osmanlı Türkleri arasındaki tarihi, dini ve ulusal bağları insani alanda açıkça ortaya koymaktadır. Azərbaycan hayır kurumları - Nijat, Saadat və Bakü Müslüman Hayır Kurumu - savaşın yarattığı zor sosyo-ekonomik koşullar altında yaralılara, mültecilərə və savaşın etkilenen nüfusa maddi və mənəvi dəstək sağlamaqda önəmli bir rol oynamışdır. Yürüttükləri bağış kampanyaları, yardım fəaliyyətləri və təhsil girişimləri sadəcə insani məqsədlərə xidmət etməklə qalmamış, eyni zamanda Azərbaycan toplumunda dayanışmayı, ulusal bilinci və Türk dünyasına aidiyyət duyusunu gücləndirməyə də töhfə vermişdir. Bu fəaliyyətlər, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin sadəcə siyasi və hərbi çıxarışlar əsasında deyil, eyni zamanda ortaq tarixi xatirə, qarşılıqlı dəstək və insani dəyərlər əsasında da qurulduğunu göstərən önəmli tarixi nümunələrdir. Bu zəngin insani miras, sonrakı dövrlərdə iki qardaş ölkə arasındakı işbirliyinin inkişafı üçün sağlam bir əxlaqi və sosial əsas təşkil etmiş və müasir Azərbaycan-Türkiyə stratejik əməkdaşlığının tarixi köklərini daha aydın şəkildə ortaya qoymuşdur.

KAYNAKÇA

- Ağayev, M. (2006). *Milli mücadele illərində Türkiyə və Azərbaycan münasibətləri* (Doktora təzi, İstanbul Universiteti, Sosial Bilimlər İnstitutu).
- Aslan, B. (2000). *Dünya Savaşı zamanında Azərbaycan Türkleri'nin Anadolu Türkleri'ne qardaş köməyi (yardımı) və Bakü Müslüman Cəmiyyət-i Hayriyesi*. Atatürk Kültür Mərkəzi Yayınları.
- Baykara, H. (2017). *Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi*. Bakı Kitab Klubu.
- Əhmədov, H. (2014). *Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikr tarixi*. Elm və Təhsil.
- Erdoğan, F. (1998). *Türk ellərində xatirələr*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Həsənlı, C. (2014). *Birinci Dünya müharibəsi və Cənubi Qafqaz*. Elm və Təhsil.
- İsmayilov, İ. (2004). *Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri XX əsrdə*. Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası Mətbəəsi.
- Rəsulzadə, M. Ə. (1990). *Azərbaycan Cümhuriyyəti*. Elm.
- Süleymanlı, M. (2007). Azərbaycanlıların Anadolu Türkələrinə qardaşlıq yardımları (Balkan və I. Dünya Savaşı zamanında). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(2), 173–198.
- Süleymanova, S. (1999). *Azərbaycanda ictimai-siyasi hərəkət (XIX yüzilliyin sonu – XX yüzilliyin əvvəlləri)*.
- Yaqublu, N. (2013). *Qafqaz İslam ordusu Azərbaycanda*. Elm.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına Girişinde Rusya Etkisi

Ezgi SOYLU*

Tekin Aycan TAŞCI**

Özet

Bu makalenin amacı, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecinde Rusya'nın izlediği politikaların ne derece etkili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin savaş öncesindeki siyasi, askerî ve ekonomik durumu ile uluslararası konumu birlikte değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları bulunan büyük devletlerin hedefleri ve bu hedeflerin Osmanlı Devleti'nin dış politikasına yansımaları da ele alınmıştır. Araştırmada karşılaştırmalı tarih yöntemi kullanılmış, Osmanlı-Rus ilişkileri tarihsel gelişimi içerisinde incelenmiştir. Bu kapsamda, I. Petro döneminden itibaren Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma hedefi doğrultusunda geliştirdiği politikaların Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel araştırma sorusu, “Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinde Rusya tehdidi ne ölçüde belirleyici olmuştur?” şeklinde belirlenmiştir. Bu soruya cevap aranırken, özellikle Rusya'nın Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki emelleri, askerî hazırlıkları ve diplomatik baskıları dikkate alınmıştır. Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş kararının yalnızca Almanya ile kurduğu ittifakın bir sonucu olmadığı; bunun yanında Rusya'dan kaynaklanan güvenlik kaygılarının da karar alma sürecini önemli ölçüde etkilediği savunulmaktadır. Literatürde çoğunlukla ikinci planda kalan bu boyutun incelenmesi, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Makalenin giriş bölümünde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik tarihsel hedefleri ve bu hedeflerin iki devlet arasındaki ilişkilere etkisi ele alınmıştır. Birinci bölümde Osmanlı-Rus rekabetinin tarihsel arka planı, ikinci bölümde 1914 yılında Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde oluşturduğu askerî ve diplomatik baskılar, üçüncü bölümde Osmanlı'nın savaş kararı sürecinde Rusya faktörü, dördüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin zorunlu olup olmadığı tartışılmıştır. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular doğrultusunda, Rusya'nın izlediği politikaların ve oluşturduğu tehdit algısının Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecinde önemli bir rol oynadığı değerlendirilmiştir. Böylece çalışma, savaş kararının yalnızca ittifak politikalarıyla değil, aynı zamanda Rusya kaynaklı güvenlik kaygılarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Birinci Dünya Savaşı, Boğazlar Meselesi

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri/Türkiye, ezgisoylu@gmail.com, 0009-0005-5558-217X.

**Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri/Türkiye, aycantt@gmail.com, 0000-0001-6340-035X.

The Influence of Russia on the Ottoman Empire's Entry into the First World War

Abstract

The aim of this article is to examine the extent to which Russia's policies influenced the Ottoman Empire's decision to enter the First World War. The study evaluates the Ottoman Empire's political, military, and economic conditions before the war, as well as its position within the international system. It also considers the objectives of the major powers that sought to expand their influence over Ottoman territories and examines how these ambitions shaped the Empire's foreign policy. Employing the comparative historical method, the article analyzes Ottoman-Russian relations within their broader historical context. In this framework, particular attention is given to the impact of Russia's long-standing policy, dating back to the reign of Peter the Great, of gaining access to the warm seas and its implications for the Ottoman Empire.

The main research question of the study is: **"To what extent was the Russian threat a determining factor in the Ottoman Empire's decision to enter the First World War?"** In addressing this question, the study focuses on Russia's ambitions regarding the Straits and Eastern Anatolia, as well as the military and diplomatic pressure it exerted on the Ottoman Empire. It argues that the Ottoman Empire's decision to enter the war was not solely a consequence of its alliance with Germany, but was also significantly shaped by security concerns arising from the Russian threat. By emphasizing this often-overlooked dimension, the study seeks to contribute to the existing literature.

The introduction examines Russia's long-term objectives toward the Ottoman Empire and the impact of these objectives on relations between the two states. The first section discusses the historical background of Ottoman-Russian rivalry, while the second analyzes the military and diplomatic pressures exerted by Russia on the Ottoman Empire in 1914. The third section focuses on the role of Russia in the Ottoman Empire's decision-making process, and the fourth evaluates whether the Empire's entry into the war was inevitable. Drawing on the findings of the study, the conclusion argues that Russia's policies and the perception of the Russian threat played a significant role in shaping the Ottoman Empire's decision to enter the First World War. Accordingly, the study demonstrates that this decision should be understood not only in the context of alliance politics but also through the security concerns generated by Russia.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, First World War, Straits Question

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na girerken hem iç hem de dış kaynaklı birçok sorunla karşı karşıya bulunmaktaydı. İmparatorluğun savaşa dahil olmasında etkili olan pek çok faktör bulunmakla birlikte, Osmanlı Devleti savaş öncesinde zaten ciddi bir siyasi, ekonomik ve askerî bunalım içerisindeydi. Balkan topraklarının büyük bölümünün kaybedilmesi, Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı olumsuz etkiler, Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurma girişimleri, Arap vilayetlerinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler ve mali yapının giderek bozulması, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu daha da derinleştirmiştir (Bayramol, 2019, s.100). 1905 yılında Rusya'nın Uzakdoğu'daki yayılma politikası, Japonya karşısında aldığı yenilgiyle başarısızlığa uğramıştır. Bu gelişmenin ardından Rusya, geleneksel dış politika hedeflerine yeniden yönelerek İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerine ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda 1907 yılında İngiltere ile görüşmeler gerçekleştirmiş, ancak Boğazlar meselesi konusunda beklediği desteği elde edememiştir (Kurat, 2023, s.429). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından uzaklaşması, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki geleneksel hedeflerini yeniden gündeme getirmesine imkân sağlamıştır. Bu süreçte Rusya, özellikle İstanbul ve Boğazlar üzerindeki nüfuzunu artırmaya yönelik politikalarını yeniden güçlendirmiştir (Kodal, 2015, s.1294).

Bu dönemde Rusya, daha önce örtülü biçimde sürdürdüğü Boğazlar üzerindeki hedeflerini daha açık şekilde uluslararası gündeme taşımış ve bu konuda Avrupalı devletlerle diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki taleplerini güçlendirmesi, Osmanlı yönetiminde ciddi bir güvenlik kaygısına neden olmuştur. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin dış politika tercihlerinde Rusya tehdidinin önemli bir faktör hâline gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılma sürecinde Rusya'nın Boğazlar, Kafkasya ve Doğu Anadolu üzerindeki stratejik hedeflerinin belirleyici unsurlardan biri olduğu söylenebilir.

Türk-Rus ilişkileri, 18. yüzyıldan itibaren iki devlet arasındaki siyasi, askerî ve jeopolitik rekabetin etkisiyle şekillenmiştir. Osmanlı Devleti mevcut toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken, Rusya Karadeniz, Kafkasya ve Balkanlar üzerinden nüfuz alanını genişletmeye yönelik politikalar izlemiştir. Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma ve Karadeniz üzerinden Akdeniz'e açılma hedeflerinin temelleri ise I. Petro dönemine kadar uzanmaktadır (Dossymova, 2024, s.80). I. Petro'dan sonra sıcak

denizlere inme stratejisi bir devlet politikası haline gelmiştir (Kodal, 2015, s.1294). Rusya için boğazların ayrı bir önemi vardır; çünkü Türk Boğazları, Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin dünyaya açılabilme noktasıdır (Koç, 2020, s.166). Mevcut durumda Rusya bu hedefe askeri ve diplomatik yollardan ulaşamayacağını bildiğinden dolayı çıkacak olası bir savaşta müttefik devletlerden destek alarak tarihi misyonunu gerçekleştirebilmek için her türlü hazırlığı yapmıştır (Çapraz, 2015, ss.1190-1193). Savaş ya da gerginliklerin olmadığı zamanlarda bile Rusya, Osmanlı için bir tehdit unsuru olmaya devam etmiştir. Bundan dolayı Türk-Rus ilişkilerinde Boğazlar sorunu, sıcak denizlere inme politikası üzerine kurulmuştur (Koç, 2020, s.191). Ancak Rusya’nın Osmanlı üzerindeki emelleri Boğazlar ile sınırlı kalmamıştır. Kafkasya ve Doğu Anadolu Rusya’nın genişleme stratejisinin önemli bir parçası olmuştur. Ruslar, Erzurum, Trabzon ve Van vilayetlerini kendi toprakları içine katıp tüm Anadolu’ya hakim olmak istemiştir (Kurat, 2023, s.431). Bu doğrultuda Rusya doğuda Ermeni isyanlarını destekleyerek Osmanlı’nın içten zayıflamasını hedeflemiştir. Ermenileri kullanarak Osmanlı’nın iç işlerine karışmaya çalışması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu durum Rusya’nın bölgedeki hedeflerini net bir şekilde ortaya koymaktadır (Günay, 2017, ss.52-56)

Osmanlı İmparatorluğu, 1914’te başlayan Birinci Dünya Savaşı’na katılırken yukarıda bahsettiğimiz Rus tehdidini bertaraf etme amacı gütmüştür. Rusya’nın Boğazlar, Kafkasya ve Doğu Anadolu’daki yayılmacı politikalarından dolayı Osmanlı kendini savunmak zorunda kalmış ve Birinci Dünya Savaşı’na katılmıştır. Bu savaş Osmanlı açısından devletin akıbetini, hatta varlığını belirleyecek kritik bir dönemeçtir. Osmanlı’yı bu savaşa Rusya’nın bölgesel emelleri itmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun bu savaşa katılmasının arkasındaki sebep, Rusya’nın tehditkar politikaları ve yayılmacı stratejileridir. Bu savaş pek çok tarihçinin söylediği gibi Osmanlı için bir varoluş mücadelesidir.

1. Osmanlı-Rus Rekabetinin Tarihsel Arka Planı

1.1. 18. Yüzyıldan İtibaren Osmanlı-Rus Savaşları

18. yüzyılın ortalarından itibaren Türk-Rus ilişkileri, imparatorluklar arasındaki rekabetin kalıcı ve sistematik bir şekilde bir mücadeleye evrildiği bir döneme girmiştir. Özellikle 1768-1774 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı, bu durumun askeri ve diplomatik anlamda da belirginleştiği bir olaydır. Savaşın sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin yalnızca toprak

kaybetmediği açıktır. Bu meselenin sonunda Osmanlı, siyasi egemenliğini ve dini liderliğini Rusya'ya karşı kaybetmiştir. Antlaşma neticesinde Kırım fiilen Rusya'nın kontrolüne girmiş, Rusya çok uzun yıllar boyunca zeminini hazırladığı Ortodoksların hamisi olma bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmaya başlamıştır. Rusya bu dönemde Karadeniz'de ticaret yapma ve donanma bulundurma hakkını elde ederek deniz üstünlüğünü Osmanlı aleyhine çevirmiştir. Antlaşmanın 11. maddesiyle Rusya'ya diğer Avrupa ülkelerine tanınan ayrıcalıklar verilmiştir. Böylece Rus tüccarlar Osmanlı topraklarında rahatça ticaret yapabilir, Boğazlardan geçebilir hale gelmiştir. Artık Karadeniz, Osmanlı'nın hâkimiyetinde olan bir deniz olmaktan çıkmıştır. Bu gelişmeler doğal olarak Osmanlı yöneticilerinde büyük bir güvenlik kaygısı oluşturmuştur. Çünkü bu durum sadece bir toprak kaybı değildir. Osmanlı'nın hem dış ilişkilerinde hem de içerideki yönetiminde Rusya'nın söz sahibi olmaya başladığı bir dönemin kapılarının açılmaya başlaması demektir. Bu durumun en tehlikeli yönlerinden biri de Rusya'nın Osmanlı'daki Ortodoks halklarının koruyucusu olduğunu iddia ederek Osmanlı'nın iç işlerine karışmaya başlamasıdır. Oluşan bu yeni durumlar Osmanlı'nın diplomatik anlamda yalnızlaşmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Avrupa'da müttefik arayışına girmiş, ama bu girişimler çoğu zaman sonuçsuz kalmıştır. 1783'te Kırım'ın tamamen Rusya tarafından ilhak edilmesi, bu yalnızlığın ne kadar tehlikeli olduğunu bir kez daha göstermiştir (Efe ve Kızıl, 2018, ss.309-311).

1.2. Rusya'nın Panslavizm Politikası, Sıcak Denizlere İnme Politikası ve Boğazlar Üzerindeki Talepleri

19. yüzyılda Rusya, sadece askeri olarak değil, fikirler ve ideolojiler yoluyla da Osmanlı topraklarını etkisi altına almaya çalışmıştır. Bu dönemde en çok dikkat çeken fikirlerden biri Panslavizm'dir. Bu düşünceye göre Rusya, Balkanlar'daki bütün Slav halklarının koruyucusudur. Böylece Bulgarlar, Sırlar gibi Osmanlı tebaasının içerisinde yer alan halklar üzerinde etki kurmayı amaçlamıştır (Çapraz, 2015, ss.1185-1187).

Bu ideolojik yaklaşım Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma hedefiyle birleşince ortaya oldukça tehlikeli bir tablo çıkmıştır. Rusya, Karadeniz'i geçip Akdeniz'e ulaşmak için Boğazlar'a hâkim olması gerektiğini çok iyi bilmektedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Rus dış politikasında sadece ticaret yolları değil, aynı zamanda askeri ve siyasi üstünlük sağlayacak kapılar niteliğindedir. 1898 yılında Rus Dışişleri'nde hazırlanan gizli belgelerde, Osmanlı Devleti zayıfladığı an Boğazlar'ın

mutlaka ele geçirilmesi gerektiği yazılmıştır. Bu da bize Rusya'nın bu hedefi sadece bir fikir olarak değil, uygulamaya konulacak bir plan olarak gördüğünü göstermiştir (Çapraz, 2015, ss.1179-1180). 1913'e gelindiğinde ise durum daha da ciddi bir boyuta gelmiştir. Rus donanması Karadeniz'de güçlendirilmiş, İstanbul'a yönelik bir çıkarma hareketi bile planlanmıştır. Bu planlar yalnızca Osmanlı'yı değil, İngiltere'yi de rahatsız etmiştir, çünkü Boğazlar dünya dengeleri için hayatı öneme sahip bir bölgedir (Çapraz, 2015, ss.1185-1188).

Rusya, Osmanlı'nın farklı devletlerle iş birliği yaparak kendini Karadeniz'e hapsedmeye çalıştığını düşünmüş; bu yüzden oldukça sert tedbirler alarak Osmanlı'nın elini daraltmaya çalışmıştır. Osmanlı ise bu baskıdan kurtulabilmek için Almanya, Avusturya gibi devletlerle iş birliğine yanaşmıştır (Bayramol, 2021, s.45). Rusya'nın istediği şey her durumda Boğazların açık olmasıdır. Bunun nedeni ise gayet açıktır. Osmanlı'nın 1912'de İtalyanların saldırısı sonucu boğazları kapatmasıyla, Rusya'nın Karadeniz'deki ticareti resmen felç olmuştur. Burada ihracat geliri yüzde 45 oranında düşmüş ve bu durum Rusya'nın sıcak denizlere inmesinin önemini bir kez daha göstermiştir (Reynolds, 2016, ss.37-38).

1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları Sonrası Güç Dengesi

1877-78 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı, tarihe 93 Harbi olarak geçmiştir. Bu savaş, Osmanlı Devleti için büyük bir kayıptır. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'daki önemli şehirleri Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Bu şehirler Kars, Ardahan Batum'dur (Reynolds, 2016, s.15). Her ne kadar bu antlaşma daha sonra Berlin Antlaşması ile yumuşatılmış olsada, Rusya bu şehirlerde kalmaya devam etmiştir. Üstelik Rusya burada toprak kazanmakla yetinmemiş, nüfus yapısını da kendi çıkarlarına göre değiştirmeye başlamıştır. Özellikle Türk ve Kürt nüfusun yerinden edilmesi, onların yerine Ermeni ve Gürcü tebaanın yerleştirilmesi, Rusya'nın bu bölgede uzun vadeli kontrol kurmayı amaçladığını göstermektedir. Ayrıca Rusya bu bölgelerde bağımsızlık ve milliyetçilik hareketlerini destekleyerek adeta hiç sönmeyecek bir ateş yakmış, halkları birbirine düşürmüştür (Yılmaz, 2008, s.145).

Osmanlı'ya vurulan diğer bir darbeyse, 1912-13 yıllarında başlayan Balkan Savaşlarıdır. Bu savaşların sonunda Osmanlı, Avrupa'daki neredeyse tüm topraklarını kaybetmiştir. Edirne bile geçici olarak elden çıkmıştır. Bu durum, başkentin savunulmasının artık çok zor olduğunu ve devletin hızla parçalanmakta olduğunu net bir

şekilde göstermiştir (Yalçın, 2024, s.159).

Bu gelişmeler, Osmanlı'yı dış politikada çaresiz kılmıştır. Avrupa'da artık güçlü bir devlet olarak görülmeyen Osmanlı, büyük devletler tarafından paylaşılabılır bir imparatorluk olarak değerlendirilmiştir. Rusya ise bu durumun farkında olan ve bu paylaşımdan en büyük payı kapmaya çalışan bir devlet olarak karşımıza çıkmıştır (Yalçın, 2024, ss.135-136).

1.4. Rusya Tehdidinin Osmanlı'nın Siyasi ve Askeri Stratejisine Etkisi

20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti için dış politika dost arayışından ziyade, devleti kimden nasıl koruyabiliriz sorusuna verilen bir cevaba dönüşmüştür. Bu meselenin baş aktörü ise hiç şüphesiz Rusya'dır. Çünkü Rusya sadece kuzeyde bir sınır komşusu değil; aynı zamanda Boğazlar'ı, İstanbul'u ve doğudaki topraklarımızı hedefleyen yayılmacı bir güçtür (Çapraz, 2015, ss.1179-1181).

1913-1914 yıllarında Rus basınında ve resmi belgelerinde, İstanbul'un bir gün mutlaka "Rus topraklarına katılması gerektiği" açıkça yazılmıştır. Bu ifadeler, Osmanlı kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Gazeteler bu açıklamaları "Rusya'nın gerçek niyeti ortaya çıktı" şeklinde manşetlerle halka duyurmuştur (Ural, 2021, ss.81-83). Bundan dolayı halkta da, yönetimde de "ülkemizi ya şimdi savunuruz ya da her şey biter" düşüncesi ön plana çıkmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi bu tehdit karşısında çözüm arayışına girmiştir. Önce İngiltere'ye ve Fransa'ya ittifak teklif edilmiştir. Ancak bu iki ülke Rusya ile olan ilişkilerini bozmak istemedikleri için Osmanlı ile ittifak kurmaya yanaşmamışlardır (Bayramol, 2021, s.44). Osmanlı bu durumda, neredeyse çaresizlik içinde Almanya ile yakınlaşmıştır. Almanya ile 2 Ağustos 1914'te gizli bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu savaşta taraf olmanın resmi adımıdır ama aslında altında yatan sebep, Rusya'ya karşı korunma isteğidir. Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise şu: Enver Paşa, Almanya ile anlaşmadan önce Rusya'ya da benzer bir teklif götürmüştür. Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı'nın niyeti savaşta taraf olmak değil, büyük bir gücün desteğini alarak kendini güvene almaktır. Ancak Rusya bu teklifi ciddiye almamış ve geri çevirmiştir (Bayramol, 2021, ss.44-45). Bu da Osmanlı'nın Almanya'ya yanaşmasını kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girişi, Almanya ile iyi geçinmek ya da Batı ile savaşmak istediğinden değil, esas olarak Rusya'nın Boğazlar'a, doğuya ve hatta İstanbul'a yönelik açık tehditleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında savaş Osmanlı açısından zorunlu bir tercih haline gelmiştir.

2. 1914'te Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Uyguladığı Baskı Unsurları

2.1. Karadeniz'deki Deniz Üstünlüğü ve Boğazlar Stratejisi

20. yüzyılda Rusya'nın Karadeniz üzerindeki hakimiyet kurma mücadelesi, yalnızca denizlerde üstünlük kurma hedefinden ibaret değildir. Bu plan aynı zamanda Boğazlar'a ve nihayetinde İstanbul'a ulaşmayı hedeflemelerindeki tarihi misyonun arka planıdır. (Reynolds, 2016, ss.35-38).

Bu yüzden Karadeniz, Osmanlı Devleti için sadece bir deniz değil doğrudan varlığını ilgilendiren bir tehdit hattı olmuştur. Çünkü Rusya, Karadeniz'de hem askeri hem de diplomatik olarak Osmanlı'dan daha güçlü olabilmek için her türlü hazırlığı yapmıştır. 1905 sonrasında modernleştirilen Rus Karadeniz donanması, Osmanlı'nın elindeki donanmadan hem sayıca hem de nitelik olarak üstündür (Çapraz, 2015, ss.1180-1184). Bu eşitsizlik Boğazlar meselesini daha da hassas hale getirmiştir. Çarlık Rusyası'nın uzun vadeli hedefi, sıcak denizlere ulaşp, boğazlar yoluyla Akdeniz'e ulaşmaktır. Petersburg'da hazırlanan askeri raporlara bakıldığında, Boğazların ancak doğrudan işgal yoluyla ele geçirilebileceği savunulmuştur (Çapraz, 2015, s.1192). Nitekim savaş öncesinde Rus deniz subayları, İstanbul'un top menziline gireceği şekilde, bölgede keşif faaliyetlerinde bulunmuştur (Çapraz, 2015, s.1186). Osmanlı Devleti bu gelişmeleri büyük bir tedirginlikle izlemiştir. Çünkü Osmanlı'nın sadece donanması zayıf değildir, aynı zamanda İngiltere'nin el koyduğu Reşadiye ve Sultan Osman gemileri nedeniyle moral olarak da çöküştür (Bayramol, 2021, s.49). Boğazların düşmesi demek, başkentin düşmesi demektir ve İttihat ve Terakki yönetiminin bunu göze alması mümkün değildir.

Kısacası 1914'te Karadeniz'deki güç dengesizliği ve Boğazlara yönelik gayet açık olan Rus emelleri, Osmanlı'yı kendini savunmak zorunda bırakmıştır. Bu tehdit, doğrudan bir savaşın gerekçesi değilse bile, savaşı meşrulaştıran psikolojik ve stratejik altyapının oluşmasında doğrudan etkili faktörler dizinidir.

2.2. Kafkasya ve Ermeni Meselesi

Savaşın henüz başlamadığı 1914 yazında, Osmanlı'nın doğu sınırı giderek gerilen bir cepheye dönüşmeye başlamıştır. Çünkü Rusya, Kafkasya'da ciddi bir askeri hazırlık içindedir. Askerlerini sınıra yaklaştırıp birliklerini Osmanlı topraklarına girebilecek şekilde konumlandırmıştır (Reynolds, 2016, s.149).

Bu dönemde Kafkasya hattı, Osmanlı-Rus ilişkilerinde psikolojik bir cephe haline gelmiştir. Sınırdaki yoğunlaşan Rus askerlerinin varlığı, Osmanlı yönetiminde

ciddi bir güvenlik endişesi doğurmuştur (Reynolds, 2016, ss.150-151). Ancak asıl tehdit sadece orduyla sınırlı kalmamıştır. Rusya bölgede yaşayan Ermeni nüfusunu silahlandırıp, gönüllü birliklerle birlikte Osmanlı'nın içindeki kargaşayı körüklemeye çalışmıştır. 1914 yazında Rusya, Kafkas ordusuna bağlı olarak Ermeni gönüllüler taburunun kurulmasına izin vermiştir (McMeekin, 2013, ss.183-193).

Kafkasya'daki bu iş birliği, 1915'te Van'da patlak veren büyük Ermeni isyanıyla tam anlamıyla ortaya çıkmıştır. Binlerce Ermeni gönüllü, Rus Kazak birlikleriyle birlikte hareket etmiştir (McMeekin, 2013, s.205). Bu noktada Rusya'nın politikası Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde kargaşa ve düzensizlik yaratmak, Ermenileri ve Kürtleri ise hem askeri hem de siyasi anlamda bir araç olarak kullanmaktır (McMeekin, 2013, s.184). Tüm bu gelişmeler Osmanlı için tek bir anlama geliyordu: Rusya, Osmanlı'yı içerden zayıflatmak için etnik unsurların milliyetçilik meselesini kullanmaya çalışmıştır. Bu yüzden bu mesele Rusya'nın Osmanlı'yı içerden çökertmeye çalıştığı bir araç olarak karşımıza çıkmıştır.

2.3. Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri

Savaşın eşiğinde Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları sadece dış saldırılara değil, içeriden gelebilecek saldırılara karşı da tehdit altında kalmıştır. Rusya, Osmanlı'nın bu zayıf noktasını kullanmakta gecikmemiştir. Kafkasya'daki askeri hazırlıklarına ek olarak, Erzurum, Van, Bitlis gibi şehirlerde yaşayan etnik grupları Osmanlı'ya karşı kıskırtmıştır. Özellikle Ermeni ve Kürtlerle ilişkiler kurmaya başlamıştır (McMeekin, 2013, ss.183-193). Bu ilişkilerin amacı, Osmanlı'yı içeriden zayıflatmaktır. Rus arşiv belgelerinde yer alan ifadelerde, "Kürtleri Ermenilere karşı kıskırt, sonra Ermenileri koruma bahanesiyle müdahale et" planı açıkça ifade edilmiştir. Bu dönemde sadece Ermenilerle değil, Kürtlerle de temaslar olmuştur. Hatta bazı kürt aşiret liderlerinin "Özerk Kürdistan" fikrini gündeme getirdiği ve Rusya'dan doğrudan vatandaşlık talebinde bulunduğu belgelerle sabittir. Bu taleplerin arkasında, Rus pompalamasının getirdiği bir bağımsızlık hayali vardır (Günay, 2017, ss.54-55).

Sonuç olarak, 1914'te Rusya'nın uyguladığı bu ayrıştırıcı siyaset, Osmanlı Devleti'nin yalnızca sınır güvenliğini değil, ülke bütünlüğünü de tehdit eden çok yönlü bir baskı aracına dönüşmüştür.

Burada yaşayan halk üzerindeki bu propagandalar, 1914 sonlarında birçok köyde ayaklanmalara sebep olmuştur. Osmanlı'nın bu bölgelerdeki kuvvetleri yetersiz kaldığı için ayaklanmalar büyümüş, Rus destekli isyanlar devletin doğu cephesini

içeriden çökertecek kadar etkili hale gelmiştir (Günay, 2017, s.65).

2.4. Osmanlı'nın Tehdit Algısında Rusya'nın Konumu

Osmanlı Devleti 1914'e geldiğinde, artık tek korku kaynağı savaş olmamış, kendi varlığı içinde büyük bir endişe duymaya başlamıştır. Bu tehdit algısının merkezinde ise çok net bir şekilde Rusya yer almıştır. Osmanlı yöneticileri için Rusya sadece güçlü bir komşu değil, Boğazları, İstanbul'u ve doğu sınırlarını hedef alan yayılmacı bir güç olarak görülmüştür (Mühlman, 2014, s.68). Rusya Boğazlar üzerindeki baskısını ve İstanbul'a dair hayallerini artık gizli saklı söylemekten ziyade, resmi belgelerde açıkça dile getirmeye başlanmıştır. 1913-1914 yıllarında Ruslar, Boğazların kalıcı olarak ele geçirilmesi gerektiğini ifade etmiş, hatta bu dönemde Boğazların farklı bir devletin eline geçmemesi için elden geldiğince tedbirler almışlardır (Çapraz, 2015, s.1193). Bu durumlar Osmanlı'nın içinde telaşa sebep olmuş ve bir an önce karar alınması gerektiği düşüncesini geliştirmiştir.

İttihat ve Terakki yönetimi bu tablo karşısında önce İngiltere ve Fransa'ya yönelmiş ancak bu ülkeler Rusya ile ilişkilerini bozmamak için Osmanlı'nın ittifak teklifini reddetmiştir (Reynolds, 2016, s.113). Bunun üzerine Osmanlı, güvenlik endişelerinden dolayı Almanya'ya yönelmiş ve 2 Ağustos 1914'te gizli bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu kararın temelinde, Rusya'ya duyulan korku yatmaktadır (Mühlman, 2021, ss.81-83). Üstelik Enver Paşa'nın başını çektiği yönetim, Almanya ile anlaşmadan önce Rusya'ya da ittifak teklif etmiştir. Bu teklif Osmanlı'nın savaş girme isteğinden ziyade arkasına büyük bir gücü almak istediğinin göstergesidir (Bayramol, 2021, ss.44-45). Ama Rusya bu teklifi reddetmiştir. Bu durum Osmanlı'yı, Almanya'ya bir noktada mecbur bırakmıştır.

Kısacası, Osmanlı'nın 1914'teki savaş tercihi bir saldırganlık değil, açık bir savunma refleksidir. Osmanlı'nın bu refleksinin merkezinde, İstanbul'dan Van'a kadar her noktada karşısına çıkan Rusya vardır.

3. Osmanlı'nın Savaş Kararı Sürecinde Rusya Faktörü

3.1.İttihat ve Terakki'nin Güvenlik Politikaları

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dış politika anlayışı, büyük ölçüde güvenliği temel alan bir çizgidedir. İttihat ve Terakki yönetimi için esas mesele, geleneksel siyasetten çok, devletin devamını bir şekilde sağlamaktır. Bunun en temel nedeni, Rusya'nın yıllardır devam eden yayılmacı politikalarının artık devletin güvenliğini çok ciddi şekilde tehdit etmesidir. Yalnızca sınırlarda değil, İstanbul ve

Boğazlar hattında da Rus nüfuzu artmış bu da Osmanlı yönetiminde derin bir kaygıya yol açmıştır (Mühlman, 2021, s.59-60). 1913'ten itibaren yönetimi tek elde toplayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ni Savaşa karşı hazırlıksız bırakmamak için bir takım güvenlik politikalarına yönelmiştir. Özellikle Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa, Rusya'nın boğazlar üzerindeki tarihi emellerini ve iç isyanları destekleyen politikalarını ciddi bir tehdit olarak görmüştür (Mühlman, 2021, ss.63-64).

Bu tehdide karşı alınan ilk önlem, dış politikada bir büyük güce yaslanmak olmuştur. İngiltere ve Fransa bu durumlara karşı tarafsız kalırken, Almanya ile yapılan ittifak bu stratejinin bir sonucu olmuştur. Ancak ittifakın amacı savaşa katılmak değildir; Rusya'ya karşı korunmaktır (Mühlman, 2021, s.85). Osmanlı yönetimi, başlangıçta savaşın dışında kalmak ve tarafsızlığını korumak istese de uluslararası dengeler buna izin vermemiştir. İttihatçılar önce İngiltere ve Fransa ile ilişkileri canlandırmak, mümkünse ittifak kurmak için adımlar atsa da, bu ülkelerin Osmanlı'ya karşı tutumu ve özellikle İngiltere'nin sipariş verilmiş savaş gemilerine el koyması, Osmanlı'da büyük bir güvensizlik yaratmıştır (Reynolds, 2016, ss.113-115). Bu olaylardan sonra doğal olarak hükümet içinde tarafsızlığın bir felakete yol açacağı düşünülmüştür. Çünkü güçlü bir destek olmadan, Rusya'nın boğazları ele geçirmesi gerçekten zaman meselesi olarak görülmüştür.

Bu nedenle İttihat ve Terakki yönetimi, savaşa kendini savunmak için katılmıştır. Bir heyecana atılmaktan ziyade, güçlü bir müttefikle savaşta dengeleri kendi lehine çevirmeyi amaçlamıştır. Rusya'nın cephelerdeki durumu da bu kararı daha alınılabılır hale getirmiştir (Mühlman, 2021, s.132).

3.2. Almanya ile İttifak Sürecinde Rusya'nın Rolü

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile 2 Ağustos 1914'te imzaladığı gizli ittifak, Almanya'ya duyulan hayranlıkla açıklansa da, bu ittifak gerçekte çok daha derin bir korkunun sonucundan doğmuştur, bu korku Rusya tehdididir. Bu ittifak, Osmanlı'nın dost kazanma arayışından çok, doğrudan hayatta kalma mücadelesiyle ilişkilidir. Enver Paşa başta olmak üzere İttihat ve Terakki öncüleri, savaşa doğrudan katılmadan önce bütün büyük güçlerle temasa geçmeye çalışmıştır. Hatta Enver Paşa bu süreçte, Rusya'ya bile ittifak teklif etmiştir. Osmanlı'nın amacı savaşta tarafsız kalıp, büyük bir gücün koruması altında tarafsızlığını sürdürebilmektir (Efe vd, 2018, ss.321-322). Ancak Rusya bu teklifi ciddiye almamıştır. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov başta olmak üzere Rus yönetimi, Osmanlı Devleti'ni küçümseyip ittifak teklifini geri çevirmiştir (Bayramol, 2021, ss.44-45).

Bu red cevabından sonra Osmanlı'nın elinde kalan tek seçenek Almanya olmuştur. Bu ittifak Osmanlı için bir ittifaktan ziyade daha çok Rusya'ya karşı bir tür sigortadır. Çünkü bu düşünceye göre Rusya cephede oyalanacak ve Boğazlara yönelme fırsatı bulamayacaktır (Bayramol, 2019, s.104). Dolayısıyla Almanya ile yapılan ittifak meselesinin arkasında saldırganlıktan ziyade stratejik bir zorunluluk vardır.

3.3. Yavuz ve Midilli Olayı Sonrasında Rusya'nın Diplomatik Tutumu

Temmuz 1914'te iki savaş gemisi, Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli), İngiliz donanmasından kurtulup Osmanlı'ya sığındığında, bu olayın bir kriz yaratacağı baştan belli olmuştur. Osmanlı Devleti bu gemileri satın aldığını ilan edince zaten gergin olan dış politika ortamı daha da alevlenmiştir (Biçici, 2019, s.709).

29 Ekim 1914 sabahında, Yavuz ve Midilli başta olmak üzere Osmanlı donanması, Karadeniz'de Rus limanlarına ani bir saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıda Sivastopol, Odessa ve Novorossiysk hedef alınmıştır. Osmanlı tarafından resmi bir savaş ilanı yoktur; bu nedenle bu saldırı büyük bir diplomatik kırılmaya sebep olmuştur. Saldırının ardından Rusya hemen harekete geçmiştir. İstanbul'daki büyükelçisi Giers'i geri çağırıp ilişkileri kesmiştir. 2 Kasım'da Rusya resmen Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. İstanbul'daki bu gelişmeler, geri dönülmez bir noktaya gelindiği şeklinde yorumlanmıştır. Osmanlı Dışişleri, baskın sonrası yaptığı açıklamada olayın tamamen savunma amaçlı olduğunu, bu saldırının Rusya'nın Karadeniz'deki tacizlerine karşılık olarak yapıldığını söylemiştir. Ancak bu açıklamalara Rusya tarafından hiçbir karşılık gelmemiştir (Biçici, 2014, ss.717-719). Tüm bu gelişmeler, Rusya'nın zaten hazır olduğu bir savaşı sadece hızlandırmıştır. Bu olayla birlikte Osmanlı, artık resmen savaşın içine girmiştir.

3.4. Savaş İlan Edilmesinde Rusya'nın Pozisyonu

Osmanlı'nın fiilen savaşa girmesi, Goeben ve Breslau gemilerinin Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasıyla olmuştur. Ancak bu olayın arka planı sadece Alman propagandasıyla sınırlı değildir. Rusya'nın daha öncesinde yaptığı askeri hazırlıklar ve Osmanlı'ya karşı diplomatik tutumu bu olayın zeminini çoktan hazırlamıştır (McMeekin, 2013, s.86).

Rusya, Almanya ile savaşırken Osmanlı'ya tarafsız kalmasını söylememiş aksine tarafını belli etmesini istemiştir. Nitekim Rusya, Osmanlı savaşa katılsa da katılmasa da Boğazlar'ın savaş ganimeti olarak görülebileceği yönündeki fikirlerini de açıkça dile getirmiştir (Çapraz, 2015, s.1193). Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı'nın

savaş ilanı şekillenirken, Rusya'nın pozisyonu bekleyiştten ziyade açık bir tehdit olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı arşiv belgeleri, Rusya'nın İstanbul'a yönelik askeri ve diplomatik hazırlıklarının, savaş ilanının meşrulaştırılmasında kullanıldığını göstermiştir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014, s.174). Sonuç olarak Rusya'nın saldırgan ve yayılmacı tutumu, bu kararın şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur.

4. Osmanlı Devleti Açısından Savaşa Girmenin Zorunluluğu

4.1. Osmanlı İçin Alternatif Seçenekler Var Mıydı?

1914 yılında Osmanlı Devleti için diplomatik seçenekler oldukça sınırlıdır. Devletin başında bulunun yöneticiler savaştan kaçamayacağını farkındadır. Fakat ne tarafa gidilmesi gerektiğinin bilemeyip, kafa karışıklığı yaşamışlardır. Almanya güçlü bir ittifak ve iyi bir seçenek gibi gözükürken, İngiltere'nin ve Fransa'nın Osmanlı'ya yönelik politikaları mesafeli ve hatta zaman zaman küçümseyici olmuştur. Özellikle İngiltere'nin yapılan görüşmelerde Osmanlı'ya karşı tutumu ve ittifak tekliflerine verdiği yanıtlar Osmanlı'nın siyasi yalnızlığını gözler önüne sermiştir (Armaoğlu, 2018, ss.87-88). İngiltere'nin, Osmanlı'yı güçlü bir müttefik olarak görememesi ve güvenmemesi sonucunda bu sonuçlar ortaya çıkmıştır (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014, ss.275-276). Bu sırada Rusya'da, Boğazlar üzerindeki tarihi emellerini sürdürerek Osmanlı'nın tarafsız kalması halinde bile bir güvenlik tehdidi oluşturmaya devam etmiştir (Armaoğlu, 2018, ss.93-94).

Sonuç olarak, Osmanlı'nın Almanya ile yaptığı ittifak buradan da anlaşıldığı üzere, tercih değil mecburiyet halini almıştır (Armaoğlu, 2018, s.88).

4.2. Osmanlı Yöneticilerinin Rus Tehdidine Yönelik Analizleri

İttihat ve Terakki kadrosu, özellikle Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa, Rusya'nın birçok yerde Osmanlı'ya tehdit oluşturduğunu düşünmüşlerdir. Rusya'nın Panslavizm politikası, Osmanlı sınırları içindeki bölgeleride içine alan tehditkar bir yayılmacılık faaliyetinden başka bir şey değildir (Şirokorad, 2009, ss.456-457). Bu durum, doğal olarak Osmanlı'nın hem doğu sınırlarından, hem de Boğazlar üzerinden baskı hissetmesine neden olmuştur.

Enver Paşa 1914 yılında yaptığı analizlerde, Rusya'nın Karadeniz Filosunu güçlendirmesi ve Kafkasya sınırına asker yığması gibi sebepleri yaklaşan saldırının habercisi olarak yorumlanmıştır (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014, s.96).

Ayrıca Osmanlı yetkilileri, İngiltere ve Fransa gibi güçlerin ittifak tekliflerine vermiş

olduğu red cevaplardan ve geleneksel düşmanımızla olan ilişkilerinden dolayı kendilerini oldukça yalnız hissetmiş ve mecburi seçime itilmişlerdir (Efe vd, 2018, ss.321-322).

Sonuç olarak, Osmanlı'nın yönetim kadrosu, Rusya'yı hem askeri hem de ideolojik bir tehdit olarak görmüş ve bu tehdite karşı Almanya ile yakınlaşmayı zorunlu bir güvenlik politikası olarak benimsemiştir.

4.3.Osmanlı'nın Savaşa Girişinde Rusya'nın Rolü

Osmanlı'nın savaşa girişinde pek çok faktör etkili olmuş olsa da, Rusya'nın oynadığı rol oldukça belirleyici olmuştur. Rusya'nın 19. yüzyıl boyunca izlediği politikalar, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü sürekli olarak tehdit etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yıkıcı sonuçları hala hafızalarda tazeyken ve bu devletin Boğazlar'a ve İstanbul'a yönelik emelleri de artık herkes tarafından bilinmektedir (Armaoğlu, 2018, s.50).

Bu durum 1914'te daha da ciddileşmiştir. Rusya, Karadeniz'deki donanmasını güçlendirmiş, Kafkasya sınırına asker yığmış ve Boğazlar'ı ele geçirmeyi açıkça hedef haline getirmiştir. Sean McMeekin'in de belirttiği gibi, savaş başlamadan önce Rusya'nın savaş planlarında İstanbul'un işgali açıkça yer almıştır (McMeekin, 2013, ss.121-122). Hatta bazı Rus subayları, savaşın çıkması halinde donanmanın ilk iş İstanbul'a saldırması gerektiğini söylemişlerdir (Çapraz, 2015, s.1192). Diğer taraftan, Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusla temasları iç güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Kafkasya'dan gelen bu Rus propagandaları zaten sıkıntılı olan bu bölgeleri daha da sıkıntılı hale getirmiştir (Ural, 2017, s.72).

Bu şartlar altında Almanya ile ittifak yapılmasının ardından gelen Goeben ve Breslau olayının Osmanlı'yı savaşa sürüklediği söylense de, bu sürecin ardında Rusya'nın giderek artan baskısı vardır (McMeekin, 2013, ss.121-122).

4.4. Rus Baskısı Osmanlı'nın Savaşa Girişinde Belirleyici Miydi?

Osmanlı'nın 1914'te savaşa girişi birçok sebebin bir araya gelmesiyle oluşan bir sürecin sonucudur. Ama bu sebeplerin en baskın olanı şüphesiz ki Rusya'nın yarattığı sürekli ve sistematik baskıdır. Bu baskıyı Osmanlı her anlamda hissetmiştir. Gerek askeri, ideolojik, jeopolitik düzeyde gerekse ekonomik düzeyde bu durum en sert şekilde yansıtılmıştır. Öncelikle, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki tarihi arzusu, Osmanlı'yı tehdit ettiği konuların başında gelmektedir. Rusların boğazlara göz dikmesi sadece tarihi bir miras değil, 1914 yılında güncel bir tehlike olarak Osmanlı'nın

karşısına çıkmıştır. İkinci olarak, Rusya'nın Kafkasya'ya askerlerini yığması Osmanlı yetkililerini tedirgin etmiş ve köşeye sıkıştırmıştır. Ayrıca Karadeniz'deki Rus donanması aktif olarak Osmanlı'yı izlemiş ve Rus belgelerinde bu bölgelerin açıkça hedef alındığı görülmüştür (Çapraz, 2015, ss.1179-1187). Üçüncü olarak Rusya'nın, Osmanlı'nın içinde yaşayan etnik unsurlarla, özellikle Ermenilerle, kurduğu ilişkiler, Osmanlı yönetimince Rusya'nın içeride bir karışıklık yaratabileceğini düşünmesine neden olmuştur (Günay, 2017, ss.54-55).

Bunların yanında İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile olan ilişkilerinden dolayı Osmanlı'ya mesafeli yaklaşması, Almanya'nın ise tam tersi ittifaka yanaşması, Osmanlı'nın karar vermesinde etkili olmuştur. Osmanlı'nın savaşa girmesi bir mecburiyetler silsilesiyse, bu silsilenin en tepesinde Rus baskısı yer almıştır. (Armaoğlu, 2015, ss.87-88).

Osmanlı Devleti savaşa girmeyip, tarafsız kaldığı takdirde ilk darbeyi Rusya'dan alacağını düşündüğü için, hatta Osmanlı yöneticilerinin gözünde düşünceden ziyade kesinlik gibi görüldüğü için, Rusya savaşa girişte en belirleyici faktör haline gelmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş sebebi, çoğu zaman Almanya'ya güvenerek alınmış bir karar, İmparatorluğun tekrar eski ihtişamına kavuşması, İttihat ve Terakki'nin güvenlik politikaları gibi sebeplerle açıklanmıştır. Ancak detaylı belgeler, diplomatik yazışmalar ve dönemin basını incelendiğinde ortaya çıkan tablonun içinde bir faktör daha vardır. Rusya faktörü, bu kararın en derin köklerinden birini oluşturmaktadır.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı ve Rusya arasındaki savaşlar, Osmanlı halkının hafızasında silinmeyen bir korkuya sebep olmuştur. Rusya, hem askeri gücü hem de pan-slavist yayılmacı politikalarıyla, Osmanlı'yı doğrudan hedef alan büyük bir tehdit olarak görülmüştür. Kafkasya'dan gelen baskılar, Boğazlara yönelik tarihi istekler ve İstanbul üzerindeki emperyalist hedefler Osmanlı'da bir tehdit algısı oluşturmuş ve bu etkenler savaş kararı verme sürecinde oldukça etkileyici olmuştur (Şirokorad, 2009, ss.218-221). 1914 yılına gelindiğinde, Osmanlı'nın alternatifi yok denecek kadar azdır. İngiltere ve Fransa, Osmanlı'yla ittifak kurmaya yanaşmamış, Osmanlı'nın tarafsız kaldığı senaryoda da Osmanlı'ya güvence verecek herhangi bir teklifte bulunmamışlardır. Buna karşılık Rusya, Karadeniz filosunu aktif hale getirerek boğazlara

yönelik açık bir baskı kurmuştur. Diğer taraftan Kafkas sınırına askerlerini yığarak Osmanlı'ya karşı tehdit pozisyonuna geçmiştir (Armaoğlu, 2018, ss.87-94). Tüm bu faktörler Osmanlı yöneticilerinde, savaşın kaçınılmaz olduğu ve saldırıya uğramadan önce harekete geçmenin daha sağlıklı olacağı yönündeki fikirleri doğurmuştur.

Savaş kararı, iç ve dış güvenlik endişelerinin, diplomatik yalnızlığın ve en çok da Rusya'nın baskısının etkin olduğu bir ortamda alınmıştır. Osmanlı'nın Almanya ile yaptığı ittifak da bu anlamda bir tercihin değil, zorunluluğun ürünüdür. Çünkü Rusya'nın niyetinin sadece Boğazlar'ı almak değil, aynı zamanda Osmanlı'yı parçalamak ve tarih sahnesinden silmek olduğu düşünülmüştür (Efe vd, 2018, ss.321-322).

Goeben ve Breslau gemilerinin Rus limanlarını bombalaması savaşın başlamasında tetikleyici olmuş olabilir ancak bu saldırının arka planında Osmanlı'yı adeta bu duruma mecbur bırakan Rus politikaları vardır. Rusya'nın Osmanlı'ya karşı saldırgan ve tehditkar tutumu bu savaşın başlamasındaki en önemli etkidir. Çünkü Osmanlı yetkilileri için bu durum “ya şimdi harekete geç ya da işgal edil” ikilemine dönüşmüştür.

Tüm belgeler birlikte değerlendirildiğinde şu net bir şekilde söylenebilir; Osmanlı'nın savaşa girmesinde Rusya'nın rolü belirleyicidir. Bu sadece bir dış tehdit değildir, aynı zamanda içerideki azınlıklara karşı da yürütülen Rus propagandası, Kafkas sınırı askeri hazırlıkları ve diplomatik baskılarla derinleşen adeta bir kuşatma halini almıştır. Dolayısıyla, Osmanlı savaşa çekilmemiştir, Osmanlı zaten savaşın tam ortasında kalmıştır. Yapılan tercih, hayatta kalmak için mücadele etmek ya da parçalanacağı günü beklemek arasında bir karardır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (2018). Rus Dışışleri Arşivi'nin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Giriş. Ötüken Neşriyat.
- Ağaoğlu, A. (2020). Cihan Harbinin Eşiğinde Rusya'nın Doğudaki Hedefleri. Ötüken Neşriyat.
- Armaoğlu, F. (2003). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Armaoğlu, F. (2018). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995). Kronik Kitap.
- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. (2022). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: I. Cilt. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Baycan, N. (1991). Karadeniz Olayı ve Birinci Dünya Harbine Girişimi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 8(22), 175–182.
- Bayram, S., Yıldıztaş, M., ve Gürülkan, K. (2013). Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Bayramol, E. (2019). Rus Diplomatik Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri'ne Katılışı. Türkbilig, (38), 99–105.
- Bayramol, E. (2021). Rus Diplomatik Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı'nda Türk–Rus İttifakına Dair Görüşmeler. Türk Dünyası Araştırmaları, (129), 43–72.
- Bıçıcı, M. (2014). Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Giriş. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(3), 693–722. <https://doi.org/10.21547/jss.256813>
- Bolsover, G. H. (1966). 1815–1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış (Y. T. Kurat, Çev.). Belleten, 30(118), 265–290. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1201642>
- Çapraz, H. (2015). Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası. Belgi Dergisi, (9), 1178–1194.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (Ed.). (2014). Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Dossymova, M. (2024). Boğazlar Meselesi ve Rusya. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), 79–90. <https://doi.org/10.56574/nohusos-bil.1485038>
- Efe, H., ve Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın 'Sıcak Denizlere İnme Politikası' Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(17), 297–334.
- Günay, N. (2017). Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması. Gazi Akademik Bakış, 10(20), 49–68. <https://doi.org/10.19060/gav.321025>
- Keleşyılmaz, V. (1998). Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci. Erdem, 11(31), 139–154.
- Koç, M. (2020). Fetihten I. Dünya Savaşına Türk–Rus İlişkilerinde Boğazlar Sorunu. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Kodal, T. (2015). Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol. Belgi Dergisi, (9), 1290–1294.

- Kurat, A. N. (2023). Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- McMeekin, S. (2013). I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü. Yapı Kredi Yayınları.
- Mühlman, C. (2021). İmparatorluğun Sonu 1914 (M. A. Çakmak, Çev.). Timaş Yayınları.
- Okur, M., Güneş, B., ve Köksal, Ü. (Ed.). (2017). I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askerî, siyasî ve sosyal gelişmeler. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Reynolds, M. A. (2016). İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı–Rus Çatışması 1908–1918. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sur, M. H. (2021). Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasını Belirleyen Bazı Şartlar. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 227–246. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.792533>
- Şirokorad, A. B. (2009). Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı–Rus Savaşları: Kırım–Balkanlar–93 Harbi ve Sarıkamış. Selenge Yayınları.
- Umar, Ö. O., ve Yenisu, M. (2020). Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 36(101), 29–70. <https://doi.org/10.33419/aamd.732722>
- Ural, S. (2008). I. Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Türkiye'ye Yönelik Emellerinin Türk Basınındaki Yankıları. Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 4(4), 73–92.
- Ural, S. (2010). 1914–1915 Yıllarında Kafkas Cephesi'nde Yaşanan Askerî Olayların Türk Basınındaki Yankıları. Atatürk Dergisi, 4(4), 65–89.
- Vernadsky, G. (2009). Rusya Tarihi. Selenge Yayınları.
- Yalçın, O. (2024). Birinci Dünya Savaşı Koşullarının Oluşumu ve Savaş Öncesi Durum Analizi. Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(41), 128–162.
- Yılmaz, R. (2008). Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, 3(6), 137–160.

